تێکست

ئاسۆ وەهاب

کۆمەڵە بابەتێکی نووسراوو وەرگێڕدراو

٢٠١٥

ناوی کتێب :
تێکست (کۆمەڵە بابەتێکی نووسراوو وەرگێڕدراو)
ناوی نووسەر : ئاسۆ وەهاب
دیزاینی بەرگ : پالیون
دیزاینی ناوەڕۆک : ئاسۆ وەهاب
ساڵی : ٢٠١٥

سەردەمی دیجیتاڵی ..
ڕووەو تیۆرەیەکی ئەدەبی نوێ

ئەو کاتەی مرۆڤ دەستی بۆ کشتوکاڵکردن برد، ڕێڕەوی ژیان وژیاری مرۆڤایەتی گۆڕی، چونکە ئەم دۆزینەوە تازەیە(کشتوکاڵ کردن) بەتەواوەتی مرۆڤایەتی بردە ناو سەردەم وقۆناغێکی ژیاری وگوزەرانی تازە..لەکاتێکدا مرۆڤ گەڕیدەو ڕاوکەر بوو، بوو بە نیشتەجێ وخێزان وکۆمەڵگەی دروستکرد، بەوەش هەنگاوە بەرایییەکانی دامەزراندنی شارستانییەت وسەرهەڵدانی دەوڵەت وەکو دامودەزگایەکی فەرمی نراو مرۆڤ عەودالی ئارامی وئاسایش کرد تا بتوانێ ئەو دەستکەوتانەی بپارێزێ وبرەوی زیاتری پێبدات، دۆزینەوەکانی تر کە هەموویان بەشۆڕش دادەنرێن لەژیانی مرۆڤایەتیدا وەك ماڵی کردنی ئەسپ وداهێنانی هێزی هەڵم وکارەبا ودەیان دۆزینەوەی تر هەمیشە مرۆڤایەتییان لە قۆناغێکی ژیارییەوە بردۆتە ناو قۆناغێکی ترەوە کە هەر قۆناغەو پێویستی بە نوێکردنەوەو داڕشتنەوەی بوارەکانی تری ژیان بووە .

لەساڵانی کۆتایی سەدەی بیستدا هاندەرێکی بەهێز هاتمانی دا بۆ نوێکردنەوەو داڕشتنەوەی لایەنە جۆراو جۆرەکانی ژیانمان، ئەم پاڵنەرە بەهێزە کە بەسەردەمی دیجیتاڵی ناو براو دەبرێت تا هەنووکە بۆ ئێمەی کورد چ لەئاستی وشەو چ لەئاستی دەلالەت ڕوون نییەو کەچی بەهەموو وردەکارییەکانییەوە دەیژین ودەیگوزەرێنین بەبێ ئەوەی ئاگای زۆرینەی کوردەواری پەی پێ ببات .

کۆمپیوتەر لە زۆرێك لەماڵەکاندا هەیەو زانیارییەکان لە ڕێگەی کەناڵەکانی سەتەلایت وئەنتەرنێتەوە دەستی هەمووان دەکەوێت وغەزووی هەموو ماڵێك دەکات، هێڵی تەلەفۆنی جیهانی، فاکس... چەندان ئامێری تەکنەلۆژی تر بەئاسانی دەستمان دەکەوێت، بەمەش هەم کات وهەم ماوەش خەریکە نامێنێ وبە هیچ شێوەیەك ناتوانن واتا (کات وشوێن) ببنە ڕێگر لە نێوان پەیوەندی (من وتۆ)بەجیهانی دەرەوەی خۆمان تا وای لێهاتووە دونیا چۆن لە سەردەمی تەکنەلۆژیا ئاماژەی بۆ دەکرا بۆتە دێیەکی بچووك، نەك تەنها دێیەکی بچووك بگرە لەسەردەمی دیجیتاڵیدا جیهان تەنها بۆتە بۆشایییەکی بچووك، شاشەیەکی تەنها شین، لەم سەردەمەدا بۆ یەکەم جار مرۆڤ توانی لە ژێر هەژموونی کات وشوێن خۆی قووتار بکات .

ئەگەر جاران کات لە لای (نیوتن) بەپێی یاسا بەناوبانگەکەی "خێرایی یەکسانە بەو ماوەیەی کە لەکاتێکی بڕاودا دەبڕدرێت" کاتێکی جەبری وجێگیربوو لەگشت کات وشوێنێکدا، هەروەها لەلای (ئینشتاین) کات جوڵاوەو بەتەواوەتی پشت بە خێرایی دەبەستێ بەبێ ئەوەی فاکتەری ماوە لەیاد بکات، ئەوا لە سەردەمی دیجیتاڵیدا کاتی ڕاستەقینە دەکاتە کاتی گریمانەیی وهەمیشە کات لە جوڵە دایە بۆ گەیشتن بەجێگیربوون...گەیشتن بەیەك (مەبەست ژماری ١)...گەیشتن بەرەهایی .

کاتی دیجیتاڵی بریتییە لەو خێرایییەی کە تەنها بە کات پێوانە دەکرێت، بۆ نموونە ئەگەر لەجەبری (نیوتن)و تیۆرەی ڕێژەیی (ئینشتاین) سێ کۆڵەکەی سەرەکی هەبن کە ئەوانیش (خێرایی – کات – ماوە)یە، ئەوا لە لە سەردەمی دیجیتاڵی تەنها دوو کۆڵەکە بەدی دەکەین کە ئەوانیش (خێرایی وکات)ە و بەتەواوەتی کۆڵەکەی (ماوە) بەدی ناکرێت، واتا ئەو (کات)ەی (ماوە) بەدی ناکرێت، (ماوە) نزیك

دەبێتەوە لە ژمارە سفرو خێرایی دەبێت بە کات و کاتیش یەکسان دەبێت بە ژمارە ١، بەوەش تەنها ژمارە (٠ و ١)مان هەیە، ئەوانیش دەبنە (بت وبایت) .

با نموونەیەکی ئاسان ببین، جاران بۆ ئەوەی کەسێك(س) نیشتەجێی کەلار، بۆ ئەوەی کارەکانی ئەنجام بدات لەگەڵ کەسێك(س) نیشتەجێی سلێمانی پێویستی بەوە هەبوو ماوەی نێوان کلار/سلێمانی بەخێراییەکی گونجاو ببڕێت تا لە کاتی خۆیدا کارەکانی بەئەنجام بگەیەنێ، بەڵام ئێستا (س و س) تەنها پێویستیان بە کۆمپیوتەرێکی باش وهێڵێکی ئەنتەرنێتی خێرا هەیە تا بتوانێ رێگەیەوە گفتوگۆ (Chat) یاننامە (E- male) بگۆڕنەوە واتا تەنها خێرایی پێویستە، لەبەر ئەوەی کاتی دیجیتاڵی تەنها دەکاتە خێرایی، هەروەها کاتی دیجیتاڵی جوڵاوە واتا لە هەوڵی بەردەوامدایە بۆ گەیشتن بە جێگیربوون، روونتر بڵێن هەوڵدانە بۆ گەیشتن بە خێرایی کرتە کردن لەسەر ماوسی کۆمپیوتەرەکە بە زانینی ئەو راستییەی کە هەموو شەش مانگ خێرایی کۆمپیوتەرەکان زیاد دەکات ..

پەیوەندی ئەوەی کە لە سەرەوە باسمان کرد بە نووسین(هونەرەجوانەکان بەشێوەیەکی گشتی) ئەوەیە کە نووسین لەو بوارانە سێ رەهەندی گرنگی هەیە ئەوانیش (کات وشوێن ورووداوە) بۆ ئەوەی زیاتریش روون بم جەخت لەسەر رۆمان دەکەمەوە .. مێژووی رۆمان ئەوەمان بۆ باس دەکات کە رۆمان وەکو ژانەرێکی ئەدەبی سێ رەهەندی سەرەکی هەیە کە ئەوانیش بریتییە لەو کۆمەڵە رووداوەی کە لە کات وشوێنێکی دیاریکراودا روو دەدەن ئیدی رووداوەکان مادی بن یان رۆماننووس لە زەینی خۆیا خەیاڵیان کردبێ .

پرسیاری سەرەکیمان ئەوەیە ئەگەر خۆمان لە رەهەندی شوێن لە ناو رۆماندا دەرباز بکەین یان ئەو رەهەندە بەلاوە بنێین، چی رۆمان چی بەسەر دێت ؟؟

سەرەتا دەبێت ئەو راستییە بزانین کە سەردەمی تازە کە بە سەردەمی دیجیتاڵی ناو دەبرێت، کۆمەڵگەیەکی تازەو جیاوازی بەرهەم هێناوە، لەم کۆمەڵگەیەش کۆمەڵێك رووداو روودەدەن، هەروەها کاتمان هەیە کە پێشتریش ئاماژەمان پێی کرد بەناوی کاتی دیجیتاڵی کە هەردوو یەکسان دەبن بە ژمارە (١)، لەهەمان کاتدا شوێنمان هەیە کە خۆی لە کۆتایی نزیك دەکاتەوە واتا دەبێتە ژمارە (٠)، مرۆڤیش لەم کۆمەڵگەیەی سەرەوە مرۆڤێکی گریمانەییە یان مرۆڤێکی دیجیتاڵییە، کوڕو پاڵەوانی کۆمەڵگەی دیجیتاڵی وسەردەمی دیجیتاڵییە .

باشە با جارێکی تر ئەو پرسیارەی سەرەوەمان داڕێژینەوە، چ جۆرە رۆمانێك دەتوانێت ببێت بە گوزارشتکەرێکی راستەقینە لە مرۆڤی دیجیتاڵی کە لە کۆمەڵگەی دیجیتاڵیدا دەژێت، ئایا ئەو ستایلە کۆنەی رۆمانە کە هەموومان دەیزانین ؟؟

لە راستیدا سەردەمی دیجیتاڵی بەهاتنی دەیان چەمکی نوێی بەلکێشی ژیانی مرۆڤ کرد لە هەموو بوارەکاندا، بۆ نموونە ئەمڕۆ گوێبیستی چەمکی وەك ئابووری دیجیتاڵی دەبین کە لە کەلاریشدا بەدەیان کەس بەشداری لە پرۆژەیەکی وەك کۆمپانیای (کویست) کە بازرگانیکردنێکی دیجیتاڵییە کردووە .. ئیدارەو بەڕێوەبردنی دیجیتاڵی وێنە حکومەتی دیجیتاڵی..سیاسەت وجەنگی دیجیتاڵی لەرێگەی موشەکی ئاقڵ ودەیان ودەیان کەرەستەی تر، هەروەها ئەو پەیوەندییە مرۆیی وعاتفی وسێکسیانەی کە لەسەر (نت) روودەدەن وزۆر جیاوازە لەوەی لە جیهانی واقیعیدا هەن ..هەموو بوارەکانی تریش ..ئەمانە

هەمووی بونیادی ژیاری مرۆڤی دیجیتاڵییە، کەواتە ئەم مرۆڤە هاوشێوەی مرۆڤانی تری سەردەمەکانی رابردوو پێویستی بە ئەدەب ورۆمانێك هەیە کە گوزارشتی لێبکات، بۆ نموونە زوڵمی کۆمەلایەتی لەسەردەمی شۆڕشی پیشەسازیدا واقعییەتی کۆمەلایەتی لە ئەدەب ورۆماندا بەرهەم هێنا، کاتێك سوسیالیزم لە سێ یەکی زەوی بلاوبووەوە واقعییەتی سۆسیالیزمی هاتە ئاراوە ...هتد ..

رۆمانی دیجیتاڵی ئەو رۆمانەیە کە ئامرازە تازەکانی سەردەمی دیجیتاڵی بەکار دەهێنرێ لە بەرهەمهێنانیا بەتایبەت لە بونیادی گێڕانەوەی رۆمانەکەدا وەك ئەوەی دەقەکە لەرێگەی بەکارهێنانی (هایپەرتێکست) لە لینکێکەوە بچێتە لینکێکی تر، بەوەش بونیادی رۆمانی دیجیتاڵی شێوەی درختێك وەربگرێت، سەرەتا لە ساقەتەوە دەستی پێبکات پاشان بڕواتە سەر لقە سەرەکییەکان دواتر، چڵو پۆپەکان ئینجا بۆسەر گلاکان، ئەم تەکنیکەش هەمان ئەو تەکنیکەیە کە بەکار دەهێنرێت لەدروست کردنی پەڕەکانی سایتێکی ئەنتەرنێتی .

روونترین نموونەیەك کە دەتوانم ئاماژەی پێبکەم لەدەرەوەی ئەوەی کە لەسەرەوە باسی دەکەم وبۆ خوێنەرو بینەری ئێمە روونتر بێت، فلیمی ماترکسە کە چەند بەشێکەو سەراپا باشی پاڵەوانی دیجیتاڵی(نیۆ) دەکات، چۆن وەکو مرۆڤێکی گریمانەیی لەناو تۆڕی ئەنتەرنێت وجیهانی گریمانەیی شەڕی مان ونەمان دەکات لەگەڵ ئەو بەرنامەو سیستەمە دیجیتاڵیانە کە هەوڵی کۆنترۆلکردنی مرۆڤ دەکەن لە جیهانی واقعیدا ..

نموونەیەك لە رۆمانی دیجیتاڵی :

بەشی یەکەم لە رۆمانی چات (chat) ..

رۆژی شەممە ٢٠٠٧/٧/٢١ کاتژمێر ١١:٢٠ شەو ..

کچێکی کوەیتی : سلاو .

کوڕێکی کورد : ئەم کاتەت باش چاو جوان .

کوەیتی : باشتر بۆ خۆت، چۆن زانیت چاوانم جوانن .

کورد : لەبەر ئەوەی کوەیتیت، کەواتە چاوت جوانە .

کوەیتی : سوپاس بۆ ئەو هەستە جوانەت .

کوەیتی : ئێستا خەریکی ئیشوکاری ؟

کورد : نەخێر

کوەیتی : پیشەکەت چییە ؟

کورد : ئەندازیاری کارەبا، ئەی تۆ تەمەنت چەندە ؟؟

کوەیتی : تەمەنم ٢٤ ساڵە. ئەی تۆ ؟

کورد : ٣٠ ساڵ، ئەی تۆ کاری چی دەکەی ؟

کوەیتی : تائێستا سەردانی کوەیتت کردووە ؟

کورد : یەکجار هاتووم ساڵی ٢٠٠٦.

کورد : لەمانگی ٨ بوو .

تێکست

کوەیتی : باشە تۆ شێتی وا لەمانگی ٨ سەردانی کوەیت دەکەی ؟

کوەیتی : مانگی هەشت کەس لەکوەیت دا نابینی .

کورد : پێم مەڵێ منیش جگە لە هندی وسیریلانکی کەسی ترم نەبینی .

کوەیتی : لەوانەیە سەردانی دوبەیت کردبێ نەك کوەیت .

کورد : زامم مەکولێنەوە سەردانێکی باش نەبوو، تا ئەمرۆش نەخۆشی دەستی ئەو گەرمایەم کە لەو سەردانە چێشتوومە .

کوەیتی : دەباشە جارێکی تر سەردان بکە .

کوەیتی : لە زستانا وەرەوە بۆ کوەیت .

کورد : دەزانم ، بەلام من ئەو کاتە بۆ سەردان نەهاتبووم، خولێکی ٤ رۆژیمان هەبوو .

کورد : پێم وایە لەمانگی فبرایەر بێم باشە، جۆنکە وەك هەندێك برادەر باسی بۆ کردم مانگی شت کڕینە بەنرخی گونجاو .

کوەیتی : ئەگەر دەتەوێ بە باشی کوەیت ببینی، پێم باشە پێش یان دوایی مانگی فبرایەر بێت .

کورد : بەس ئەو کات پێویستمان بە رێنماکارێکی کوەیتی دەبێت .

کوەیتی : خۆت بەمەوە خەریك مەکە خەڵکی زۆری لێیە بۆ ئەو کارە .

کوەیتی : ژنت هەیە ؟

کورد : ٣ کوڕیشم هەیە .

کوەیتی : خوا بیانپارێزێت .

کورد : سوپاس

کوەیتی : پێویستە ئەگەر هاتیت لەگەڵ خۆتدا بیانهێنی .

کورد : خوا کەریمە، بەلام تا ئێستا تۆ وەلامی دوو پرسیاری منت نەداوەتەوە ؟

کوەیتی : پرسیاری چی ؟

کورد : چ کارێك دەکەی ؟

کوەیتی : دیزاینەری جلوبەرگە .

کورد : ئەی شووت کردووە ؟

کوەیتی : بەڵێ، کوڕو کچێکم هەیە .

کورد : خوا بیانپارێزێت .

کوەیتی : ژنەکەت کاری چی دەکات ؟

کورد : ژنی ماڵەوەیە .

کوەیتی : بۆ ؟

کورد : تا قۆناغی ناوەندی خوێندوویەتی، حەز دەکات زیاتر بایەخ بە ماڵ و مناڵەکان بدات .

کوەیتی : لە شاری بەغدا دەژیت ؟

کورد : نەخێر نیشتەجێی کەرکوکم .

کوەیتی : ناوت چییە ؟

کورد : ناوکم ئەحمەدە (ناوی راستەقینە نییە)

کورد : ئەی ناوی تۆ ؟

کوەیتی : ناوم حسەیە .

ئەحمەد : خۆشحاڵم

حسە : هەروەها منیش

حسە : پێم وایە کات درەنگە وا نییە ؟

ئەحمەد : راست دەکەی، بەڵام خۆشحاڵدەبم ئەگەر ئەم هاوڕێیەتییەمان بەردەوام بێت ؟

حسە : خەریکبوو من ئەو قسەیەی تۆ بکەم ؟

ئەحمەد : زۆر باشە سبەی من رۆژی پشوومە، ئەگەر پێتکرا ئەوا من خێزانەکەم پێت دەناسێنم .

حسە : خۆشحاڵ دەبم

ئەحمەد : ئەمەش ئیمێڵەکەمە : sssss@yahoo.com

حسە : زۆر باشە ئیمێڵەکەی منیش fffftf@maktoob.com

ئەحمەد : زۆر باشە، شەوێکی شاد .

حسە : شەوێکی شاد بۆ تۆیش .

ئەوەی سەرەوە نموونەیەکی بچوکە لە شێوازی رۆمانی دیجیتاڵی کە من بەدەستکارییەوە وەرم گێڕاوە بۆ ئەوەی روونییەك لەبارەی بابەتەکەوە بخەمە روو، بەڵام ئەمەیان نموونەی چات کردنە .

سەرچاوەکان :

١/ سایتی فەرەمی یەکێتیی نووسەرانی ئەنتەرنێتی عەرەب .

٢/ العصر الرقمی ، نووسینی دیفید ب، رزینك .

٣/ الزمن الرقمي انت حيث لا مسافة ، محمد سناجلة .

فەرهاد شاکەلی،
دەنگێك لە سەرزەمینە کراوەکانی گەرمیانەوە

ئەزموونی مرۆیی ئەوەمان بۆ خستووەتەڕوو کە داهێنان لەبواری هونەرەجوانەکاندا هەمیشە لەپەیوەندییەکی پێچەوانەدا بووە لەگەڵ چەوسانەوەو شکست بەدەلالەتە مرۆییەکەی، بەو پێیەی کە نموونە ئەفرێنەرەکان هەمیشە پەستانێکی لە هەستکردن بەچەوسانەوە یان شکستی تاکی یان دەستەجەمعی خولقێنەری بووە، سەرەنجدانێکیش بۆ مێژووی ئەفراندنەکانی بواری هونەرە جوانەکان گەلێك ناوو نموونەی دیارمان پێدەخشن، لەم بارەوە بڕوام وایە کە دووانەی عوساب (نیرۆسیس)کە حاڵەتێکی فیزیۆلۆژییەو شکست وچەوسانەوە کە زیاتر بارێکی فیزیکین وکاریگەریان لەسەر یەکەم هەیە، فاکتەری سەرەکی ئەفراندنن، من لەو باوەڕەدام کە ڤان کوخ بەبێ ئەو چەوسانەوە عاتیفییەی کە رووبەرووی ببووەوە بەو شێوەیە نیگاری نەدەکێشا تەنانەت شکستی لەو حاڵەتە عاتیفییەدا چووە خوێنی، فۆلتێر ئەگەر ئەو هەموو چەوساندنەوەیەی بەندکردنی ماددی ومەعنەوی لەدەرەوەو ناوەوەی قەڵای پاستێل نەچێشتبێ ئەو هەموو بەرهەمەی نەدەنووسی، هیگڵ ئەگەر چەوسانەوە لە کۆلێژی لاهوتی وشێوازی وتنەوەی ئایینی نەچێشتبا بەو شێوەیە سڵی لە کڵێسەو دونیایی لاهوتی مەسیحی نەدەکردو ئەو هەموو بەرهەمە دونیا دۆستەی نەدەخوڵقاند، پیکاسۆ ئەگەر جەوری ساڵانی داگیرکاری نازییەکانی لەفەرەنساو پاشان کوشتارەکانی فرانکۆی نەژیابا ستەم بوو ئەو ئەفراندنە زۆرەی لەو ساڵانە لە ژێرخانی ئاپارتمانەکانی پاریس بخوڵقاندبا .

ئەمەی سەرەوە بەراییەك بوو بۆ ئەو باسەی کە دەخوازم تایبەتی بکەم بە شاعیری کورد فەرهاد شاکەلی، لەراستیدا ئەگەر فەرهاد هەستی بەو هەموو چەوساندنەوەیەی شکستەکانی نیوەی دووەمی دەیەی هەفتاکانی نەکردباو واقیعە سیاسی وکۆمەڵایەتی وئەدەبییەکەی بەهەموو وردەکارییەکەوە نەژیابایا بەو حاڵەتە نەدەگەیشت، دەبێت ئەوەیش فەرامۆش نەکەین کە فەرهاد جەوری دوورە وڵاتی بەهەموو ئازارەکانیەوە چێشتووە هەروەها زۆری گەڕان وهەڵکەندنی لەو شوێنانی کە بۆی وڵاتی پێوە دەکردن سیمایی ماددی وڵاتی بە هەموو دلالەتەکانییەوە لە زەینیدا لێڵ کردوون، چونکە فەرهاد پێچەوانەی بۆدلێرو رامبۆ هەڵبژاردنی ژیانی دوورە وڵاتی هەڵبژاردنێکی خودی نەبووە بۆ گوزەراندنی ئەو ئەزموونە بگرە بەسەریدا داسەپێندراوە، ئەمانە جگە لەوەی کە ئاشنابوونی فەرهاد بەتایبەت لە ژیانی زانکۆیی بەئەزموونی پێشکەوتووی گەلانی تر هەندەی تر ئەو هەستەی لەلادا قوڵکردووەتەوە، بۆیە دەنگی فەرهاد لەو سەردەمەدا بەشێکە لەو تابلۆ رەنگاڵەیەی کە ئیدراکی ئەم وهاوڕییەکانی لە گرووپی کفری وبزوتنەوەی رەوانگەدا پەی پێبردوون تا بەردەوامی بەجوڵانەوەکەی (گۆڕان) بدەن، وەکو وتیشمان رووداوە سیاسییەکانی ئەو دەمە لەگەڵ ئەو دۆخەی کە کوردەواری دەیژیا هانی هەر هەمووی دا لەناویشیان فەرهاد بۆ دامەزراندنی هزرو ئەزموونێکی نوێ بگوونجێ لەگەڵ ئەو بارودۆخانەی کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد، هەربۆیە پەنابردن بۆ(پەخشانە شیعر) ئەزموونی هەر یەکێکیان لە وردەکارییەکانی ریتمی ژیانی رۆژانەی خەڵکی نزیك کردەوەو ریتمی هەمەجۆریشی بە شیعری ئەو سەردەمە بەخشی،

بویە دەتوانین بڵێن کە ئەزموونی روانگەو گروپی کفری کە فەرهاد شاکەلی ولەتیف هەڵمەت بەشێك بوون لێی گوزارشتێك بوو بۆ خەونی نەتەوەیی، تیایدا سیاسەت وئەدەب، بەرنگاربوونەوەو راکردن وشکستە دووبارەبووەکان پانتاییەکی زۆریان لێی داگیرکردبوو .

سەرچاوەکانی خوێندنەوە لەسالآنی بەرایی تەمەنی کاریگەرییان بووە لەسەر جیهانبینی شیعری فەرهاد شاکەلی، بۆ نموونە لە(چاوپێکەوتنێکی تیشکهاوێژدا – لاپەرە ١٠ تا ١٤) بەروونی ئاماژە بۆ ئەوە دەدات کە سەرەتا دیوانی ئەو شاعیرانەی خوێندووتەوە کە بەردەستی کەوتوون، زانینی باری گوزەرانی فەرهادیش لە ناو خێزانەکەیدا رێگەی ئەوەمان پێدەدات کە بڵێین سەرەتا کاریگەر بووە بە شیعری کلاسیکی کوردی بەتایبەت نالی ومەحوی، کە ئەمە بۆ خۆیشی رەنگدانەوەی تایبەتی هەبووە لەسەر ناوەرۆکی شیعری فەرهاد بەتایبەت سۆفیزم، پاشان ئاشنابوونی بە کامەران موکریانی وگۆران وبزوتنەوەی نوێی شیعری عێراقی بەتایبەت بە بەدر شاکر ئەلسیاب، بەروونیش ئاماژە بەوە دەدات کە هەر یەك لەگۆڤاری (شیعر ٦٩) وگۆڤاری(شیعر) کە شاعیرانی نوێخوازی سووریاو لوبنان دەریان کردووە سەرچاوەیەکی گرنگ بوونە بۆ خوێندنەوەو ئاشنابوون بەشیعری نوێی جیهانی، هەروەها ئاشنایی شیعری نیماو شاملو فروغ فروغزاد بووە، ئەمانە ئەگەر چی دەنگی هیچ کامیان وتارمایی هیچیان لە شیعری فەرهاد دا بەروونی دیار نییە وەکو تاك بەڵام هەرگیز ناتوانین خۆمان وفەرهادیش لەکاریگەری ئەوانە لەسەر ناوەرۆکی شیعری فەرهاد لەرووی جیهابینی فەرهاد کە ئەوانە وخوێندنەوەیان بەشێکن لەو جیهانبینییە فەرامۆش بکەین، بۆ نموونە بەروونی هەست بە ناسکی وئینتیباعییەتی شیعری نالی ووەسپدانەوە لە شیعری خانی وسۆفیزمی مەولەوی لە شیعری فەرهاد دەکەین، بۆ نموونە لە هۆنراوەی(شەویش چاوەڕێی هەتاوە) هەمان ئەو ژێیانە دەژەنێ کە مەولەوی ژەندوویەتی، فەرهاد دەڵێت –:

شەوگار درێژە، خانمەکەم، نابڕێتەوە،
شەوگار میوانێکی رووداوو سەرسەختە
دەریشیکەی هەر دێتەوە ...
شەوگار رەشە
شەوگار شینە
شەوگار ئەلبوومی برینە
شەوگار گیرۆدەی ئەوینە
بۆ نازانی
شەویش وەك تۆ، وەك من، ئێش و
خەم وئازاری خۆی هەیە....
شەویش دڵداری خۆی هەیە... هتد .

تەنانەت ئەم کاریگەر بوونە لە دیوانی (نیگاری تۆ لەدیواری زیندانەکەم هەڵدەکۆڵم) دەگاتە ئەو رادەیەی کە دەستپێکی دیوانەکە بە دوو پەریگرافی کتێبی (سەوانح)ی شێخ ئەحمەدی غەزالی بێت، ئەمەو دیان نموونەی تر دەمانخەنە بەردەم ئەو پرسیارەی کە ئایا بەکارهێنانی وشەی (مەعشوق) بە چ دەلالەتێك

هاتووە ؟؟ فیزیکییە یان نافیزیکی ؟ ئەگەر فیزیکیشە بونەوەرێکە لەگۆشت وخوێن یان ئەو سەرزەمینانەیە کە رووداو دایپڕیوە لێی ؟

لەراستیداو ئەوەی من درکم پێی کردبێ وشەی مەعشوق لە ناوەڕۆکدا هەڵگری دوو مانایە لەشیعری فەرهاد یەکەمیان ئەوەیە کە فەرهاد لە دیدێکی سۆفیانەوە وێنایی دەکات دووەمیشیان ئەوی تر یان نیشتمانە ..

تاراوگە لەلای فەرهاد مانای جودای هەیە لەو مانایەی کە لای خەڵك هەیە بۆ نموونە دەرچوون لە سنوورێکی تایبەتی بۆ سنوورێکی دی تاراوگە ناگەیەنێ، تەنانەت دەرچوون لە سنووری فەرهەنگێك (بەو مەبەستەی کە فەرهاد هەیەتی بۆ فەرهەنگ) بۆ سنوورێك کە هەمان فەرهەنگ یان هاوشێوەو هاوجۆری هەمان فەرهەنگە تاراوگە نییە، بگرە تاراوگە دەرچوونە لە سنووری فەرهەنگێکەوە بۆ سنووری فەرهەنگێکی تر(بڕوانە ئەو دەقەی کەلە پاشکۆیەی ژێ دا هاتووە).. بەڵام ناکرێ بڵێین کە فەرهاد ئەو شعوورەی پێشتر نەچێشتبێ بگرە تەنانەت چوونە بەغاو گەڕانەوەی بۆ زێدی باووباپیرانی بە سەردان هەمان چێژی لەلادا بووە، هەروەها لەرێگەی ئەزموونی هەر یەك لە عەبدولوەهاب بەیاتی ونازم حیکمەت وجیمس جۆیس وهێمن موکریانی وپاپلۆ نیرۆدا بەشێوەیەکی ئەپستراکت بەو چەمکە ئاشنا بووە .

یەکێك لەو خسڵەتانەی کە زمانی فەرهاد شاکەلی جیاکار دەکات، روونییەتی هیچ نهێنییەك لە نێو پیتی قەسیدەکانیا بەدی ناکرێت، پڕە لە خۆشەویستییەك کە لێوان لێوە لە فرمێسك وبزەی دوای گریان، لەکۆی شیعرەکانیا تەنها یەك رستە دەخوێنیتەوە کە کۆی ئەوەیە کە مامۆستا فەرهاد دەیەوێ پڕ بە دەنگ بیڵێت " منم کوردستان وکوردستان منە " ، لەمەیاندا نازانم چی وام لێدەکات کە بڵێم شیعری فەرهاد ئەگەر چی بەگشتی ناتوانین بیخەینە خانەی شیعری ئایکۆلۆگی ecological poetry ، شیعری رووحانییەوە ، بەڵام تارمای وهەناسەی ئەو جۆرەی شیعر بە هۆنراوەکانییەوە دیارە، دەیەوێ بەشێوەیەکی هەستی، هارمۆنیانە لە رێگەی سروشتەوە لە گەڵ کوردستان بگونجێ، باگراوندی روحانی فەرهادیش یارمەتیدەرە تا لە بانێژەکانی روح وفەلسەفەوە بڕوانێتە شیعر، دەتوانم بڵێم بەهەر کوێیەکدا بەناو شیعری فەرهاد شاکەلیدا گوزەر بکەی تارمای (مەولاناو مەولەوی ومەحوی وتەنانەت شاعیرانی وەك ماتسۆ پاشۆو واڵت وایتمان وتاگور وگۆتە و......هتد سەرنجت رادەکێشێت تا پێمان بڵێت :" شیعر هەر وەك ژیان جۆراوجۆرە هەر لە ژیانەوە هێزو وزەی خۆی وەردەگرێت بۆ پاراستنی جوانی ئەم سەمفۆنیا مرۆییەش، پێویستە هەر دەنگێك زەنگ وئاوازی خۆی هەبێ ".

بۆ نووسینی ئەمن باسە کەڵکم لەو بەرهەمانەی مامۆستا فەرهاد شاکەلی وەرگرتووە کە بەردەستم کەوتوون

نووسین وئازار
نووسینەوەی ئازار یان ئازاری نووسین

بۆ قسەکردن لەبارەی ئەو گرێ زمانییانەی سەرەوە، دەکرێت لەرووی مانای ماددی ومانای خەیاڵکراوەوە لێکیان بدەیتەوە، بەوەی کە (و) ئەو پەیوەندییەیە کە بوارمان پێدەدات بۆ دەرخستنی ئەو ئیشکالییەتانەی کە پەیوەندییە جیاوازەکان دەیورووژێنن لە نێوان نووسین وئازاردا

مۆرفیمی دووەم مانای ئەوە دەگەیەنێت کە روح وجەستە هەموو کات لەبەردەم ئەگەری تووشبوونن بە هەستێك کە توانای بەرگە گرتنیان نییە، ئەویش ئازارە، بۆیە بەباشی دەزانم جارێك لەرووی دەروونییەوە بڕوانینە ئازار، بۆ ئەم مەبەستە پێویست دەکات جیاکاری بکەین لەنێوان رەهەندی باتۆلۆژی(نەخۆشی) وشەکە، کە نەخۆشییە جەستەیی ودەروونی وعەقڵییەکان دەگرێتەوەو هەر هەموو ئازار بەرهەم دەهێنن، لەگەڵ ئەو زمانەی کە لە رێگەی شێوازو دەستەواژەی زمانی وئیقاعی وهارمۆنیای زمانییەوە ئازار بەرهەم دەهێنن لە هەر تێکستێکدا .

ئەگەر نووسین بەمانا ماددییەکەی وەرگرین، ئەوا ئەو سومبول وهێمایانە دەگرێتەوە کە بەقەڵەم یان هەر ئامێرێکی تر لەسەر پەڕە دادەنرێت، لێرەشدا دەکرێت بپرسین: ئەو پێویستییە هێماییە چییە کە تەنها قەڵەم دەتوانێت پڕی بکاتەوە.

ئایا پرۆسەی نووسین کردارێکی دوژمنکارانەی ئازار بەخش نییە؟ ئایا ئەو پەڕەیە دوو جار ئازار ناچێژێت ؟ جارێکیان لەبەر ئەوەی قەڵەمێك هەیەو جەستەی ئازار دەدات وجارێکیتریش لەبەر ئەوەی رەنگی رەش جەستەی سپی وپاکیزی پیس دەکات، ئایا ئەمە چێژ وەرگرتنێکی سادیی نییە کە پەیوەندی بە سومبولییەتی قەڵەمەوە هەیە وەکو دوژمنێك ؟

نووسەر، مرۆڤ – قەڵەمە هەر وەك گۆستاڤ فلۆبێر لە نامەیەکدا ئاماژەی پێدەکات، فلۆبێر دەڵێت:" من مرۆڤی – قەڵەمم، لە رێگەیەوە هەست دەکەم وبەهۆیەوەو بە پەیوەندی لەگەڵیدا زیاتر لەگەڵیدا دەگونجێم، هەروەها زیاتر هەستی پێدەکەم".. زۆر جار ئەم نووسەرە – مرۆڤ – قەڵەمە بەخوازەی ئیرۆتیکی باسی کارەکانی دەکرد، پێی وابوو کە مرۆڤ دەبێت یان ژن هەڵبژێرێت یان نووسین، لێرەدا پرسیار ئەوەیە، ئایا دەکرێت ئەم مەسەلەیە پەیوەندی بە کردارێکی سێکسییەوە هەبێت بەقەد ئەوەی کە چێژ بەخشە ئازار بەخش بێت، چونکە دەبێت تێبینی ئەوە بکەین کە لەکەلتووری کوردیدا وشەی قەڵەی ئاماژەیەکی سێکسی هەیە..ئایا لەنێوان قەڵەم وپەڕەدا هەمان ئەو مەرجانە نییە کە لەپرۆسەی هاوسەرگیریدا هەیە؟ ئایا هەمیشە قەڵەم رەنگی سپی وپاك وخاوێن وپاکیزی پەڕە ئەتك ناکات، دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم ئەتککردنەی جەستەی پەڕە بەبێدەنگییەکی کوشندەو بەبێ راپرسی بە پەڕە دەکرێت، پەڕە ئەو پانتاییە سپییە کە هەمیشە وەکو مەمکی ژنێك سەرچاوەی چێژ وەرگرتنی بەرامبەرە، هەروەها ئەو مەمکە ئازیزو پڕ خێرەیە کە بڕانەوە لێی ولەدەستدانی وەك منداڵ ئازار بەخشە، بۆیە هەمیشە بەپەنجەکانمان وبەئازارێکی زۆرەوە توند دەیگرین، تا لەدەستی نەدەین !؟

با بڕوانینەroوویەکی تری ئەو مەسەلەیە، ئایا نووسین ئازار بەخشە یان نووسەر ئازار دەچێژێت؟

رووانین بۆ ئەزموونی جیهانی ئەو حەقیقەتەمان پێدەڵێت کە کەسێکی وەکو هۆڵدرلین(شاعیرێکی ئەڵمانییە، نیوەی تەمەنی لە بەندیخانەی قەڵای تۆبنگسن بردووەتە سەر) تا ئەو هەموو ئازار وئەشکەنجەیە نەچێشتبا دەکرا تێکستانەی نەدەنووسی کە ئەمڕۆکە بوونەتە سەرچاوەیەك بۆ نووسین لەبارەی نووسین وشێتێتی، لەم خاڵەشەوە ناکرێ جان جاك رۆسۆ فەرامۆش بکەین کە (دانپیانانەکان)ی بەتێکستێکی تری نووسینەوەی ئازار دادەنرێت، رۆسۆ لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا تووشی نەخۆشییەکی کوشندە بوو هەمیشە ئازاری پێدەچێشت، لەپاڵ ئەمەشدا لە (نۆنبر) لەهەموو جیهان دابڕا بوو، هەر ئەم دووانەیە وا لە رۆسۆ دەکەن لە ١٧٦٩ جارێکی تر دەست بداتەوە بە نووسینەوەی دانپیانانەکانی، لەم بارەیەوە لێکۆڵەری دەروونناس ئالان گرۆرچارد لەبارەی رۆسۆوە دەڵێت:" رۆسۆ بەهۆی نەخۆشی وئازارەوە نووسەرێکی گەورەبوو، بەهۆی ئەو دوانەوە بەردەوام بە شێوازە ناوازەو کەسایەتی خۆیەوە سەرسامان دەکات، لەراستیدا ئەو لە رێگەی ئەو خێوەی کە لە مەنفای نووسینەکانیدا بەندی کردبوو سەرسامی هەموومان دەکات."

ئێستاش با سەرنجی ئەم گوزارشتانە بەین-:

"وەرە لێرەو لەم ژوورەدا دار چنارێ باڵا ئەکا
لەباتی بەفر یا باران تەور بەسەریا دائەکا.*"

"وەرە ئەمشەو بم مرێنە/ تۆفانێ بەو تا بەیانی
روحانەتم راوەشێنە
وەرە ئەمشەو بم مرێنە
گڕکانێ بە
نەك هەر من ونامەکانم
دوا قانوونی خۆشەویستیش بسووتێنە. "

"ئەمەوێ بمرم
گەر ئەمری بمرە، بەڵام با مەزار
ملیۆن گلێنەی پڕ خۆڵ وبەرد بێ
با ئەمشەو مردن
هەر وەك دەفەکەی دەروێش عەبدوڵڵا
بێ نەواو زەرد بێت."

"ئەبێ بمرم وئەفسوس کە ئەمشەو
هێشتا تا کەمەر نوقمی گەڵا نیم
رووبار دەنگی خۆی نابیستێ ومنیش
هێشتا لە ئاهی خۆم دڵنیا نیم."

بەبێ ئەوەی بچینەوە سەر باگراوەندی کەسێتی شاعیر وئەو دۆخەی تیایدا ژیاوە با سەرنجی ئەم گوزارشتانە بەین، ئایا هەستی بەرایی هەر خوێنەرێك بۆ کام سنوور دەمانبات، ئایا بەکەنارەکانی ئازار**

وبانگهێشتکردن بۆ مەگ گوزەر ناکەین؟ شاعیر لە شەودا بانگێشتی مەرگ ناکات بۆ ئەو جوگرافیایەی کە تیایدا سەربوردی ئازاری خۆی دەنووسێتەوە .

ئایا ئازار ئەو هاندەرە نییە کە پاڵ بە نووسەرەوە دەدات ئەتکی پاکیژی وسپێتی پەڕە بکات تا پەڕە دوای پەڕە رۆژمێری ئازارەکان بنووسێتەوە، بەردەوامیش بە کەنارەکانی مەرگدا پیاسە بکات.

مەگەر (شەو – مردن – مەزار – خۆڵ – بەرد – ئاه – نەبیستن – خۆڵ – بەرد – رەش) هەر هەموو یەکە پێکهێنەرەکانی کەشێکی مەرگ نین کە تیایدا ئازار گەشتان دەبێت بەسەر جوگرافیای کتێبدا، بانگەوازەکردن بۆ مەرگ لە هەر تێکستێك بانگەوازە بۆ ئازارێك کە نووسەر پێوەی دەناڵێنێ وبۆ راگەیاندنیشی یەکەکانی نووسین پێوە ئازار دەدرێت .

دەرئەنجام مێژووی نووسینەوەی ئازار هەمان مێژووی ئازاری نووسینە، هەمیشە بەهێڵکی تەریبدا گوزەر بەکەنارەکانی مەرگدا دەکەن وبانگەوازی بێوچانی بۆ دەکەن .

*هەموو گوزارشتەکان شیعری (ئەبو بەکر عەلی)ن، لە نامیلکە شعرییەك بەناوی (ئەو شەوانەی لە پرچەکانت رەشترن(

** مەبەست لە شاعیر، شاعیری شەهید (ئەبو بەکر عەلی)یە .

مۆدێرنەو ئەدەب

ئەگەر فەلسەفە "گەڕان بێت بەدوای كلاوێكی ڕەش لەژوورێكی تاریكدا، كلاوەكەش لەوێدا نەبێت"، ئەوا مۆدێرنە بەگوتەی ئەنتۆنیۆ باژ:"لەپشت وشەو لە پشت ژمارە ماتماتیكییەكانەوەیە، كە لەویشدا هیچ نییە".

لەراستیدا دیاریكردنی ماناو سنووری مۆدێرنە گەلێك گرانە بەهۆی ئەو لێلی وفرە ڕاییەی كە لە سەری هەیە، هەروەها جیاوازی دەركەوتنی لە بەشێكی هونەرە جوانەكانەوە بۆ بەشێكی تر، تەنانەت لە لەخۆدی لقەكانی ئەدەبدا، وایكردووەبەئاسانی نەتوانیندەستپێكێكی ڕوون تۆمار بكەین، بەڵام ئەوەی لەبارەی سەرهەڵدانی مۆدێرنەوە هەیە وەكو وشە، دیارەو دەتوانین پەنجەی بۆ رابكێشین .

سەرەتای سەرهەڵدانی وشەی مۆدێرنە دەگەڕێتەوە بۆ كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدەیەم، كاتێكلە بریتانیاو فەرەنساو ئیتاڵیاو ئەڵمانیا بزوتنەوەیەكی ئایینی ریفۆرمخواز لە هەناوی ئاینزای كاسۆلیكی وپرۆتستانتیسەری هەڵداو داوای گونجاندنی ئایینی دەكرد لەگەڵ زانستی نوێدا، بەتایبەت دوای ئەو پێشكەوتنە گەورانەی كە سەدەی نۆزدە لەبواری زانستە ئەپستراكت وسروشتییەكاندا بە خۆیەوە بینی، ئەم بزوتنەوەیە لەگەڵ گەشەكردنیدا بووە خەتەرێكی گەورە، هەر بۆیە لە ساڵی ١٩٠٧دا، لە كۆبوونەوەیەكی (پاپا پیۆسی دەیەم) لەگەڵ ئەنجومەنی كاردیناڵەكاندا، بەفەرمانێكی پاپایی ئەو بزوتنەوەیە قەدەغە كراو بە هەرتەقە ناوزەد كرا، چونكە بە ئاشكرا خەتەر بوو لەسەر گەوهەری ئایینی مەسیحی، لەگەڵ ئەمەشدا كاریگەرییەكانی ئەو بزوتنەوەیە بە رادەیەكی كەم لەناو كڵێسەی ئینكلیكانیدا مایەوە .

لە كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدەیەمدا ئەدیبان ورووناكبیرانی فەرەنسا ئەم زاراوەیە(مۆدێرنە)یان خواست ودەستیان كردە بەكارهێنانی لە بواری ئەدەب وهونەردا، یەكەمی ئەوانەی بەكاریان هێنا شاعیرە سومبولیستەكان(رامبۆ ومالارمێ وفرلین) بوون، مەبەستیشیان دەرچوون بوو لەسەر بزوتنەوەی واقعیی سروشتی لە ئەدەبدا .

لەگەڵ زانینی ئەو مێژووەی سەرەوە، پێویستە بڵێن كە زاراوەی مۆدێرنە زاراوەیەكی لێڵە، چونكە ئەگەر ئێمە بتوانین بەرهەمێكی ئەدەبی(راسین، شیلی یان دیستۆفیسكی بگەڕێنینەوە بۆ فێرگە یان قوتابخانە ئەدەبییەكەی وەك(كلاسیزم ورۆمانسیزم وسمبولیزم .. هتد) ئەوا بەئاسانی ناتوانین بەرهەمێكی نوێ بە هاوچەرخ یان مۆدێرن ناوزەد بكەین، هەر چەندە ئەو بەرهەمە ئەدەبییە بەوردی وێنەی سەردەم ومرۆڤ وژیانی هاوچەرخی كێشابێ .

لێرەشدا پرسیار ئەوەیە، ئایا ناكرێت بزوتنەوەیەكی بەربڵاوی وەك مۆدێرنە چەندان قوتابخانەی ئەدەبی لەخۆ بگرێت، هەر چەند ئەو قوتابخانانە بەشێكیش بن لە مێژوو؟!

رەخنەگری بریتانی(كلیمێنت گرینبرگ) لەو باوەڕەدایە كە :"زاراوەی مۆدێرنە تێكەڵی ئاڵۆزی وتەشویشێكی زۆر بووە، بە رادەیەك ئەگەر بەرهەمێكی ئەدەبی نوێ بخوێنینەوە، ناتوانین حوكمی بەسەردا بدەین، كە ئەو بەرهەمە پێوانەكانی ئەدەبی مۆدێرن بەسەریدا پراكتیك دەبێت یان نە؟ تا كەسێكی زۆر شارەزا پێمان نەڵێت" .

ریچارد ئیمان وچارڵس فدڵسۆن له کتێبی (لاساییکردنەوەی نوێ)دا دەڵێن:"فایرۆسی مۆدێرنە لە هۆنراوە سەرەتاییەکانی(ت. س. ئیلیۆت)و(ئیزرا پاوەند) ولەکارە بەراییەکان (جیمس جۆیس)دا بە روونی دیارە) هەروەها ئاماژەیان بەوە کردووە کەئیلیۆت وپاوەند سنوورو مانای مۆدێرنەیان روون کردووەتەوە، بەتایبەت ئیلیۆت کاتێك لە وتارە رەخنەییە بەناوبانگەکەیدا ئاماژەی بۆ کردووە، ئیلیۆت لەو بڕوایەدایە، کە مەبەستی مۆدێرنە دەربازبوون لە ئەدەبی کۆن وهزری دێرین نییە، بەڵکو ئیلیۆت لە(تقلید والموهبە الفردیە) دەڵێت:" هیچ شاعیرو هونەرمەندێك بەتانها خاوەنی مانای کامڵ نییە، بەڵکو گرنگی ئەو شاعیرو هونەرمەندە لەوەدا دەردەکەوێت کە پێوانەیەکی هەبێت بۆ کاری شاعیرو هونەرمەندە مردووەکان..).

ختۆکەی پاوەندیش هەمیشە ئەو وتە بەناوبانگە بووە کە وتوویەتی:" خراپەکانی رۆما، پیاوە باشەکانی راو دەنێن"، یان ئەو یاسا ئابوورییەی گرشام کە دەڵێت:" پارەی خراپ، پارەی باش راودەنێت"، بۆیە هەمیشە پاوەند بە دڵتەنگییەوە دەیووت:" کالیبان- کە روحی خراپەکارییە لە شانۆگەری گەرداوی شکسپیر-، ئارییل- کە روحی چاکەکارییە لە هەمان شانۆدا – راو دەنێت"، مەبەستیشی ئەو بەرهەمە زۆرو بۆرانە بوو کە لەو ماوەیەدا بڵاوبوونەوە بێ ئەوەی ناوەڕۆکێکی مرۆییان هەبێت وبتوانن خۆیان لەبەردەم تێپەربوونی کاتدا رابگرن، بۆیە لەم بارەیەوە ئۆسکار وایڵد هەمیشە دەیووت:" پێویستە شاعیری مۆدێرن بەرووی کردەوەکانی رۆژگاردا بوەستێتەوە" .

لیرەدا پێویستە ئەو زانیارییانە جێگیر بکەین کە دەڵێن مۆدێرنە ناگەڕێتەوە بۆ نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتاکانی سەدەی بیستەم، تەنانەت ئیلیۆتلە وتارەکانیدا بانگەشەی بۆ ئەدەبی سەردەمی (یسیبات) شاعیرە میتافیزیکییەکانی کۆتایی سەدەی حەڤدەیەم وسەرەتاکانی سەدەی هەژدەیەم کردووە، لە سەرووی هەموویشیانەوە شاعیری بەناوبانگ (جۆن دۆن، ١٦٧١ – ١٧٢١) ئیلیۆت پێیوایە ئەدەبی ئەوانە باڵاترین وێنەی بابەتێتی وناخودێتی پیشانداوە .

لەبواری میوزیکدا، هەندێك بڕوایان وایە کە سەرەتای مۆدێرنە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی١٩١٤ کاتێك نەوەیەك لە بیرمەندان وئەدیبانی ئەوروپای دوای جەنگ چەندان گۆڕانی هزرییان هێنایە ئاراوە، لەسەرەتادا ئەو گۆڕانە بواری میوزکی گرتەوەو میوزیکستی وەك (شۆینبرگی نەمسای، دی بۆسیی فەرەنسی، سترافنسکی روسی) شاکاری گەورەیان خوڵقاندو داهێنانی بەرچاویان هەبوو، بەڵام دواتر ئەو گۆڕانە بوارەکانی تری هونەرە جوانەکانی گرتەوەو لەم میانەشدا(رۆبەرت وۆڵ) دانەری کتێبی(نەوەی ١٩١٤) بزوتنەوەی مۆدێرنەو شەپۆلەکانی دەکات بەسێ بەشەوە:" نەوەی بانگەشەکەر، نەوەی دامەزرینەر، نەوەی جێبەجێکەر"، هەروەها وۆڵ پێیوایە جەنگی جیهانی یەکەم هۆکاری سەرەکی بوو بۆ دروستبوونی بزوتنەوەی مۆدێرنە بەتایبەت کاتێك ئەو بزوتنەوەیە گەیشتە دیوە رۆژئاواییەکەی زەریای ئەتڵەسی.

روانین بۆ ئەدەبی مۆدێرنە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە بنەمای سەرەکی ئەدەبەکەی بریتییە لە(بابەتێتی وناخودێتی) کە دوو چەمکی پێچەوانەی(نابابەتێتی وخودێتی) ئەدەبی رۆمانسیزمە، کە ئەمانەش بە روونی لەکارە بەراییەکانی ئیلیۆت وجۆیسدا دیارە، هەروەها فۆرم بنەمایەکی زۆر گرنگ نییە لە

دیاریکردنی ئەدەبی مۆدێرنە دا بەڵکو وەك وتمان(بابەتێتی وناخودێتی) دوو ڕەگەزی سەرەکین لە دیاریکردنی شوناسی ئەدەبی مۆدێرنە، بۆ نموونە هەندێك لەو بڕوایەدان کە قەسیدەی (الیباب ٩٩)ی ئیلیۆت بالآترین ئاستی بابەتێتی وناخودێتی دەنوێنێ بە رادەیەك کاریگەرییەکەی لە چوارینەکانی خودی ئیلیۆت زیاترە، ئەگەر چی ئەو چوارینانە لە پێشتر دادەنرێت .

کێشەی ڕووناکبیریش بۆ تێگەیشتن لە مۆدێرنە دەگەڕێتەوە بۆ هەردوو چەمکی(سایکرۆنی ودایکرۆنی)کە هەمان ئەو دوو چەمکەن دی سۆسێر لە لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکانیدا بەکاری هێناون، بەڵام لێکۆڵەرانی بواری مۆدێرنە تۆزێك ئەو دوو چەمکەیان لە مەدلولەکەی لای دی سۆسێر دەرهێناوەو لەو بڕوایەشدان کە گرفتی گەورە لە پێوانەکردنی ئەدەبی مۆدێرنە دەگەڕێتەوە بۆ دوورکەوتنەوە لە زەمەن یان مێژوو یان بە پێچەوانەوە پێوانەکان لە چوارچێوەی زەمەن ومێژوودا بێت، چونکە لەحاڵەتی یەکەمدا بەرهەمە ئەدەبییەکە دەچێتە باری بە دوای یەکهاتنی زەمەن(سایکرۆنی)و لەباری دووەمیشدا دەچێتە خانەی باری(دایکرۆنی) واتا هیچ شوێنەوارێك بۆ زەمەن نادۆزیتەوە لە بەرهەمەکەدا، لەسەر ئەم دوو بنەمایەش (ماڵکۆڵم برادێری) لێکۆڵینەوەکانی ئەنجامداو لە دووتۆی کتێبێك بەناوی (الحداپە) بڵاوکردووتەوە .

پێویستیش دەکات ئەوە بڵێین کە لەسەر کێشەی (سایکرۆنی ودایکرۆنی)لەهەناوی مۆدێرنەدا، دوو ڕوانینی جیا دروست بووە، یەکەمیان لەسەر بنەمای سایکرۆنی، کە لێکۆڵینەوەکانی بواری زمانەوانی وکۆمەڵناسی وبونیادگەری هێناوەتە ئاراوە، دووەمیشیان لێکۆڵینەوەکانی بواری بونیادگەری مێژوویی کە لەسەر ڕوانینی دایکرۆنی هاتووەتە ئاراوە .

هەندێکی تر لە لێکۆڵەرانی بواری مۆدێرنە لەو بڕوایەدان کە سەرەتاکانی سەرهەڵدانی مۆدێرنە دەگەڕێتەوە بۆ دەیە یەکەمەکانی سەدەی نۆزدەیەم، چونکە لەو بڕوایەدان کە دەقە بەراییەکانی دستۆفسکی(تاوان وسزا، برایانی کرامازۆف)هەڵگری ڤایرۆسی مۆدێرنەن، بگرە (یادەوەرییەکانی پیاوێکی شێت)ی گۆگۆل، کە لە ساڵی ١٨٣٥ لەچاپدراوە بە یەکێك لە دەقە گرنگەکانی مۆدێرنە دادەنێن، هەروەها پرسیاری ئەوە دەکەن کە بۆ چی ئیلیۆت بە دەنگێك لە دەنگە بەراییەکانی مۆدێرنە دادەنرێت وبۆدلێر فەرامۆش دەکرێت، ئەمە لەکاتێکدا بۆدلێر یەکەم کەس بووە هاوکێشەیەکی بابەتی لە شیعردا هێناوەتە ئاراوە، هەروەها پێیان وایە کە ناخودێتی بەشدارییەکی زۆری کردووە لە تێکشکاندنی زمان لەناو دەقدا، لەبەر ئەوەی ناخودێتی هانی نووسەر وشاعیران دەدات بۆ گوزارشتکردن لە ماناو نامانا بە یەك ئاست، هەروەها بیژەکان بەرای (ئۆکتاڤیۆ باژ)" زۆر جار یاخین لە گوزارشت کردن لە بابەتێتییەکی ڕووت، بەڵام مرۆڤ ناتوانێت ببێت بە شاعیر ئەگەر لە توانایدا نەبێت بەو بێژە یاخیانە گوزارشت بکات، هەروەها دەبێت ماناو نامانا بە هەمان شێوە سەرنجمان رابکێشێت بۆ گوزارشتکردن، چونکە لە نێوان اوارو بێدەنگیدا مۆدێرنە لە دایك دەبێت" .

ئۆکتاڤیۆ باژ لەبارەی ئەدەبی مۆدێرنەوە دەڵێت:" ئەوەی لە توانامان‌دا نییە گوزاشتی لێبکەین، دەکەوێتە نێوان هەردوو جەمسەری شیعرو ماتماتیکەوە، لێرەشدا هەردوو جومسەرکە ڕووتن(ئەپستراکت)و لە نێوانیاندامەملەکەتی بەرینی قسە هەیە، بۆیە بێژە لە شیعردا ڕەگەکەی دەگەڕێتەوە سەر ئەو بێدەنگییەی

که پێش قسەکردن دەکەوێت"، ئەمەش وامان لێدەکات له وته بەناوبانگەکەی باژ بگەین که دەڵێت:"من ئەڵێم، هیچ ناڵێم که پێش من بێدەنگی یان هاوار وتبێتی" .

بۆ نووسینی ئەم بابەته کەڵکم لەم سەرچاوانه وەرگرتووە:

١/ مۆدێرنه بەعەرەبی، موڵکۆڵم برایدی

٢/ گۆڤاری الموقف الثقافی ژمارەکانی ١٩ – ٢٠ – ٢٣

٣/ شیعر وفەلسەفه وتار ئۆکتاڤیۆ باژ له ئەنتەرنێتەوە

خوێندنەوەیەك بۆ كتێبی
ئەنفال، حیكایەتەكان لە زەمەنێكی دابڕاو

پاش (چەند حاڵەتێكی زۆر كوردانە)، لە ڕێگەی (ئەنفال، حیكایەتەكان لە زەمەنێكی دابڕاو) جارێكی تر خالد سلێمان، ڕووناكبیری كوردی گەرمیانی دوور لە جوگرافیای گەرمیان دەبێت بە یادەوەری وحیكایەتخوانی سەردەمە تاریكەكانی ئەنفال.

دابڕانی خالد لەو جوگرافیایەی كە ناو بەناو بۆی دەگەڕێتەوە، بۆ تێركردنی غەریزە مرۆییەكانی پەیوەست بوونی مرۆڤ بە شوێنەوە، هەمان ئەو هەستەیە كە ئەنفالبوویەك ئیحساسی كردووە، لە زەمەنێكی ڕابردوو لە جوگرافیایەكی تازە كە ئەو دەم دەسەڵاتداریەتی بەعس داهێنانی كردووە، لە دامەزراندنی جوگرافیایەكی لەو ستایلە، ستایلێك كە لەسەر بنەمایی تەسكی وراوەستانی یەك لەدوایی یەك ویەك لەشان یەك دامەزراوە، بەو جیاوازیەی كە ئەوان –ئەنفالكراوەكان– لە ڕووی جەستەییەوە ئەوەیان چێشتووەو بونەتە هێما بۆ مەزلومییەتی نەتەوەیەك، لەبەرامبەریشدا خالد سلێمان لە ڕێگەی ئەزموونی خۆی وحیكایەتخوانە دەربازبووەكان لە جەهەنەمی ئەو جوگرافیایایەو دۆكۆمێنتە قاڵبووەكان بەفرمان وپێداگری لەسەر لە ناوبردنی نەتەوەیەك هەست پێدەكات وكردووە .

)ئەنفال، حیكایەتەكان لە زەمەنێكی دابڕاو) دووەمین تێكستە كە خالد سلێمان پێی وەرگری عارەب دەخاتە بەردەم ئەو حەقیقەتانەی كە تاهەنووكەش زۆرێك لە ژێر دروشمی جۆراوجۆردا بڕوایی پێناكەن، یان خود نایان دەوێ بڕوا بەتاوانەكانی ڕژێمێك بكەن كە تا زەمەنێك لەمەو پێش پارێزەری دەرگایی ڕۆژهەڵاتی نیشتمانی عارەب بووە، یەكێك لە خاڵە بەهێزەكانی ئەم تێكستە كە خوێنەری عارەب پەلكێش دەكات بۆ بەردەم دەروازەكانی حەقیقەت و وای لێدەكات ساتەكانی ڕووداوەكە بژێت و ئازارەكانی بچێژێت، ئەو شێوازە سینۆگرافییەیە كە خالد لە باگراوندی ئەكادیمی خۆیەوە وەكو شانۆكارێك خواستوویەتی و كاری لەسەر كردووە، لەهەمان كاتدا دەبێت ئەوە لە یاد نەكەین كە خالد سلێمان ئەو ئەزموونە ژیاوە، بۆیە دەتوانم بڵێم كە شێوازی گێڕانەوەو داڕشتنی تێكستەكە دوو خاڵن كە بۆ خالد تۆمار دەكرێت .

لایەنێكی تری بەهێزی ئەم تێكستە ئەوەیە كە هەم (قوربانی)و هەم (جەللاد) سەربووردەكان دەگێڕنەوە، عەبدولحەسەنی جەللاد و خالد خۆی ونەدیمەو گەڕاوەكان لە نوگرە سەلمانەوە وەك قوربانی .

سەدای وشەكان بەو زمانەی كە خالد لەڕێگەی گێڕانەوە، سەربوورد، دیالۆگ دەخاتە ڕوو هێندە بەجۆشە وەرگر دەورووژێنێ وپەلكێشی بەردەم ئاوێنەیەكی دەكات كە جادووی بێت ولێوە دیمەنەكان بەتۆزێك لێڵییەوە ببینێت .

ئەو زەمەنەی كە لە یادەوەری هەر یەك لە ئێمە كورد دا چەسپاوە وەكو سەرەتاو كۆتایی پرۆسەی ئەنفال، هەمان ئەو زەمەنە نییە كە خالد سلێمان قسەی لەسەر كردووە، واتا زەمەنی سازدانی ئەنفالی یەك تا هەشت كە تیایدا ئامێرە داهێنراوە نوێكان، كەشفی پانتاییەكانی جەستەی كوردی دەكەن، بەوەش

ئاشنایی بە وشەی لەناوچوون، قڕکردنی دەکەن، بگرە سەرەتای ئەنفال لەسەر رووبەری کاغەزو دیوارو لە ئاستی زمانەوە دەستی پێکردووە .
نووسینە شۆڤێنییەکانی (میشیل عەفلق، ئەلیاس فەرەح، ساتع ئەلحەسری، مونیف رەزار) دەربارەی یەکێتیی نەتەوەی عارەب، جگە لەزەنگی لەناوبردنی کوردو درووزو بەربەر شتی تر نییە، چونکە ئەوسیانە بەڕایی ئەو شۆڤێنستانە، ڕێگری گەورەن لەبەردەم ئەو یەکێتییە خەیاڵییەی کە تا هەنووکەش عارەب خەونی پێوە دەبینن، هەروەها دامەزراندنی شێوەیی نوێ وخەیاڵنەکراو لە مەرگ وخۆراهێنان لەسەر لەناوبردنی شوێن وزەمەن، کۆمەڵێکی تر بوون لە مەشقەکانی بەعسییەکان بۆ ئەوەی کە هاتنە سەر دەسەلأت بەپێ ئارەزووی خۆیان پیادەی بکەن و بەپێی ئارەزووی خۆیشیان جوگرافیاو زەمەنەکان داڕێژن .
نەك هەر ئەمە بگرە بەعسییەکان دواتر کاریان لەپێناو داڕشتنەوەی مێژووی رووداوەکانی هەناوی ئەو مێژووە کردوە، چ لە ئاستی تاك وچ وەك پەیوەندییە دەلالییەکان وتەنانەت نەرێکردنی مەوداکانی نێوان دوو تاك یان دوو زەمەن، بۆ نموونە بڕوانە دروشمێکی وەك (لە نبوخسنسر بۆ سەددام حوسێن)، هەروەها لەبەرنامەی سیاسی حیزبی بەعسیشدا هەمان جەختکردنەوە لەپشت دەستەواژە زمانەوانییەکان دەدۆزینەوە لەبارەی قڕکردنی کورد وسڕینەوەیان لەوانە، جەختکردنەوە لەسەر ئەوەی کە پەیوەندی نەتەوایەتی تەنها پەیوەندییە لە دەوڵەتە عارەبەکاندا وئامرازی گونجانە لە نێوان هاولأتییان وپێویستە هەمووان لەهەناوی یەك نەتەوە دا بتوێنەوە (مەبەست نەتەوەی عارەبە) هەروەها پەیوەندی نەتەوایەتی قەڵاچۆی هەموو مەیلێکی توند دەکات بۆ ئاینزاو تایفەو هۆزو رەگەزو هەرێمایەتی .
ئەنفال، حیکایەتەکان لە زەمەنێکی دابڕاودا، لەپاڵ پێشەکییەکەی، پێنج بەشی سەرەکی لەخۆ دەگرێت کە بەلای منەوە بەشی پێنجەم گرنگی خۆی هەیە بۆ خوێنەری کورد تا لە نزیکەوەو بە بەڵگەوە لەرۆڵی رووناکبیریی عارەب بگات لەبارەی ئەو کارەساتانەی تووشی کورد بووە، ئەم بەشە لەبارەی رۆڵی نەگەتیفی رووناکبیریی عارەب دەدوێت لەمەڕ مەسەلەی نەك تەنها کورد لە عێراق دا بگرە هەموو گەلانی عێراق، خالد بەراوردی دوو ئاڕاستەی بیرکردنەوەی جیا دەکات لەم بەشەدا، وەکو وتم رۆڵی ئاڕاستەی نەگەتیفییە لە بەرگریکردن وپاساودانەوەی لیستێکی دوورو درێژی ناو بۆ سیاسەتەکانی رژێمی لەناوچووی بەعس کە دیارترین نموونەی ئەو لیستە، ئیدوارد سەعید و زەکەریا تامرە، لەبەرامبەر ئەمانیشدا ئاڕاستەیەکی پۆزەتیف هەیە کە بێدەنگیان شکاندووەو پڕ بە قوڕگیان هاواریان کردووە، کە دیاترین ناوەکانی سەرۆکی پێشووی جەزائێر ئەحمەد بن بیلەو هزرڤان هادی عەلەوەی و شاعیری ناودار ئەدۆنیس وهتدە، بۆیە دەتوانین بڵێن کە نووسینەکانی ئەم کەمینە رووناکبیرە ئەگەر چی لەکاتی خۆی دوور کەوتووە هەر وەك عەباس بیزون دەڵێت، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو نووسینانەی ئەوان لەحاڵەتی رەخنەگرتنە لە خودی خۆیان بەوەش دەبێتە هەڵویستێکی ئاکاری وسیاسی و دەتوانین بە هەڵویستی ناوازەیان دەبنێن لەو کاتە، لەکاتێکداو تا رۆژگاری ئەمڕۆش زۆرینەی شەقامی عارەبی کە بەرهەمی عەقڵییەتی نەرێ کردن وتوندو تیژیی نەتەوەییە نەبڕوا دەکەن ونەش دەیان ئەوێ بڕوا بکەن .

لەمە زیاتر نامەوێ لەبارەی ئەم تیکستەوە بدوێم، چونکە دەخوازم خوێنەر خۆی کەشفی پانتاییە ئازارخۆرەکانی ١٠٤ لاپەڕەکەی ئەم تێکستە بکات، کە دەزگای سەردەم لەسلێمانی ساڵی ٢٠٠٥ بەچاپی گەیاندووە.

سەرچاوەکان-:
*الانفال حكايات من زمن مستقطع، خالد سليمان
*جماليات المكان، غاستون باشلار

خوێندنەوەیەك بۆ ڕۆمانی
شلۆمۆی كوردی و من و زەمەن

شلۆمۆی كوردی ومن و زەمەن دوایەمین ڕۆمانی ڕۆماننووسی جولەكەی عێراقی سەمیر ئەلنەقاشەو خانەی ئەلجەمەل لەولاٌتی ئەلٌمان بە زمانی عەرەبی، كە زمانی ئەسلٌی ڕۆمانەكەیە بەچاپی گەیاندووە، سەمیر سالٌی ١٩٥١ لەچوارچێوەی ڕێكەوتنی نێوان سەرۆك وەزیرانی ئەو كاتەی عێراق نوری سەعید ودەزگایی كۆچی جولەكەو بە پشتگیریی بریتانیا خۆی وخێزانەكەی ڕاگوێزراون بۆ ئیسرائیل، سەمیر كە ئێستا لە بریتانیا دەژێت لەبارەی چۆنێتی دەرچوونی لە ئیسرائیل دەلٌێت:"بڕیاری بەجێهێشتنی ئیسرائیل بڕیارێكی كۆن بوو، چونكە لەو كاتەوەی براینە ئیسرائیل باوكم لەگەلٌ چەند ڕووناكبیرێكی عێراقیدا هەولٌێكی زۆریان دا تا لە ئیسرائیل دەربچین، بەلاٌم دەولٌەت هەمیشە شكستی بەهەولٌەكانیان دەهێنا، هەر بۆیە باوكم بەرگەی شۆكی شكستهێنانی نەگرت ولە سالٌی ١٩٥٣ لە ئەنجامی بەربونەوەی خوێن لە مێشكیدا كۆچی دواییكرد"، هەروەها لە وەلاٌمی پرسیارێكدا سەبارەت بە چۆنێتی دەرچوونی لە ئیسرائیل سەمیر دەلٌێت:" لە پێش سالٌی ١٩٥٨ هەولٌی زۆرمدا بۆ دەرچوون، ئەوە بوو لەگەلٌ كوڕێكی مامما چووینە لوبنان، بەلاٌم هەر زوو لە لوبنان گیراین وبۆ ماوەی شەش مانگ بەندكراین ودواتر دراینەوە بە ئیسرائیل و ئەوانیش بەتومەتی سیخوڕی بۆ ماوەی شەش مانگی تر بەندیان كردین، هەروەها زۆریش ئەشكەنجەیان داین، پاشان سالٌی ١٩٥٨ لە هەولٌی دەرچووندا چوومە توركیا وپاشان ئێران وهندستان ودواتر جارێكی تر گەڕامەوە ئێران ولەوێ بۆ ماوەی چوار سالٌ ژیانم گوزەراند، بەلاٌم بەناچاری گەڕامەوە ئیسرائیل ولەگەلٌ مۆركردنی ڕێكەوتننامەی ئاشتی نێوان میسر وئیسرائیل هەولٌمدا بڕۆمە میسر، ئەو هەولاٌنەش شكستی خواردوو نەمتوانی نە بۆ میسر بچم ونە بۆ مەغریب، لەكۆتاییشدا ئەگەر چی ئارەزووی ئەوەم دەكرد لە ولاٌتێكی عەرەبیدا بژیم، بەلاٌم بەناچاری لە بریتانیا گیرسامەوە" .

مێژوویەكی لەبیركراو

سەمیر لە ڕۆمانی شلۆمۆی كوردیدا بەشێوازیكی پۆست مۆدێرنانە یادگارییەكانی كوردێكی جولەكەی دانیشتوی شاری مەهابادی ڕۆژهەلاٌتی كوردستان لە ڕۆژانی یەكەمی جەنگی جیهانی یەكەم دەگێڕێتەوە، لەم نێوەندەشدا یادگارییەكانی حیكایەتخوانە كوردەكەی ڕۆمانەكەو یادگارییەكانی نووسەر تێكەلٌ دەبن تا دەگاتە سالٌی ١٩٥٨، لاپەڕە بەراییەكانی ڕۆمانەكەی سەمیرهاوشێوەی زۆرێك لە ڕۆمانەكانی واقعییەتی جادوویی ئەمریكایی لاتینە، بەلاٌم لە ناوەرۆكدا بە تایبەت لە ئیستاتیكای ئەو ئەدەبە جیایە، چونكە بە كۆتایی ڕووداوەكان دەست پێدەكات، دواتر بەرە بەرە شلۆمۆی بەسالاٌچوو دانیشتووی گەڕەكێكی تەل ئەڤیڤ یادگارییەكانی ڕۆژانی گوزەرانی لەئاسیایی ناوین بیردەكەوێتەوە، سەرەتا لە مەهاباد، پاشان لە تاران ومۆسكۆو بۆمبای تا دەگاتە بەغا، ڕستەكانی ئەم ڕۆمانە بە دوو جۆر گێڕانەوە دەچنە سەر، جۆری یەكەم دوو قسەكەری تەریب بە یەك كە هەردوو ڕووداوەكان بە نۆرە دەگێڕنەوە

ئەوانیش یادەوەری شلۆمۆی کەتانی گەنجە کە لە لاپەرەکانی دواترا بەکوردی دەناسرێت ویادەوەری زەمەن کە تۆمارکەری کۆتاییەکانی ژیانی شلۆمۆی بەساڵاچووە لە سەرەمەرگدا .

جۆری دووەم گێڕانەوەی ریوائییە کە پڕە لە واقعییەتێکی مێژووی فەرامۆشکراو کە شارێکی کوردی(مەهاباد) بەخۆیەوە بینیویەتی، ئەم جۆرە گێڕانەوەیە تایبەتە بەکارو هەست وسۆزی شلۆمۆی کەتانی و ژنەکەی ومناڵەکانی لە سەردەمی جەنگی جیهانیدا، بەتایبەت ئەو زڵم وزۆرەی کە بەسەر ئەو ناوچە جوگرافییەدا هات کە شلۆمۆ تیایدا ژیاوە .

سوپا لە هەموو شوێنێکدا

پێچەوانەی ئیستاتیکای رۆمانی ئەمریکای لاتین کە لەسەر واقعییەت سەرسوڕهێنەر بەندە، دەتوانین رۆمانەکەی سەمیر ئەلنەقاش بخەینە چوارچێوەی واقعییەتی رەهیبەوە، ئەمەش ئەو واقیعەیە کە شاری مەهابادی کوردی ژیاویەتی .

مەهاباد، ئەو شارەی کە بە داری بەڕوو گوێزو سنەوبەر دەوردراوە، هەمان ئەو شارەیە کە ساڵی ١٩٤٦ کۆماری کوردستانی میللی تیایدا راگەیەندراوەو لەدایکبووە، ئەم شارە نیشتمانی شلۆمۆیەو ئەو شارەیە کە لێیوە بەمەبەستی بازرگانی لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەم ودوایی ئەو ماوەیە دەرچووە بۆ وڵاتانی تر، هەروەها مەهاباد ویستگەی سوپا شڕکەرەکان بووە، رووس وعوسمانلی وئینگلیزەکان وپاشان رووداوەکان خزاندوویەتییە باوەشی ئەرمەن وئێرانییەکان، لەم هەموو رووداوەیشدا شلۆمۆ بە گیانێکی بەرنگارییەوە بەرگەی برسێتی وبەربەرییەتی دەسەڵاتی عوسمانلی لە ١٩١٦ دا گرتووەو جەختی لەسەر ئەوە کردوتەوە کە ئەم کوردێکی یەهوددی مەهابادییەو بە هەموو شێوەیەك دژی ئەوەیە زێدی باووباپیری بەجێ بهێڵێ، بەڵام سوڕی زەمانە بەدڵی شلۆمۆ نابێت وئەو گیانی بەرگرییە لە دوایی کوژرانی یەکێك لەژنەکانی لەگەڵ دوو مناڵیدا هەرەس دەهێنێ و بە ناچاری وەك پەناهەندە دەچێتە بەغاو جارێکی تر دەست دەداتە بونیادنانەوەو رێکخستنی ژیانی وخۆی بەکوتاڵ فرۆشییەوە خەریك دەکات، بەڵام بەهۆی جەنگی جیهانی دووەم وداگیرکردنی عێراق لەلایەن ئینگلیزەکانەوە جارکی تر شیرازەی ژیانی لە عێراق تێکدەچێت ویەهوددەکانی عێراق تووشی توندو تیژییەکی زۆر دەبنەوەو ژنێکی تری شلۆمۆش لە شەقامێکی ناو شاری بەغادا دەکوژرێت، هەرچەندە شلۆمۆ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە بمێنێتەوەو لەگەڵ ئەو خەڵکەدا دەرنەچێت کە بە زۆری ناسنامەی عێراقیان لێدەسێنرێتەوەو رەوانەی ئێران دەکرێن، بەڵام جارێکی تر سووربوون لەسەر مانەوە دادی نادات و هەموو بارودۆخەکە پلان دژ بەو دەگێڕن، بۆیە لەپڕدا وبە پیری خۆی لەئیسرائیلدا دەبینێتەوەو جگە لە یادگاری هیچ سامانێکی تری بۆ نەماوەتەوە .

سەرزەمینی پرتەقاڵ

ئەو دەمەی شلۆمۆ پیرە لەبەردەم قاپێك مۆزو سێودا دەڵێت:" ئەمەت لەبیر بێت ئەی گەنجێتی، هەوڵ بە، مۆزێکی تر یان سێوێکی تر بخۆێت، ئەم سەرزەمینە بە سەرزەمینی پرتەقاڵ دەمێنێتەوە، لەمەهاباد دا بەم شێوە زۆرە برتەقاڵ نییە، لەوێ لە دۆڵ و شێوەکان داری گوێزو سنەوبەرو بەڕوو دەڕوێت "، ئەم پەرگرافە مەودایی پەخشانێکی ئاسایی تێدەپەڕێنێ، چونکە سەرزەمینی پرتەقاڵ گوزارشتی ئەدەبییە لە فەلەستین، لە بەرامبەریشدا گوێزو بەڕوو سنەوبەر دەکات بە هێما بۆ مەهاباد، رۆمانی شلۆمۆی کوردی ومن وزەمەن لەسەر بنەمای وەیادهێنانەوەی حیکایەتە سڕاوەکان بوونیاد نراوە، ئەو حیکایەتانەی کە

چارەنووسیان فەرامۆشکردن بووە، ئیدی حیکایەتی کوردان بێت یان جولەکە یان عەرەب، هێزی شلۆمۆیش لەوەوە سەرچاوە دەگرێت کە توانای وەبیرهێنانەوە کردارێکی بەرگریگەرانەو تۆڵەسێنەرانەیە، واتا ئەو بەرگرییەی کە شلۆمۆ دەیکات بەرامبەر بەو دۆژمنانەی کە مەهابادیان رووخاندو ژن ومناڵەکەیان کوشت وخۆیان دەرپەڕاند تاوەکو پەناهەندەیەك لە وڵاتی غەریبیدا بژێت .
دوا پەرگرافیش باس لەو زەمەنە دەکات کە تیایدا تاك بەزۆر لەزیدی خۆی هەڵدەکەنرێت وناچار دەکرێت شوێنی خەونەکانی مناڵی بەجێ بهێڵێت، ئەو دەڵێت:" رۆژ خێرا ئاوا دەبێت، قافڵە لەرێگا ون دەبێت و زوڵمەتەکان هەڵیاندەکێشن ونادیاریش ئەو عەرەبانانە قوتدەدات کە ئەسپەکان رای دەکێشن، ئەوان خەون دەبینن بە ئاڵوگۆڕکردنی ژیانیان لە وڵاتێکی تردا، کە نە دەسەڵاتداران بەرگریان لێدەکات و نە دووریشیان دەخەتەوە لە زوڵمەتەکانی مەنفا، ئەوان رایان کردوو تەنها چەند شتێکی کۆنیان لەگەڵ خۆیاندا برد، تەنها چەند شتێکی کۆن ئەی مەهابادی خۆشەویست ودوور، ئێمە بووین بە چەند شتێکی کۆن ئەی مەهاباد، لەو شەودا قەلەرەش هەموو جیهانی خزاندە نێو باڵە تاریکەکانییەوەو کاروانی راکردوانیشی لە نێو تاریکیدا بەرەو سنووری رۆژئاوا برد، ئەوەتا خەڵکی شوناسی خۆیان دۆڕاند، ئەوان لە سەرزەمینی باوو باپیرانیانەوە قوڵپ دەدەن تا شەو قوتیان بدات وتۆزێکی تر زەوی لە وڵاتێکی غەریبدا فڕیان بدات تا ببنە گروپێکی کۆچکردووی لیقەوماو، تا ببنە پەناهەندە ؟!" .

خوێندنەوەیەك بۆ فیلمی
كۆدەكەی داڤینشی

دەبێت سەرەتا ئەوە بزانین كە بیرۆكەی فلیمی كۆدەكەی داڤینشی لە رۆمانێك بەهەمان ناونیشانەوە وەرگیراوە كە نووسەری ئەمریكی دان براون پاش هەر یەك لەرۆمانی قەڵای دیجیتاڵی- ١٩٩٨، فریشتەو شەیتانەكان-٢٠٠٠، خاڵی هەڵخەڵەتاندن- ٢٠٠١، نووسیویەتی.. رۆمانی كۆدەكەی داڤینشی كە لە ساڵی ٢٠٠٣ بڵاوكراوەتەوە پڕ فرۆشترین رۆمانە لەسەر لیستی رۆژنامەی نیویۆرك تایمزی ئەمریكی وتا مانگی مارسی ٢٠٠٦، ٦٠,٥ ملیۆن دانەی لێفرۆشراوەو وەرگێڕدراوەتە سەر ٤٤ زمان .

كۆدەكەی داڤینشی لەسەر رووبەری ٦٠٠ لاپەڕ تۆماركراوە، رووداوەكانیش لە فەرەنساو بەریتانیا روودەدەن، ناوی پاڵەوانی رۆمانەكەش ناوی هەمان پاڵەوانی رۆمانی فریشتەو شەیتانەكان (رۆبەرت لانگتۆن)ە،رۆبەرت لە هەردوو رۆمانەكە هەمان ئەرك رادەپەڕێنێ واتا كاركردن لەسەر كردنەوەی كۆدەكان.

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی رۆمانەكەدا تووشی گێروگرفتێكی زۆر بوو، چ لە لایەن ناوەندە ئاینییەكانەوە یان لە رێگەی نووسەرانی ترەوە، بۆ نموونە هەردوو نووسەری بەریتانی مایكڵ بایگنت وریچارد لیگ كێشەیەكی گەورەیان بۆ خانەی چاپ وبڵاوكردنەوەی راندۆم هاوس نایەوە بەوەی كە بیرۆكەی رۆمانەكە لە بیرۆكەی رۆمانێكی ئەوانەوە وەرگیراوە، ئەمەش یەكەم جار نییە كە دان براون تووشی ئەم كێشەیە دەبێت چونكە پێشتریش لە لایەن لویس پیردۆ هەمان تۆمەتی دراوەتە پاڵ .

پاش كڕینی مافی كردنە فلیمی رۆمانەكەی براون لە لایەن كۆمپانیای كۆلۆمبیا- سۆنی پیكچەر دەرهێنەری بەناوبانگ (رۆن هاوەرد) راسپێردا بۆ دەرهێنانی فلیمەكە، هاوەرد ساڵی ٢٠٠٢ خەڵاتی ئۆسكاری وەرگرتووە وەكو باشترین دەرهێنەر لە فلیمی (الرجل الاستثنائي)، هەروەها هەر یەك لە (تۆم هانكس) كە پێشتر پاڵەوانی فلیمێكی هاوەرد بووە بەناوی ئەپۆلۆ ١٣ هەڵبژێردرا بۆ گێڕانی رۆڵی رۆبرت لانگتۆن، هونەرمەندی فەرەنسی (ژان رینۆ) بۆ گێڕانی رۆڵی فاش، كچە شۆخی فەرەنسی (ئۆدری تۆتۆ) بۆ گێڕانی رۆڵی سۆفی .

شوێنی وێنەگرتنی فلیمی كۆدەكەی داڤنشی (مۆزەخانەی لۆڤەر)و كۆمپانیای كۆلۆمبیا دوای هەوڵێكی زۆر لەگەڵ وەزارەتی رۆشنبیریی فەرەنسا توانی رەزامەندی وەرگرێت لەسەر وەێنەگرتنی فلیمەكە لەو شوێنە بەتایبەت كە ئەو شوێنە زۆرترین ژمارەی گەشتیاران سەردانی دەكەن كە تیایدا هەر یەك لە تابلۆكانی (مۆنالیزاو دوا خوان)ی لیوناردۆ داڤینشی نمایش كراوە بۆیە بەناچاری وێنەگرتنەكەیان خستووەتە شەو .

پاڵەوانی فلیمەكە رۆبەرت لانگتۆن زانایەكی ئەمریكی بواری هێما ئاینییەكان ودەرچووی زانكۆی هارڤەردە، چۆتە پاریس بۆ وتنەوەی موحازەرەیەك لەبواری پسپۆرێتییەكەی، رۆبەرت پەردە لەسەر بوونی رێكخراوێكی نهێنی پیرۆز هەڵدەماڵێ كە سەدان ساڵە دامەزراوەو هەریەك لە لیوناردۆ داڤینشی وئیسحاق نیوتن وڤیكتۆر هۆگۆ دیارترین كەسایەتییەكانی ناو ئەو رێكخراوەن كە بە (برایانی سیۆن) ناو دەبرێن، هەروەها سۆفی كە پسپۆڕی كردنەوەی كۆدە رۆڵێكی كارا دەگێڕی لە رووداوەكانی ناو فلیمەكە،

هەردووکیشیان لە لایەن ڕێکخراوێکی نهێنی ترەوە راو دەنرێن تا بکوژرێن بۆ ئەوەی ئەو نهێنییەی کە بە هاوکاری مێژوو نووسێکی هاوڕێی رۆبەرتەوە دەیدۆزنەوە، بڵاونەبێتەوە .

ئەم فلیمە لە ١٧ی ئایاری ٢٠٠٦ لە پەراوێزی شەستەمین(فێیستیڤاڵ کان)دا نمایشکراو لەگەڵ یەکەمین نمایشیدا، هەرایەکی زۆرو خێرای نایەوە، هەر زوو فاتیکان داوای لە جەماوەر کرد سەیری فلیمەکە نەکەن، بەڵام ئەمڕۆ لە ئیتالیا کاتۆلیکیدا بە سەدان کەس رۆژانەو لە هۆڵەکانی سینەماوە سەیری فلیمەکە دەکەن، توندترین هەڵوێستێکش کە بەرامبەر ئەم فلیمە نوێندرا بێت قەدەغەکردنییەتی لە وڵاتانی هیند ومیسر وئەردن ولوبنان، قەشە (عەبدول مسیح بسیت ئەبولخێر)یش کتێبێکی بە زمانی ئینگلیزی وعەرەبی بەناوی (مەریەمی مەجدەلییەو پەیوەندی بە مەسیحەوە) بڵاوکردوەتەوە .

لەگەڵ پێنانە ناو هەفتەی شەشەمی نمایشکردنی فلیمی کۆدەکەی داڤینشی لە ئەمریکا، داهتەکەی گەیشتووەتە ١٩٨ ملیۆن دۆلار، هەروەها خانەی عەرەبی بۆ زانست ..وەرگێڕانەکەی سمە محەمەد عەبد رەبە بۆ رۆمانەکەی دان براون بە چاپ گەیاندووە .

چیرۆکی فلیمەکە لە کۆشتنی سۆنیێر بەرپرسی لوڤەرەوە دەست پێدەکات، کاتێك ئەفسەرێکی پۆلیسی فەرەنسا داوا لە لانگتۆن دەکات سەیری تەرمەکەی سۆنیێر بکات تا ئەو کۆدە بکاتەوە کە سۆنیێر پێش مردنی لە سەر زەوی وجەستەی خۆی نووسیویەتی، هەر لە سەرەتاشەوە فاش کە بەرپرسی یەکەم گومان لە لانگتۆن دەکات وچەند وشەیەك لەو نووسینە دەکوژێنێتەوە کە سۆنیێر تیایدا ناوی لانگتۆنی بردووە، کە دواتر لانکتۆن لە ڕێگەی سۆفییەوە کەشفی دەکات، پاش خەڵەتاندنی فاش بەوەی کە لانکتۆن رایکردووە، سۆفی ولانکتۆن دەست دەکەن بە کردنەوەی ئەو کۆدانەی کە داڤینشی کاتی خۆی لەسەر تابلۆکانی مۆنالیزاو دوا خوان کێشاویەتی، لە ئەنجامی دیالۆگی نێوان لیگ تیبینیگ ولانگتۆن وسۆفی نهێنییە گەورەکە ئاشکرا دەبێت کە ئەویش ئەوەیە کە مەسیح مەریەمی مەجدەلییەی خواستووەو کچێکی لێ بووە، تیبینگ لە دێڕێکدا دەڵێت:" بڕێك لەو شتانەی کە باوکانمان فێری کردووین لە بارەی مەسیحەوە هەڵەن"(کۆدەکەی داڤینشی ل٢٣٥ ..هەروەها ڕێکخراوی برایانی سیۆن پارێزەری ئەو نهێنییەن کە ساڵانێکی زۆرە کڵێسە لە ڕێگەی کوشتن وبڕینەوە دەیەوێ بیشارێتەوە .. بڕوای برایانی سیۆنیش ئەوەیە کە پەرداخی پیرۆز، مەرەیەمی مەجدەلییەیە، چونکە هەڵگری نەوەی پیرۆزی مەسیحە لەسەر زەوی وهەروەها ئەو ئنجیلانەی کە بوترس ولۆقاو مرقس ومەتی نووسیویانە ناتەواون ولە پاڵ ئەمانەدا چەند ئینجیلێکی تر هەیە کە ئەوەی مەریەمی مەجدەلییە نوسیویەتی لە هەموویان راسترە..

بەڵام جارێکی تر ململانییەی دەسەڵات کارێکی وایکردووە ئەوانە دیار نەمێنن یان بە واتایەکی تر بشاردرێنەوە، لەم بارەیەوە تیبینگ دەڵێت:" گرانترین ساتەکانی مێژووی مەسیحییەت ئەو ساتەیە کە پاشا قوستەنتین بڕیاری کۆکردنەوەو بڵاوکردنەوەی کتێبی پیرۆزی داو پارەی بۆ تەرخانکرد، چونکە ئەو ئینجیلانەی بەلاوە نا کە باس لە مرۆڤ بوونی مەسیح دەکەن وئەوانەی تۆمارکرد کە وەکو خوا وێنای دەکات .. پاشتریش هەموویانی کۆکردەوەو سووتاندنی" (کۆدەکەی داڤینشی ل٢٣٤) .

هەر لە رۆمانەکەدا دان براون لە گێڕانەوەکانی خۆیدا دەڵێت:" تا سەدەی چوارم پاش لە دایکبوونی مەسیح یەسوع خوا نەبوو، بەڵام کاتێك قوستەنتینی ئیمبراتۆر بڕیاری یەکخستنی ئیمپراتۆرییەتەکەی دا مۆرکێکی خودایی دایە یسوع" (کۆدەکەی داڤینشی ل٢٣٣) .

تێکست

دان براون لە وەڵامی پرسیارێکدا کە ئایە تا چ رادەیەك رۆمانەکەی‌نزیکە لەراستییەوە دەڵێت:" کۆدەکەی داڤینشی رۆمانە، بەوەش کارێکی ئەدەبی چیرۆك ئامێزە، ئەگەر چی کەسایەتییەکان، کەسایەتی ناو رۆمانن وکردارەکان راستەقینە نین، بەڵام ئەم کارەم کارێکی هونەری ئارکۆلۆگی وبەڵگەنامەییە، بۆ نموونە ئەو کەش ورێکخراوو ئینجیلانەی کە ناویان هاتوو راستەقینن و هەن وەك (تابلۆی دوا خوانی داڤینشی ورێکخراوی سیۆن وئنجیلەکانی غنووسییەکان)، لەگەڵ ئەمانەشدا من لە رێگەی کەسایەتییەکانی ناو رۆمانەکە وەرگێڕدراوەو دانراوە، ئیتر لەسەر خوێنەرە چۆن کەشفی کەسایەتییەکان دەکات وروانینی خۆی بۆ مەسەلەکە دادەمەزرێنێت، ئامانجی سەرەکیشم لەم رۆمانە هەوڵێکە بۆ کاراکردنی خەڵك تا وتووێژی بکەن لەسەر مەسەلە گرنگەکانی وەك ئیمان وئایین ومێژوو" .

سەرجاوەکان

* **رۆمانی شفرە دافنشی بە زمانی عەرەبی .**

* **فلیمی** The Da Vinci Code **بە سیستەمی** VCD

* **ئەنتەرنێت، سایتەکانی** CNN **و** elaph .

خوێندنەوەیەك بۆ ڕۆمانی
یانزە خولەکی پاولۆ کۆیلۆ

ماریا لە پەرتووکی یادەوەرییەکانیدا نووسیویەتی:"پاڵتوو کراسەکەمی داکەندوو بەرووتی لە مەمەڕەکەدا رایگرتم، هەوای سارد لە درزی دەرگاکەوە داهات وبەبێ هیچ پێشەکییەك بۆ یەکەم جار مومارەسەی خۆشەویستیمان کرد، پێم وابوو بەردەوامی بەم کارەمان نەدیین وشوێنێکی باشترو ئیسراحەتتر بدۆزینەوە، تا ئەوە بسەلمێنم کاتێکی زۆرمان هەیە بۆدۆزینەوەی نهێنییەکان، ئەو نهێنیانەی کە قەدەرو گەردوون لە جەستەماندا دایناوە، هیچم نەوت، دەمەوێ تیاما بێ، چونکە ئەو پیاوەیە کە نەمولکی منەو نەش دەبێ بە مولکم، بۆیە دەکرێت بەهەموو بوونم خۆشیم بووێ وتەنها بۆ شەوێکیش بێت ئەو چێژەیی لێوەربگرم کە بەدرێژایی ژیانم خەونم پێوە بینیووەو لەگەڵ هیچ پیاوێکی تردا پێی نەگەیشتووم" .

ئەمەی سەرەوە پەرگرافێکی ڕۆمانی یانزە خولەکی ڕۆماننووسی بەرازیلی پاولۆ کۆیلۆیە، پاولۆ بە نووسەرێك خیمیائی ناوبانگە، بەو پێیە کە هەمیشە بە روناکبیرییەکی قووڵەوە دەست بۆ نووسینەوەی ئەو دەقانە دەبات کە سەرنجراکێشن، هەروەها هەمیشە لەهەوڵی ئەوەیە زۆرترین نهێنی ومەسەلە وابستەکانی ئەوەی دەینووسێت تۆمار بکات، لەو پێشەکییەدا کە ماری تۆق وەرگێڕی ڕۆمانەکی پاولۆ نووسیویەتی هاتووە" ئەگەر سێکس ڕووت بکەینەوە لەهەموو پاشبەندەکانی چی لێدەمێنێتەوە، جگە لە حەوت خولەك؟ یان یانزە خولەك؟ چوون بتوانین ئەو ماوەیە درێژ بکەینەوە، چۆن بتوانین ئێمەی ژن ڕاستگۆتر بین لەگەڵ خودی خۆمان وئەوانی تردا، تا نهێنییەکانی جەستەمان ئاشنای پیاوان بکەین وئێمەش ئاشنایی نهێنییەکانی جەستەی ئەوان بین؟ بەڵام ئایا هەموو حیکایەتەکە ئاشنابوونە، یان حەزی زۆر وەکو تەنها فێرکەر دەمێنێتەوە، ئایا ماریا ئەو کچە بەرازیلییە، خەونی بەخۆشەویستی گەورەوە نەدەبینی تا ئەو خۆشەویستییە وایلێکرد بە ڕۆیشتنی بۆ سویسرا مهاجەرایەك لە پێناو خۆشەویستیدا بکات، لەوێش سەرەتا وەکو سەماکەرێك و پاشان وەکو سۆزانییەك لە یەکێك لە بارەکانی سویسرا کار بکات ".

لەراستیدا هەمیشە پرسیارمان ئەوەیە چی هاندەری ئەوە دەبێت نەك تەنها لەڕۆمانەکەی پاولۆ بگرە لە هەموو کونجێکی ئەم سەرزەمینەدا ماریاو مارییاکان لە کۆنترین پیشەی مێژوو کاربکەن، ئایا خۆشەویستی پارەیە یان راکردن لە تەنیایی وکارەساتەکانی خۆشەویستییە، یان لەهەموو گرنگتر تێرکردنی سکە؟ تەریب بەمەش چی وا لە کەسێك دەکات بەردەوامی بەژیان بدات لە جیهانی سێکس بەبێ چێژوەرگرتن، یان نووستن لەگەڵ زیاتر لە کەسێك بەبێ مانا، لێرەدا تەنها سۆزانی دەتوانێ وەڵامی ئەوە بداتەوە کە نهێنی چێژوەرگرتنی ڕاستەقینە چییە؟.

ئەم ڕۆمانەی پاولۆ دەیەوێ زۆر بەئاسانی وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە کە لەبەراییەکانی شۆڕشی سێکسی سەدەی رابردوودا دەکرا لەبارەی ئازادبوونی جەستەو ئەو بەهایانەی کە دەبنە هۆی ئاشتبوونەوەی ڕاستەقینانەی جەستەی ژن وپیاو، هەروەها پاولۆ لە سەر زاری ڕاڵف پاڵەوانی دووەمی

ڕۆمانەکە وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە کە ماریا دەیکات لەبارەی ئەوەی ئایا بۆ چی پیاوان تەنها بیر لە سێکسکردن دەکەنەوە بەبێ ئەوەی ئارەزووی ئاشنابوونیان هەبێ بە هەست ودۆزینەوەی نهێنییەکانی جەستەی ژن ؟لە وەڵامدا ڕاڵف دەڵێ" دەڵێن ئێمە تەنها بیر لەسێکسکردن دەکەینەوە، ڕاستییەکەی وانییە، ئێمە بەردەوامی بەژیانمان دەدەین تا قەناعەت بەخودی خۆمان بکەین کە سێکس زۆر گرنگە لە ژیانماندا، فێری مومارەسەکردنی دەبین لەگەڵ سۆزانی و کچانی پاکیژ تا دواتر بۆ ئەو کەسانە بیگێڕینەوە کە حەزیان لە گوێگرتنە، کاتێکیش دەچینە ناو تەمەنەوە لەگەڵ کچانی تەمەن بچووك دەردەچین تا باوەڕ بەوانی تر بهێنین کە ئێمە لەسەر ئەو حاڵەتەین کە ژنان چاوەڕێن ببین، لەراستیدا هیچ لەوانە ڕاست نیین، ئێمە هیچ تێناگەین، وادەزانین سێکسکردن وئاو هاتنەوە یەك شتە، بەهەمان شێوە وانییە، ئێمە فێر نابین چونکە جورئەتی ئەوەمان نییە بەژن بڵێن نهێنییەکانی جەستەتم فێرکە، فێری ئەوەش نابین کە ژنیش بەهەمان شێوە جورئەتی ئەوەی نییە پێمان بڵێت هەوڵ بە بمناسیتەوە، بەوەش هەموومان لە ئاستی غەریزەی سەرەتاییدا دەمێنینەوە، تا تەنها پارێزگاری لە بەردەوامی جۆرەکەمان بکەین وخاڵێك بین لە ڕستەیەکدا، ئایا دەزانی – ڕاڵف – دەڵێت، پیاوان لە سێکسکردندا گرنگی بەچی دەدەن ؟بزانم دەزانی .... بە وەرزشکردن!! لەبەر ئەوەی ئەو کاتە پیاو لەجەستەی پیاوێکی تر تێدەگات، چونکە لەوەرزشکردندا جەستەکان دیالۆگ دەکەن تا لەیەکتر تێبگەن، ئایا لەو کاتەی لەگەڵ پیاوێکدا نووستووی پرسیاری ئەوەت کردووە ئەو پیاوە هەست بەچی دەکات ؟ ماریا دەڵێت بڕوایان بەخۆیان نییە وزۆریش دەترسن، ڕاڵف دەڵێت نەك تەنها ئەوە بگرە هەست بەوە دەکەن زوو ئیکسپایەر دەبن، تەنانەت ئەگەر ئەو هەستەشیان نەبێ، ئەوا تەنها ئەوە دەزانن کە گۆمەڵگەو هاوڕێیان وژنانیش پێیان دەڵێن" سێکس، سێکس، سێکس خوێی سەر زەوییە" هەروەها فیلم وکتێب وریکلامەکانیش هەروا دەڵێن، کەسیش نازانێت دەربارەی چی قسەدەکرێت، تەنها ئەوە دەزانین کە حەز بەسێکسکردن دەکەین وبەس، چونکە غەریزە لەئێمە بەهێزترە، ئەمە هەموو شتێکە .. ".

بەدرێژایی لاپەڕەکانی ئەو ڕۆمانەدا پاولۆ زۆر بە شارەزایانە وردەکارییەکان دەگێڕێتەوە کورتەی ڕۆمانەکەش ئەوەیە کە مارییایی کچە بەرازیلی لە گەڕانیدا بەدوایی خۆشەویستیدا لە بەرازیلەوە دەچێتە سویسراو لەوێش لەبری گەیشتن بە خەونەکانی سەرەتا بەسەماکردن ودواتر بە خۆفرۆشتن ڕووبەڕووی ژیان دەبێتەوە، بەڵام دواتر ئاشنا بە ڕاڵف دەبێت کە تاکە کەسێکە لە ماریا بگات وتاکە کەسە نهێنی جەستەی ماریا کەشف بکات وئەو بەهایانە بدرکێنێ کە دواجار بوار بە ئاشتبوونەوەی جەستەی ژن وپیاو دەدات وپێمان دەڵێت "ئەگەر جەستەی تۆش تەنها موڵکی من نەبێت، ئەوا هیچ نەبێ هەموو توانایەکم دەخەمەگەڕ تاببم بەخاوەنی ڕوحت", سەراپایی ڕۆمانەکەش لەساتەوەختی خواحافیزی ماریا لە ڕالف و ئەو شەوەی کە لەگەڵ ڕاڵف دا دەیگوزەرێنێ پێش چوونەوەی بۆ بەرازیل دەستپێدەکات وپاشان بە گێڕانەوەو دیالۆگ ڕۆمانەکە دەگاتە کوتایی، فەلسەفەی ڕۆمانەکەش لەو پارچە هۆنراوەیەدا دەردەکەوێت کە ڕاڵف لە پاڵ ئاگردانەکەدا بەدەم موزیك وخواردنەوەدا بۆ لە کتێبێك هەڵیدەبژێرێت ودەیخوێنێتەوە کە دەڵێت:

"ئەمەیە زەمەنی لە دایکبوون وزەمەنی مردن، زەمەنی ناشتن و زەمەنی دروێنەکردن، زەمەنی کوشتن وزەمەنی چاکبوونەوە، زەمەنی ڕوخاندن وزەمەنی بیناکردن، زەمەنی گریان وزەمەنی پێکەنین، زەمەنی

شیوەن وزەمەنی سەما، زەمەنی بەرد فڕێدان وزەمەنی کۆکردنەوەی، زەمەنی دەست لەملان وزەمەنی جیابوونەوە.... زەمەنی زەمەنی خۆشەویستی و زەمەنی رقلێبوون، زەمەنی شەڕو زەمەنی ئاشتی" .

زمانەوانی کۆمەڵایەتی
Sociolinguistics

دیراسەتکردنی زمانە لە ڕێگەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، چونکە زمان چالاکییەکی کۆمەڵایەتییەو لە ئەنجامی پێویستی خەڵك بۆ پەیوەندیکردن هاتووەتە ئاراوە، هەوڵدەدات بۆ دۆزینەوەی پەیوەندی نێوان زمان‌و ژیانی کۆمەڵایەتی‌و کاریگەری ئەو ژیانە لەسەر زمان ... بایەخ دەدات بە دیراسەتکردنی زارەکان‌و زمان‌و زمان‌و جەندەرو زمانی تاپۆو وشە بێزراوەکان ..

دیارترین دۆزینەوەکانی مێژوویی مرۆڤایەتی زمانە، کە بەڕێکەوتنی هەموو لایەك دروست بووە، ئەمەش لە ئەنجامی پێویستی تاك‌و کۆ بۆ پەیوەندیکردن‌و فاکتەرێکی کاریگەرە لە کۆمەڵگە بەمانەوەی کۆمەڵگە دەمێنێتەوەو بە نەمانی نامێنێت، بۆیە دەتوانین بڵێین پارچەیەکە لەو ژیانەی کە تیایدا دروست بووەو لە گەڵیا گەشەی کردووە .

لە زمان‌و یاساکانی پێشکەوتنی تێناگەین ئەگەر دابڕاو لە سیاقی بڵاوتنی کۆمەڵایەتی لە کات‌و شوێنێکی دیارکراو مامەڵەی لەگەڵ بکەین . چونکە زمانی مرۆڤ هەڵگری بیرو ڕێگەکانی زەینکردنی مرۆڤە، هاوکات هەڵگری خەسڵەتەکانی جیهانی دەرەوەی مرۆڤە بە هەمەجۆری ئەو جیهانەو ڕەنگەکانی، ئەمەش پوختەی ئەو ڕوانینە کۆمەڵایەتییەیە بۆ زمان کە (فێرس) جەختی لەسەر کردووەتەوە، کاتێك دەڵێت:" با دەستی پێ بکەین لەوەی مرۆڤ دابڕاو نییە لە جیهانی دەرەوەی کە تیایدا دەژێت، بگرە مرۆڤ بەشێکە لەو جیهانە... قسەکردنت تەنها جوڵانەوەی زوبان‌و لەرینەوەی ماسولکەکانی قوڕگ نین، بگرە زیاترە لەوە، بەهۆی کارکردنی عەقڵ‌و ڕاپەڕاندنی " .

گرنگترین ئەو لایەنانەی کە دەکرێت لەم بابەتەوە ببینین :-

چەمکی زانستی زمانی کۆمەڵایەتی‌و بابەت‌و گرنگی .

پەیوەندی نێوان زمان‌و کەلتوور .

جۆراوجۆرێتی زمانی .

ململانێیەی زمانی .

دیراسەتکردنی زمان بەو پێیەی کە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییەو پێکهاتەیەکە لە پێکهاتەکانی کەلتوور جێی بایەخ بووەو وەکو زانستێکی سەربەخۆ بایەخێکی تایبەتی پێدراوەو لە ئەمڕۆدا بە زانستی زمانی کۆمەڵایەتی (Sociolinguistics) دەناسرێتەوە .

ئەمەش ئەو زانستەیە کە دیراسەتی زمان لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا دەکات، هەروەها هەموو لایەنەکانی زمان‌و ڕێگەکانی بەکارهێنانی ڕێکدەخات کە پەیوەندییان بە ئەرکە کۆمەڵایەتی‌و کەلتوورییەکانەوە هەیە .

ناوبردنی ئەم زانستە لە گرووپێکەوە بۆ گرووپێکی تر جیاوازی هەیە، بەڵام لە ناوەڕۆکدا هەمان ناوەڕۆکیان هەیە، هەندێك بە زانستی کۆمەڵایەتی زمان یان بە زانستی کۆمەڵایەتی زمانی The sociology of Language ناوی دەبەن .

تێکست

ئەرکی ئەم زانستە گەڕانە بە دوای چۆنێتی کارلێکی زمانە لەگەڵ کۆمەڵگەو تەماشاکردنی ئەو گۆڕانانەیە کە تووشی بونیادی زمان دەبێت لە ئەنجامی وەلامدانەوەی ئەرکە کۆمەلایەتییە جۆراوجۆرەکانی و خستنەڕووی ئەو ئەرکانەو دیاریکردنیانە .

هەوڵەکانی زانایانی وەك سۆسێرو مایەو فندریس و هاڵیدای و مالینۆفسکی و یسپرسن و فلمۆرو هاریس و کاردنرو ئەوانی تر بۆتە مایەی دروستبوونی ئەم لقە تازەیەی زمانەوانی، ئەمانە هەوڵی دۆزینەوەی ئەو بنەماو پێوەرە کۆمەلایەتیانەیان داوە کە رەفتاری زمانی حوکم دوکات، بەو ئامانجەی جارێکی تر بەو تیفکرینەدا بچنەوە کە لەبارەی ئەو جیاوازیانەی کە یاساکانی کاری زمان حوکم دەکەن، دواتریش روونکردنەوەی پێگەی زمان لە ژیانی مرۆڤایەتیدا .

ئەوەی هانی دروستبوونی ئەم زانستەو پەرەسەندنی داوە باوەڕپێهێنانی ژمارەیەکی زۆری لێکۆڵەرانە بە جۆراوجۆرێتی بەکارهێنانی زمان، چونکە زمان ئامرازێکی گوزارشتکردنی کۆمەلایەتی و زانستی و سیاسی و ئابوورییە، ئەوەش ئەوەمان بەسەردا دەسەپێنێت دیراسەتی خەسڵەتەکانی ئەو بەکارهێنانە جیاوازانە بکەین و رەهەندەکانی خۆ گونجانی زمان لەگەڵ مەبەست و هەڵوێستە جیاجیاکاندا بزانین .

مێژوی ئەم زانستە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی ١٨ یەم، بەتایبەت ئەو کاتەی فەیلەسوفان و بیرمەندان پرسیاریان لە بارەی پەیوەندی نێوان زمان و ئەو میللەتەی کە بەو زمانە قسە دەکات وروژاند، لەوانە یۆهان فۆتگێرد و هاڵدەرو جینیس و ئەوانەی کە دوای ئەمان هاتوون .

گرنگی ئەم زانستە لەو ئیعتیبارە زانستییەوە سەرچاوە دەگرێت کە سوودێکی گەورەی هەیە بۆ زمان و کۆمەڵگەو میللەتان، لە رێگەی هەوڵی بەردەوامی ئەم زانستە بۆ ئەوەی رەهەندێکی تر ببەخشێتە شیکردنەوە زمانییەکان زیاتر لەو رادەیەی کە زانستە زمانییە نوێکان پێڕاگەیشتوون، هەروەها کێشەکانی دووانەی زمان و ئیزدواجییەتی زمان لە کۆمەڵگە تازە پەرەسەندووەکاندا دەخاتەڕوو، هەروەها خستنەڕووی کێشە وابەستەکانی فێربوونی زمان و پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانی ناو کۆمەڵگە پێشکەوتووەکان، لەگەڵ دیاریکردنی ئەو رۆڵە کارایەی کە زمان هەیەتی لە روونکردنەوەی پەیەندییە کۆمەلایەتی و کەڵتوورییەکانی کۆمەڵگە. هاوکات خستنەڕووی گرنگی رۆڵی ئەم زانستە لە بواری دیراسەتکردنی ئامرازە جۆراوجۆرەکانی پەیوەندی لەسەر بنەمای ئەوەی کە پەیوندیکردن ئامرازێکی گرنگە لە گواستنەوەی شارستانییەت لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر .

پەیەندی نێوان زمان و کەلتوور :–

لێکۆڵەران دانیان بەوەدا ناوە کە پێنج بنەما هەیە بۆ پۆلێنکردنی مرۆڤایەتی وەکو میللەت، ئەوانەش بریتین لە :– رەگەزی هاوبەش – ئایین – نەتەوە – زمان – کەلتوور .

هەر یەك لە زمان و کەلتوور رۆڵی دیاریان هەیە لەم پۆلێنە، هەردوو ئاوێنەی رەنگدانەوەی هەموو جۆرەکانی چالاکی مرۆیین لە هەر میللەتێك، هەروەها پەیوەندی ئەم دوو یەکەیە پەیوەندییەکی پتەوە، وەك پەیوەندی گشت بە بەشەوە، زمان تایبەتە بەڵام کەلتوور گشتییە، پەیوەندی نێوانیشیان پەیوەندییەکی ئاڵزگۆڕە، زمان تەنها غەڵبەغەڵب کۆمەڵە دەنگێك نییە کە بدرێتە هەوادا، بەڵکو تەجسیدکردنێکی زیندووی هەموو زانین و لێهاتوویی مرۆڤەو رێنماکاری کەسێتی و شوناسی روناکبیرییەتی .

نزیکبوونەوەو دوورکەوتنەوەی لە ژینگەیەکی زمانیدا بە وێنەیەك لە وێنەکان رەنگدانەوەی رەوشی رووناکبیریی ئەو ژینگەیەیە، بۆ نموونە باوکایەتی بەهایەکی زمانیە لە لای کوردان، بەڵام لە کوردەواریدا بە چەندان چێوە گزارشتی لێدەکردرێت : بابە – باوە – باوکە – پاپی – دادی – کاکە .

پەیوەندی نیوان زمانو کەلتوور لەسەر پلەی جیاوازی زمانیو رووناکبیری دەوەستێت، ئەگەر جیاوازی نێوان زمانەکان زۆر بێت ئەوا جیاوازییەکی زۆر لە نێوان کەلتوورەکان بەدی دەکرێت .

هەر یەك لە فاکتەرە ئابووریو رووداوە کۆمەڵایەتییەکان رۆڵی گرنگ دەبینن لە رەفتاری رووناکبیریی تاکەکانی کۆمەڵگە، ئەمەش کاتێکردنێکی نەگەتیفی هەیە لەسەر لایەنی زمانی، دەبێتە هۆکاری دەرکەوتنی کۆمەڵە بێژەو گوزارشتو شێوازی نوێ کە پێشتر بەکاربردنی لە لایەن کۆمەڵێکی دیاریکراوەوە بووە .

جۆراوجۆرێتی زمانی :–

دوو ئاڕاستەی دژ بە یەك لە ژیانی زماندا هەیە. ئاڕاستەیەك رووەو ە جۆراوجۆرێتیو دابەشبوون، ئاڕاستەیەك بەرەو یەکخستنو نەهێشتنی جیاوازییە زمانییەکان، زۆرێك لە زمانەوانەکان بڕوایان بەوە هەیە کە سروشتی زمان مەیلی بەلای بەشبەشبوونو دابەشبوون هەیە، پاشان یەکەکە هەڵدەوەشێتەوەو لقی تری لێدەبێتەوە ، هۆکاری ئەمەش کاریگەربوونو هەستکردنو بینینی رووداوەکانی مێژووی مرۆڤایەتییە، وەك دابەشبوونی زمانەکان بۆ شێوەزاری جۆراوجۆر، بڕوانە زمانی لاتینیو دابەشبوونی بۆ فەرەنسی – ئیتالی – ئیسپانی – پورتوگالی، زمانی سامی بۆ عەرەبی – عیبری – سریانی – ئەمە وامان لێدەکات بڕوا بەوە بکەین کە ئەمە یاسایەکی سروشتیە کە لەپشت ئەم دابەشبوونە دەوەستێت .

فاکتەری سەرەکی لە جۆراوجۆربوونی زمانەکانو بەشبەشبوونیان بۆ شێوەزار، لاوازی هاوسەنگی کۆمەڵایەتییە لە نێوان دانیشتوانی یەك ناوچەی زمانیو خراپی پەیوەندی لە نێوان تاکەکانی .

بەڵام فاکتەرەکانی یەکگرتنو دروستبوونی زمانی هاوبەش ئەوا بریتییە لە :–

أ – وێنەکانی گردبوونەوەی مرۆیی :–

شارە گەورەکان .

زانکۆو پەیمانگاکان .

خزمەتی سەربازیو جەنگەکان .

کۆبوونەوەو دیدارە فەرمییەکان .

هاوسەرگیری تێکەڵ (مختلگ) .

ب – ئەدەب :–

ئەدەب رۆڵێکی کارای هەیە لە دروستبوونی زمانی هاوبەش، مەبەست لە ئەدەب لێرەدا ئەدەبی نووسراو یان زارەکی، بۆ نموونە کاریگەری ئەدەبیاتی میرنشینی بابان لەسەر دروستبونی نیمچە زمانێکی هاوبەش.

لە سەردەمی نوێدا دەرکەوتنی سینماو ئامرازەکانی تری راگەیاندنی نووسراو بینراو بیستراو کاریگەری زۆریان هەبووە لە سەر نزیککردنەوەی شێوەزارەکان لە یەکتریو دروستکردنی زمانی هاوبەش .

ج– یەکەی سیاسی :–

تێکست

بوونی قەوارەی سیایی فاکتەرێکی گرنگی یەکخستی شێوەزارەکانە، بوونی حکومەتێکی ناوەندی بەهێز کە دەسەلاّتی هەبێت بەسەر هەموو ناوچەکاندا کاردەکاتە سەر نزیکردنەوەی شێوەزارەکان لە یەکتریو دەرکەوتنی زمانێکی هاوبەش .

زارەکان شێوەیەکە لە شێوەکانی جۆراوجۆرێتی زمان، بەلاّم دەبێت ئەو راستییە بزانین کە دوو جۆر زار هەیە : زاری جوگرافی یان خۆجەیی، یان زاری کۆمەلاّیەتی، ئەمەشیان ئەو زارەیە کە لە رێگەیەوە دەتوانین شوناسی خۆجەییو پایەی کۆمەلاّیەتی تاك دیاری بکەین .

جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان زارەکان لە رووی شێوەی کارکردنیانو پاراستنی کەسایەتیو بوونی خۆیانو شەرکردنی ئەو فاکتەرانەی کە هەوڵدەدەن لە ناوچەی جوگرافی خۆیدا گۆڕانی بەسەردا بهێنن .

گرنگترین ئەو فاکتەرانەی کە پارێزگاری لە مانەوەی هەر زارێك دەکات بریتییە لە :-

پەیوەندی بەهێزی نێوان ئەوانەی قسەی پێدەکەن .

لاوازی پەیوەندیو بەرکەوتنی ئەو خەڵکەی قسەی پێدەکەن لەگەڵ دەورووبەر .

مەیلی ئەو خەڵکەی قسەی پێدەکەن بۆ گۆشەگیریو سەربەخۆبوون، وەك ئەوەی لە ژینگە کشتوکاڵییەکاندا بەدی دەکرێت،کە ئامرازەکانی گواستنەوە زۆر لاوازە .

کەمی ژمارەی ئەو بیانیانەی کە لە ژینگە بازرگانیو پیشەسازییەکاندا رو دەکەنە ناوچەکە، لەگەڵ کەمی ماوەی مانەوەیان لەو ناوچەیە .

هۆکاری دروستبوونی زارە کۆمەلاّیەتییەکان دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی رووناکبیرییو پەروەردەییو ئاستی بژێویو دابونەریتەکان ... هتد لە نێوان تاکەکانی ئەو کۆمەڵگەیە، لەوانەیە لقی تریش لە زارێکی گشتی ببێتەوەو جیاوازییەکی زۆریش لە نێوانیاندا لە رووی بێژەو شێوازی گوزارشتکردنو پێکهاتەی رستەو دەلالەتی بێژەکاندا هەبێت، بۆیە هیچ زارێك جێگیر نییە لەسەر یەك بار، بگرە بەردەوام لە بزاوتو پەرەسەندندایە، بە زیادبوونی ژمارەی بەکارهێنەرانی لە چینو توێژەکانو بیانییەکان ئەوانەی سەرادنی ناوچەی بەکارهێنانی دەکەن برەو دەسێنێت .

هەروەها زارە کۆمەلاّیەتییەکان کاریگەریان لەسەر ئاخاوتنی ئاسایی هەیە، بۆیە زمان زۆرێك لە بێژەو پێکهاتەکانی دەخوازێت تا بەشێوەیەکی بەربلاّوتر بەکاری بهێنێت، لە راستیدا ناتوانرێت جیاکاری لە نێوان ئەو زارانە بکرێت تەنها لە شارە گەورەکاندا نەبێت .

ململانییەی زمانی :-

هاوشێوەی کۆمەڵگەکان کە ململانییە دەکەن لەسەر گەشەکردنو زیاتر کردنی نفوزی خۆیان، زمانەکان گەشەدەکەنو ململانییە دەکەن بۆ زیاتر کردنی جوگرافیای بەکارهێنەرانی، زمان وەك زیندەوەرە لە دایکدەبێتو گەشەدەکاتو دەمرێت، بەردەوام بێژەکانی هاوشێوەی خەڵك سنوورەکان دەبەزێنیو سەفەر دەکاتو لەنگەر دەگرێت .

هەڵگرانی بیروڕای کۆمەلاّیەتی بۆ پەرەسەندنی زمان پێیانوایە سێ شیوە زمان دەێتە کایەوە لەئەنجامی ململانییەکان ئەوانیش :-

زمان بە شێوەیەکی سروشتی بمرێت، لە ئەنجامی زۆربوونی ژمارەی قسەکەران پێیو دووربوونی ژینگەکانیان لە یەکترییەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی لە دایکبوونی شێوەزاری خۆجەیی، لەوانەیە ئەم

شێوەزارە تازەیە لەسەر حیسابی زمانی دایك گەشەبكاتو پەرەبسێنێتو ببێتە زمانی دایك هەر وەك ئەوەی بەسەر زمانی سانسكریتیدا هاتووە .
زمانێك غەزوی زمانێكی تر بكات، ژمارەی بەكارهێنەرانی زمانە غەزوكەرەكە زیاتر بێت لە ژمارەی بەكارهێنەرانی زمانە غەزوكراوەكە، وەك غزای سامییە كۆنەكانو سەركەوتنیان بەسەر زمانی سۆمەریدا .
مردنی زمانێك بە ژهراویبوون، ئەمیش بە هاتنەناوەوەی بێژەی زمانی تر وەك پێویستییەك بۆ دەوڵەمەندبوونو بەهێزبوون، لەسەرەتاوە ئەمەیان پێویستییە، بەڵام دواتر هەموو كایە زمانییەكانی وەك ئەدەبو سیاسەتو ئابووری ... هتد داگیر دەكات، وەك ئەوە دۆخەی كە بەسەر زمانی كوردیدا تێدەپەڕێت .

سەرچاوەكان :-

عبدالصبور شاهين ، في علم اللغة العام ، مؤسسة رسالة ، بيروت ، الطبعة الثالثة ، ١٩٨٠ .
على عبدالواحد وافي ، اللغة والمجتمع ، دار النهضة ميسر للطبع والنشر، القاهرة.
كمال محمد بشر ، علم اللغة الاجتماعي ، دار الغريب بؤ للطباعة والنشر والتوزيع . القاهرة .
هادى نهر ، اللسانيات الاجتماعية عند العرب ، دار الامل للنشر والتوزيع، اربد ، اردن ، الطبعة الاولى ، ١٩٩٨ .

﴿ ئافرەت لە زمانی کوردیدا ﴾ یان ﴿ زمانێکی نێر سالار ﴾

بایەخی گەڕان لە پەیوەندی نێوان ئافرەتو زمان، لە وێناکردنێکی مەنهەجییەوە سەرچاوە دەگرێت، بەو پێیەی کە ئەرکی زمان ئەرکێکی بێلایەن نییە، بگرە سیستەمێکی هێماییە کە ملکەچە بۆ بەدیهێنانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، بۆیە لێرەدا ئەرکە ڕەوانبێژییەکەی تێدەپەڕێنێت . بەڵکو لێرەدا جەخت لەسەر پەیوەندییە دیالۆگییەکەی دەکاتەوە، چونکە زمان تەنها لە پێناو ئاسانکردنی کردەی بەیەکگەیشتن نەخوڵقاوە، بگرە دەتوانێت (چاودێریو درۆو توندوتیژیو بەکەمزانینو توقاندنو چەوساندنەوە بکاتو ئارەزوو چێژوو یاریو کێبڕکێو یاخیبون بەدی بهێنێت، هەروەها دەتوانێت ببێتە بوارێك بۆ خاڵیکردنی چەپاندنو تاپۆ)١ .

زمان بەم مانا کارلێکییە، دیدگای بەیەکگەیشتنی دەنگە جۆراوجۆرەکانو ئەمباری ئەو حوکمو بەهایانەیە کە لە ڕووی بونیادەوە یەکتر دەبڕن (هەڵگری دەنگی ئەوی ترە)٢ . هەروەها ئامرازێکە بۆ دیاریکردنو ئاڕاستەکردنی وێناکردنی بەکارهێنەرانی بۆ جیهانی دەرەوە، زمان ئامرازێکی هێماییو کۆمەڵایەتییە هەمووومان لەسەر بنەمای سیستەمگەلێکی یاسا بۆ داڕێژراوی پێشوەخت بیردەکەینەوەو هەست دەکەینو کارلێك دەبین لەگەڵ جیهانی دەرەوەو سنووری جیهانبینیمان دیاریدەکات . بەم مانایە هایدگەر پێیوایە کە (زمان ماڵی بوونو داڵدەدەری بوونەوەرە)، بۆیە بوونەوەر بە ئاگاوە یان بە بێ ئاگا کاری پێدەکات بۆ داڕشتنەوەو ڕاگەیاندنی ئەوەی لە ناخیدا هەیە بۆ ئەوو ئەوانی تر، ئەمەش وایکردوە زۆر بە وریاییەوە لە کاتی داڕشتنەوەی گوتاری ڕزگارکردن مامەڵە بکەین لە بارەی دەلالەتی ئەو هێماو جوڵانەی کە جەستە دەینوێنێتو زمان دەریدەبڕێت . لەم ڕوانگە ڕەخنەییەوە لەبارەی زمان، پێویستە گوتاری مێینە لە هەژموونی دەستبەسەراگرتنی لە لایەن نێرینەوە ئازاد بکرێت، لەگەڵ مافدان بە مێینە بۆ قسەکردنو گوزارشتکردن بە هەموو شێوەکان .

ئەو توێژینەوە ئەتنۆزمانیانەی کە زانایانی وەك ورف Worf و ساپێر Sapir ئەنجامیانداوە جەخت لەوە دەکەنەوە کە هەموو زمانەکان گوزارشت لە (تۆڕێك لە وێناکردنی تایبەت بۆ جیهان)٤ دەکەن، پێشەنگی ئەو توێژینەوانەش کە لەم بوارەدا کراوە ئەو توێژینەوەیە کە پۆڵ فۆرفی Paul forfey ساڵی ١٩٤٤ ئەنجامیداوە لەبارەی پەیوەندی نێوان زمانو سێکس لە کۆمەڵگە بەرابییەکاندا، فۆرفی بڕوای تەواوی بەوە هەیە کە زمانی نێرینە دەتوانێت ببێتە ئامرازێك بۆ کۆنترۆڵ کردنی مێینە، هەر وەك ئەو دەسەڵاتەی کە قسەکەرانی زمانی ستاندارد هەیانە بەسەر قسەکەرانی یەك شێوە زار دا.

لە سەرنجێکی تری توێژەرە ئەتنۆزمانەوانەکاندا لە بارەی جیاوازییە زمانەوانییەکانی کۆمەڵگە بەرابییەکان، ئەو مەسەلەیەیە کە (جسپرسن) بە (تاپۆی زمانەوانی) ناوی دەبات، وا لە ژنان دەکات بە هیچ شێوەیەك ناوی پیاوەکانیان نەبەن، چونکە ناوبردنی پیاوەکانیان بە ناوی خۆیان دەبێتە هۆی هێنانی شەڕ بۆ ناو ماڵەکانیان، بۆیە پەنا بۆ کۆزارشتی مجازی دەبەن بۆ ناوبردنی مێردەکانیان، ئەم ڕەوشە زمانییە ئەو بەربەستانەن کە لەسەر ڕێی جیاکارییە ڕەگەزییەکان دروستکراون، لەم ڕووەوە (مارینا یکۆیلۆ Marina Yaguello) سەرنجی ئەوەی داوە کە (لە لای ئەندامانی هۆزی کلۆنیپا

Klonipa ناوبردنی پیاوان نێرینه له خزمانی پیاوه له لایەن ژنەوه تابۆیه، تەنانەت دەربڕینی ئەو پیتانەی كه ئەو وشه تاپۆیانه دەخەنەوه یاد بەكاربەران قەدەغەیەو پێویسته بگۆڕدرێن) ٧ .

(له لای زۆرێك له گەلانی دونیا ناوبردنی هەندێك له ئەندامانی جەستەی نێرینه به ناوی روونی خۆیان تاپۆیەو تاپۆ بووه، بۆیه زۆرجار بۆ دووركەوتنەوه لەم دۆخه پەنا براوه بۆ لێكچواندن یان بەكارهێنانی وشەی قبوڵكراو بۆ مامەڵەكردن پێی)٨، ئەم دۆخه له زمانی كوردیشدا رەنگدانەوەی هەیه بۆ نموونه بەكاربردنی هەندێ وشەی مجاز بۆ ئەندامی زاوزێی پیاو ﴿ هینەكەی – شتەكەی – كوێره مارەكەی – كابراكەی – سەر سوور – كابرای یەك چاو ......هتد﴾ .

جسپرسن پێیوایه كه پەیوەندی ژن به زمانەوه (خۆی له پاراستنی روونی زمان دەبینێتەوه له رێگەی دوورگرتنی به حوكمی غەریزەی مێینایەتی له دەربڕینه بازاڕییەكان)٩ . ئەم دۆخه دونییه كه لەبونیادی سەرەوەی زمانه جیهانییەكاندا رەنگی داوەتەوه له زمانی كوردیشدا رەنگدانەوەی هەیه، بەڵام پێش هەموو شتێك با ئاوڕێك لەو كەلتووره بدەین كه رەنگدانەوەیەكی زۆر زۆری هەیه له كەلتووری كوردیو دواتر به روونی له زمانی كوردیدا رەنگه داوەتەوه، ئەویش كەلتووری ئیسلامییه .

له صەحیحی بوخاریدا لەبارەی رەگی مێژوویی چیرۆكی دروستبوون (ئادەمو حەوا) هاتووه : ﴿ أستوصوا بالنساء خيراً فأنهن خلقن من ضلع، ان اعوج شيء في الضلع أعلاه، فأن ذهبت تقيمه كسرته ، وان تركته لم يزل أعوج ﴾ ١٠ .

هەروەها هەندێك لەو تەئویلاتانەی كه لایەنگرانی ئایدۆلۆگیای نێرینەو خوێندنەوەی ئیختیزالیانەیان هەیه بۆ ئەو دەقه پیرۆزه قورئان كه دەفەرمۆێت ﴿ وليس الذكر كالأنثى ﴾ ئەمەش بۆ خستنەڕووی جیاوازییه جەستەیی و دەروونیو عەقڵیو كۆمەڵایەتییەكانو سەپاندنی دەسەڵاتی نێرینه، ئەمه له كاتێكدا ئەم دەقه له سیاقی خۆی دابڕاوەو به هیچ شێوەیەك پەیوەندی بەو مەسەلانەوه نییه كه داویانەته پاڵی) ١١ .هەروەها هەندێك حوكمدانی پێوەریو میتۆلۆگی كه خراوەته ئەستۆی ژنان، ئامانج لێی پەراوێزخستنی ژنان بووه له بواری رەوان بێژیو عەقڵو قسەزانی، ئەگەر له هەر مەجلسێكیشدا بواری ئامادەبوونیشی پێدرابێت، ئەوا ئەگەر قسەی كردبێت به نەزانو گەمژه له قەڵەم دراوەیان ناتۆرەی (رەحه حەوت دەم)ی دراوەته پاڵ، (بۆ نموونه له ئەفسانەی "زرقاء اليمامة" كاتێك نوژداری دەداته هۆزەكەی به هاتنی دوژمنان، كەس باوەڕی به قسەكانی نەكردووەو به گەمژەیان داوه له قەڵەم) ١٣ .

ئەم حوكمه پێشوەختانەی كه لەبارەی ژنانەوه دراون، (هەر هەموویان پیاوان داویانەته پاڵی، تەنانەت ئەو نموونانه له خودی ژنانو رووناكبیریی و كردارەكانی رەنگدانەوەی نییه، بگره كۆمەڵه نموونەیەكن كه پیاوان دایانڕشتووەو داویانەته پاڵ ژنان، كه وەك دەوترێت پیاوان دروستكاری مێژوونو خاوەنی زمانن) ١٤ .

ئەگەر تەماشای مێژووی دروستبوونی رێزمانی هەردوو زمانی عەرەبیو هیندی بكەین، ئەوا ئەو رووداوه سەرنجەمان رادەكێشێت كه وەك سەرەتایەك بوونه بۆ دروستبوونی ئەو دوو رێزمانه، بۆ نموونه هەڵەیەكی رێزمانی كچی (ئەبو ئەسوەدی زەوالی) هۆكاری دروستبوونی رێزمانی زمانی عەرەبی بووه، هەروەها هەڵەیەكی رێزمانی كەنیزەیەكی پاشای هیندستان بووەته مایەی دروستبوونی ئەو رێزمانه، (پاشا گووتوویەتی " ماود كندهی – واتا ئاوم بەسەردا مەكه "، بەڵام كەنیزەكه وا تێگەیشتووه كه پاشا

دەڵێت " مود کند هی – واتا شیرینی بێرە " ئەویش ئەم ڕووداوەی پێ ناخۆش بووەو مانی لە نان خواردن گرتووەو داوای کردووە کە زانایان کۆ بکرێنەوەو ڕێگاچارەیەك بۆ ئەم کێشەیە بدۆزرێتەوە) ١٦ .
ئەوروانینە دونییە بەرامبەر ژن لە بونیادی زمانیشدا ڕەنگی داوەتەوەو دەسەڵاتی زمانی کوردی دەردەخات لە جێگیر کردنی جیاکاری ڕەگەزی (بۆ نموونە دەگوترێت ریشەی وشەی ژن – جنە، هەروەها ریشەی وشەی ئافرەت – نەفرەتە)، تەماشای ئەو سیفەتانە بکە کە دراونەتە پاڵ هەر یەك لە ژنو پیاو :–

پیاو		ژن	
پۆڵا – ئاسن	بۆ خاوکردنەوە پلەیەکی زۆری گەرمی پێویستە	زێڕو زیو	پلەیەکی نزمتریان پێویستە
هەتیو	بەبێ دانەپاڵی وشەی کوڕ	چەتیو	بە دانەپاڵی وشەی کچ
ئەسپ – قاتر	لە ڕووی توانای تەحمولکردنەوە		
کەڵە کوڕان – کەڵەگا	لە ڕووی توانای سێکسییەوە		
شێر – پڵنگ – گورگ	لە ڕووی پەلامارەوە	مێ گەل – رانە مەڕ – کەناری	لە ڕووی پەلاماردراوییەوە
بە هەیبەتە		بە ئەدەبە	
وەك ژنە	وەك سیفەتێکی ناشیرین	وەك پیاوە	وەك سیفەتێکی ئازایی
خەیار – باینجان – مۆز	وەك فۆرمی سێکسی	تەماتە – سێو – هەرمێ – لیمۆ – پرتەقاڵ	وەك فۆرمی سێکسی

لە ڕووی پەرەسەندنی زانستییەوەو ئاوێتەبوونی ژنان لە بازاڕی کاردا، بەڵام سەرنجی وشەی (نەزۆك) بدەن چۆن بووەتە سیفەتێکی وابەستەی ژنان، هاوکات لە دیالێکتەکانی زمانی کوردی زۆر وشەی هەن کە بە دەلالەتە نێرینەکەی بۆ ژنانیش بەکار دەهێنرین وەك : پزیشك – دادوەر – پۆلیس – ئەفسەر – مامۆستا – کرێکار – فەرمانبەر ... هتد ئەم دۆخە بەتەواوەتی لە سیاقی گوتاری نێرینەدا ڕەنگی داوەتەوە بووەتە گوتارێك کە هەژموونی دەسەڵاتخوازی نێرینە بە سەریدا زاڵە (بەمەش بە هاتنەناوەوەی مێینە بۆ ناو زمان، مێینە بوونی خۆی لە دەست دەداتو سیفەتە جیاکارییەکانی خۆی لە دەستدەدات) ١٧
سەرنجدانێك لە دەقەکانی ئەدەبی کوردی بە گشتیو (شیعر) بەتایبەتی، ئەو قەیرانە دەردەخات کە گوتاری مێینە بوون پێوەی دەناڵێنێت، سەرنجی ئەو دەقە لیریکاییانە بە کە دەکرێتە گۆرانیو ژنان

دەیڵێنەوە، دەسەڵاتی نێرینە بەسەریاندا زاڵەو هەموویان بە باڵای مێینە گوتراوە، تەنانەت مێنە مافی ئەوەی نییە بەباڵای نێردا گۆرانی بڵێت .

سەرنجی دەقە شیعرییە کلاسیکییەکان بدە چۆن هەر شاعیرەو پێوەرێك بۆ جوانی ژن دادەنێتو بە پێی سەلیقەو ئارەزووی خۆیان وێنای ژن دەکەنو هەڵی دەسەنگێنن، ئەمە لەکاتێکدا ژنان ئیلهامبەخشی بەرهەمە ناوازەکانی ئەوان بوونە ﴿ نالی (حەبیبە)، مەلای جەزیری (سەلما)، ئەحمەد هەردی (ستی فاتیمە) کە ناوێکی خوازراوە، مەولەوی (عەنبەر خاتوونی خێزانی) ...هتد ﴾ تەنانەت بە هاتنە ناوەی مەستوورە خاتوونی ئەردەڵانی بۆ مەیدانی جڵەوکردنی زمانو ئەفراندن پێی نالی ، مەستوورەی پێ قبوڵ نییەو هۆنراوە بەناوبانگەکەی بۆ نووسیوە :-

مەستوورە کە حەسناو ئەدیبە بە حیسابێ   هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازو عیتابێ

(دیوانی نالی، ل ٦٠٣)

ئەو کاریگەرییە خراپەی کە کەلتوورێکی نێر سالارو کۆمەڵگەیەکی وەك کوردەواری کە زمانی نێرینە بە رێژەیەکی زۆر بە سەریدا زاڵە، لە بابەتەکانی هۆنراوەی فۆلکلۆرو پەندی پێشینانیشدا رەنگدانەوەی هەیە بۆ نموونە لە بەیتەکانی هۆنراوەی فۆلکلۆر لە ناوچەی گەرمیاندا ژن وەکو ئامرازێك بۆ دڵشکاندنو بێباکی لە ئاست پەیوەندییە سۆزدارییەکاندا وێناکراوەو ئەوە فرامۆشکراوە کە بە هیچ شێوەیەك ژنان بەشێکی کاراو خاوەن بڕیاری کۆتایی نەبوونە لە پرۆسەیەکی سۆزداری هاوسەنگ :

دڵە خەیاڵان

دڵە خەیاڵان ... دڵە خەیاڵان

دڵەی کۆس کەفتەم وەس کەر خەیاڵان

تو لە واسواسە من لەپای ماڵان

باقی عومرەکەم تو دای وە تاڵان .

من لە ئێوارە تا وە نیوەشەو

من لە فکر لەیل، لەیل لە فکر خەو

کەڵەکەی حەوت ساڵ گیر هاورد لەشاخ

رات لەسەر نییەن وا مردم لە داخ .

یان هاتووە :-

دوو دیدەی بازش

ئەگریجەو لەنجەی دوو دیدەی بازش

مەڵڵا گیژ کەردەن نیم نیگای نازش

شیتو پەیتار بیم وداخانەوە

ئەویش قاقاشەن وەسەر بانەوە .

لە پەندی پێشینانیشدا ژنان بێ بەش نەکراون لەو کەلتوورە نێر سالارەو لە سێ ئاستدا قسەی لەسەر کراوە :

بەراوردکردنی بە هێزی شەڕانگێزی لە رووی کەلتووری ئایینییەوە :-
ئیشی ژنان کورتانی (دەجالە) بنی نایەت .
جێیەك کە ژن لێی حاکم بێ ، شەیتان نۆکەرە .
ژن پەرستی خوا پەرستی لەبیر دەباتەوە ، وا چاکە، چاك بیر لە رێگای چاك بکەیتەوە .
ژن لە پەراسووی چەپی پیاو دروست کراوە، راستی بکەیتەوە ئەشکێ .

وەك تاکێکی نەرێنی ناو کۆمەڵگە :-
ژنی خراپ پیاو لە پیاوەتی دەخا .
ژن قسەی راستی لەگەڵ شوودا نییە .
پیرەژنی سەر وەکو جەڕە ، قسەی خێری وەکو شەڕە .
نە ماڵی لاپەڕ ، نە ژنی ماڵان گەڕ .
پیرەژنی فەرهاد کوژ .

وەك کەسایەتییەکی لاوازو وابەستەی پیاوان کە پێویستە بەردەوام چاودێری بکرێت .:-
ژن بە پیاوەوە دەمێنێتەوە، پەنیر بە خوێکەوە دەمێنێتەوە .
ژن وەك سەکۆی پینەچی وایە، هەر جارێك دەبێ چەکووشێك بخوا .
دارێك لەسەر سەك، سەد دار لەسەر ژن .

هەندێك لەو ناوو ناتۆرانەی کە لە ئەمڕۆدا لە شیاقی بەکارهێنانی خۆیان لایان داوەو بۆ مەبەشتی نا ئاکاری بەکار دەهێنرێن :
﴿گۆشتی دەخورێ -ئەڵێی مانگای وە کەڵە - بازاڕی گەرمە-پاسی مەسڵەحەیە-شامی شەریفە...هتد ﴾

سەرچاوەکان :-

- Marina Yaguello(Les mots et les femmes) Ed Payot 1978, P : 7 .
- Todorov ,tzftan (the dialogue principles) Ed Seuil 1981, P : 77 .
- محمد نور الدين أفايه (الهويه والاختلاف فى المرأه والكتابه والهامش)، افريقيا الشرق - الدار البيچاو ، ١٩٨٨ ص : ٣٦ .
- B.L.Whorf, « Linguistique et Anthropologie » Ed. Denoel, /Gautier, 1969, p.54
- Marina Yaguello « Les mots et les femmes » Ed Payot 1978, p :155
- اوتوجسبرسن،اللغەوالمرأه،ترجمەحسامالخگيب،مجله " الاداب البيروتيه العدد السادس(حزيران- يونيو) ١٩٦٣ السنه ١١ ،ص ٢٤
- مارى ناى كويللو . مرجع سابق،ص ١
- اوتو جسبرسن (اللغەوالمرأه) ترجمة حسام الخطيب مرجع سابق،ص ٢٦

- اوتو جسبرسن، نقلاعن (البنيوية وما بعد البينوية) تأليف سارة جامبل، ترجمة أحمدالشامي ، من منشورات (المجلس الاعلى للثقافة) سنة ٢٠٠٠، ص: ٢١٠
- الدكتور هيثم مناع (المرأة في الإسلام) دارالحداثة ، الطبعة الأولى، ١٩٨٠ ص ٤٣
- أبو ريشة زليخة (اللغة الغائبة، نحو لغة غير جنسوية)،مركز دراسات المرأة ، عمان الأردن ١٩٩٥ص ٥٠
- دكتورة سعاد عبد العزيز المانع (النقد الأدبي النسوي في الغرب، و انعكاسه في النقد العربي المعاصر) إصدارات مجلة الآداب، ٣٦/ ١٩٩٨ ص: ٢ / الرياض، المملكة العربية السعودية . ص ٩٧
- نقلا عن سعاد عبد العزيز المانع (النقد الأدبي النسوي في الغرب) ص ٣٦
- نفس المرجع السابق،ص: ٣٤
- فؤاد حنا ترزي. (في أصول اللغة والنحو) دار الكتب بيروت ص: ٩٨
- نفس المرجع ص: ١٠٦
- عبد الله الغذامي (المراة واللغة) المركز الثقافي العربي الدار البيضاء – بيروت ١٩٩٦ ص: ١

تێکستی وەرگێڕدراو

کورتەیەك لە
مێژووی ئەدەبیاتی ئەمریکای لاتین

نووسینی ئەحمەد سەعدوڵڵا

ئەدەبی ئەمریکای لاتین پێکدێت لە ئەدەبی ئەو وڵاتانەی کە بە ئیسپانی لەبەشی ڕۆژئاوایی گۆی زەوی قسەدەکەن، هەروەها ئەدەبی پۆرتەریکۆو ئەدەبی بەرازیل کە بە زمانی پورتوگالی تۆمار دەکرێت .

ئەدەبی قۆناغی کۆلۆنیالیزم

لەدەست پێکردنی هەڵمەتەکانی داگیرکاری کۆلۆنیالیستانەی ئیسپان وپۆرتوگالەکانەوە بۆ جیهانی نوێ ودەست پێکردنی شۆڕشەکانی سەربەخۆیی لە کۆتاییەکانی سەدەی پازدەوە، کە سێ سەد ساڵە، بەرایی ئەدەبێکی جوان دەرکەوت . بەرایی ئەم ئەدەبە بە نووسینەوەی چیرۆکی شەڕەکان ودۆزینەوەکان دەستی پێکردووە، سەربازو موژدەبەرەکان لە نووسینەکانیاندا زۆر بەوردی دیمەنە جوانەکانی سروشت وشارستانییەت ودیمەنی ئاژەڵە تازە بینراوەکانی ناوچەکەیان تۆمار دەکردووە، دەگوترێت(پێنج نامەکە/١٥١٩ – ١٥٢٦)ی "هیرناندۆ کۆرتیز" کە بۆ ئیمپراتۆری ئیسپانیا ناردوویەتی دەربارەی داگیرکردنی ئیمپراتۆرییەتی "ئەزتەك" بەرایی ئەو نووسینانەیە، پاشتر "برناڵ دیاز دل کاستیلۆ" لە کتێبی(مێژووی دروست بۆ فتوحاتی ئیسپانی – ١٥٢٢)بە وردی باسی هەڵمەتەکانی سەر "ئەزتەك" کردووە .

لە ماوەی داگیرکاریدا چەندان بەرهەم دەرکەوتوون لەوانە"تێکدانی ئەندیز – ١٥٥٢) ئەم بەرهەمە وەسپێکی کورتی موژدەبەری دۆمەنیکانی"بارتۆلۆمی دی لاس کازاس"ە بۆ ئەو مامەڵە وەحشیگەرایانەی کە سەربازە ئەورووپییەکان دژ بە هندییە سوورەکان کردوویانە .

لە١٦٠٩دا "کارسیلاسۆ دولاڤێگا" لە کتێبی (تعلیقات ملکیە)دا وێنەی خوێناوی مێژووی ئیمپراتۆرییەتی"ئەنکا" پیشانداوە، هەروەها هەر دوو شاعیر"ئەلۆنسۆ دی ئەرسیلا"و"ئای. زۆنیگا" بەناوزبانگترین دوو هۆنراوەیان لە (١٥٦٩-١٥٨٩)بەناوی "لائارۆکانا" نووسیووە،کە تیایدا وەسپی بەرنگاربوونەوەی هندییە سوورەکان دژ بە ئیسپانییەکان دەدەنەوە .

"بنیتۆ نکسێر" یەکەم شاعیر بووە بە پۆرتوگالی شیعری وتووە،بنیتۆ لە داستانی(بڕۆسۆبۆبیا– ١٦٠١)دا چارەسەری بابەتی تاك وسروشت کردووە لە ژینگەی ئەمریکادا .

لەنیوەی دووەمی سەدەی حەڤدەیەم شێوازێکی نوێ بەناوی" باروك"ەوە سەری هەڵدا،نووسەرانی باروك بە شێوازێکی سەنعەتکارانەو گاڵتەجاڕو ئاڵۆز دەیاننووسی، ئەنجامی ئەم کارەش دەرکەوتنی چەند بەرهەمێك بوو کەبەئاسانی کەس لە ناوەڕۆکی تێنەدەگەیشت .

کچە نووسەری مەکسیکی "سۆرخوانا ئانس دولاکروز" یەکەم نووسەری قۆناغی باروك، بە شێوەیەکی گشتی داهێنەرترین نووسەری سەردەمی کۆلۆنیالیزم بوو، "دۆلاکروز" لەپاڵ شیعر، نووسینی دەقی شانۆیی ورەخنەو نووسینی فەلسەفی ئەزموون کردووە، لەم ماوەیەدا شاعیری پیرۆیی "خوان دی.

ئیل.ئەی. کاڤیدیس" هەجوێکی نووسیووە لەبارەی گەندەڵی لە کۆمەڵگەی سەردەمی کۆلۆنیالیزم، هەروەها شاعیری بەرازیلی"گریگۆری دی ماتۆس" شیعری هەجوی نووسیووە، هەر لەم ماوەیەدا "تۆماس ئەنتۆنیۆ گونزاکا"جوانترین هۆنراوەی لیریکی بەناونیشانی(ماریلیا دو دیرسۆا) نووسی کە هۆنراوەیەکی خۆشەویستییە، هەردوو شاعیری بەرازیلی"خۆسیە باسیلیۆ داگاما"و"خۆسیە دو سنتاریتا دو دۆراو" هۆنراوەی داستان ئامیزیان نووسیووە، بۆ نموونە ناوەڕۆکی هۆنراوەی (ئۆرۆگوای – ١٧٦٩)ی داگاما گێڕانەوەی حیکایەتی جەنگی نێوان هندییە سوورەکان وکۆلۆنیالیزمە ئەورووپییەکان بوو، هۆنراوەی(کارامۆرۆ – ١٧٨١)ی "دو دۆراو"یش حیکایەتی دۆزینەوەی بەرازیل و داگیرکردنی گێڕاوەتەوە .

سەدەی نۆزدەیەم

لەسەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەم واتا لە(١٨١٠)، جەنگی سەربەخۆیی دژ بە داگیرکەرانی ئەمریکای لاتین دەستی پێکرد، جەنگی سەربەخۆیی شازدە ساڵی خایاندو بوو بە سەرچاوەی ئیلهامی زۆرێك لە شاعیران.

لەم ماوەیەدا یەکەمین رۆمان بە ناونیشانی (توتییەکی تورە – ١٨١٦)ی "خۆسیە خواکین دولزارد"ی دەرکەوت، ناوەڕۆکی ئەم رۆمانە رەخنەگرتنە لە کۆمەڵگەی کۆلۆنیالیزمی شاری مەکسیك، هەروەها ساڵی(١٨٢٥) شاعیری ئیکوادۆری" خوسیە خواکین ئۆڵمیدۆ" بەناوبانگترین هۆنراوەی نیشتمانی بەناوی(گۆرانییەك بۆ پۆلیڤار) نووسی .

ڕێبازی رۆمانتیك

ڕێبازی رۆمانتیك دیارترین ئەو جوڵانەوە ئەدەبیانە بوو کە لەکۆتاییەکانی سەدەی هەژدەیەمدا لە ئەورووپا دەرکەوت، پاش ئەوەیش لە ئەمریکای لاتین بڵاوبووەوە، ئەم ڕێبازە جەختی لەسەر تاکێتی و مەسەلە نەتەوایەتییەکان وئازادی هونەرو بەدواداچوونی بابەت وشێوازە نوێکان دەکردەوە .

شاعیری کوبی"خۆسیە ماریا هریدیا" لە شاعیرە بەراییەکانی رۆمانتیك بوو لەئەمریکای لاتین،"خۆسیە" هۆنراوەیەکی زۆر رەشبینانەی لەبارەی سروشتەوە بەناونیشانی(هەرەمی خۆلۆلا- ١٨٢٠) نووسیووە، هەندێك لە هۆنراوەکانی شاعیری فینزویلی" ئەندریە بیلۆ" هەڵگری رەگەزەکانی رۆمانتیکییەتە، بەتایبەت ئەو هۆنراوەیەی کە بەناونیشانی (ئۆد -١٨٢٦)ە ناوڕۆکەکەی باسی کشتوکاڵ کردن دەکات لەناوچە گەرمەکاندا .

لەسەدەی نۆزدەیەمدا جۆرێك لە رۆمانتیکییەت گەشەی کردو دواتر بە(الاهلانیە) ناوبانگی دەرکرد، ئەوانەی بەم شێوەیە دیانووسی باسیان لە خاڵە جیاکارەکانی هەرێمە سەرەکییەکانی وڵاتیان دەکرد، بۆ نموونە شاعیری ئەرژەنتینی" ئیستیڤان ئەخیڤیریا" لە هۆنراوەکانیدا باسی خۆشەویستی دەشتاییەکانی بامبای ئەرژەنتینی دەکرد، پاشتر ئەدەبی" گاوشۆ" بەشێوەیەکی دیار بڵاوبووەوە – گاوشۆکان، ئەو خاوەن گا کۆچەریانە بوون کە وەکو دەرچوان لەیاسا لەقەڵەم دەدران- لەم میانەدا شاعیری ئەرژەنتینی" خۆسیە هیرناندیز" جوانترین نموونەی ئەدەبی گاوشۆی نووسیووە کە داستانێکە بەناونیشانی(مارتن ڤیرۆ/ ١٨٧٢-١٨٧٩)ناوەڕۆکی ئەم داستانە شیعرییە باسکردنی ژیانی ناهەمواری پاڵەوانێکی گاوشۆیە،

هەروەها وێنەی ئەو شەڕانە دەگرێت کە پاڵەوانەکە لەگەڵ هندییە ئەمریکییەکان دەیکات،لە پاڵ ئەو هەموو توندوتیژیەی کە حکومەتێکی بێ ئیحساس دژ بە گاوشۆکان پیادەی کردووە .

لە قۆناغی ڕۆمانتیکدا ڕۆمان بەشێوەیەکی بەرچاو گەشەی کرد، ڕۆماننووسی کۆلۆمبی" جۆرج ئیسحاق" ڕۆمانی (ماریا – ١٨٦٧) نووسیووە، کە تائەمڕۆ بەپڕ سۆزترین ڕۆمانی ئەو قۆناغە دادەنرێت، چونکە ناوڕۆکەکەی باسی خۆشەویستی دەکات، هەروەها هەر یەك لە "خۆسیە مارموڵ– ئەرژەنتینی" و "ئیگناسیۆ مانیۆڵ ئەتەمیرانۆ– مەکسیکی" نووسەری لیبراڵ بوون وچەندان ڕۆمانیان لەبارەی نەبوونی عەدالەتی سیاسییەوە نووسیووە .

" دۆمەنیکۆ ڤۆستینۆ سارامینتۆ– ئەرژەنتینی" نووسەرێکی سیاسی بوو، هەر لەو ماوەیە بە شێوەیەکی جوان کۆمەڵێك وتارو چیرۆکی تێکەل بەیەکتر کردو لە کتێبیکدا بە ناونیشانی (شارستانییەت وبەربەرییەت، ژیانی خوان ڤکندۆ کوێروگا –١٨٤٥) بڵاوکردەوتەوە .

لەسەدەی نۆزدەدا چەمکی ڕۆمانتیك بووە بە بابەتێکی وروژێنەر لە ئەدەبیاتی ئەمریکای لاتین، ڕۆمانتیکەکان پێیان وابووکە میللەتانی ئائەوروپی وەکو هندییەکان میللەتی باشن، چونکە تا ئەو کاتە شارستانییەتی ئەوروپی خراپیانی نەکردووە .

بۆ نموونە لە بەرازیل (ئەنتۆنیۆ جونکالڤیز دیاز)وەسپی هندییەکانی دەدایەوو بە گەورە پیشانیانی دەدا، هندییەکان بوونە پاڵەوانی ڕۆمانی (ئۆگۆرانی – ١٨٧٩)ی نووسەر " خۆسیە دوو ئەلبکار"ی بەرازیلی وڕۆمانی (کۆمندا –١٨٧٩)ی "جۆن لیۆمێرای ئیکوادۆری وداستانە شیعری(تەبار –١٨٨٨)ی "خوان زۆربلادۆ سان مارتن"ی ئەرژەنتینی .

ریکاردۆ پاڵمای پیرۆیی شێوازێکی ناوازەی تری لە ئەدەبی ئەمریکایی لاتین داهێناو ناوی نا (ترادسیۆن) ئەم شێوازە تێکەڵەیەك بوو لە وێنەی پەخشان ئامێز، تیایدا مێژوو، ئەفسانە، حیکایەت، گاڵتەو گەپ وپڕوپاگەندە تێکەڵ ببوون، ئەم وێنە پەخشان ئامێزانە لە ماوەی نێوان ١٨٧٢ – ١٩١٠ هەر هەموویان لەژێر یەك ناونیشاندا (دابونەریتەکان لە پیرۆ) کۆکرانەوە .

ڕێبازی ریالیزم

ڕێبازی ریالیزم لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەدا گەشەی کرد، نووسەرەکان هەوڵی ئەوەیاندا بەشێوەیەکی زۆر وردو بابەتیانە وێنای واقیعی بینراو بکەن، هەروەها کارەکانیان کاریگەری ژینگەی کۆمەڵایەتی پیشاندەدا لەسەر خەڵکی، تەنانەت هەندێ نووسەر شێوازێکی زۆر توندوتیژ ورەشبینانەیان لە واقیعییەت بەکار دەهێنا کە دواتر بە (سروشتی – الگبیعیە) ناوبرا .

دیاترین ڕابەرانی ڕێبازی ریالیزم لە ئەدەبی ئەمریکایی لاتینیدا،ڕۆماننووسانی وەك "ئەلبرتۆ بلست گانا"و"بلدۆمێرۆ لیلۆ" لەچیلی، "کلۆرندا ماتۆ دوتیرنر" لە پیرۆ،"بۆجینۆ کامبا سبریس" لە ئەرژەنتین،"فدریکۆ کامبوا" لە مەکسیك بوون، هەروەها ڕۆماننووسی بەرازیلی "ژواکیم ماریا ماسادۆ دی ئەسیس"یەکێك لە دیارترین ڕۆماننووسی ڕێبازی ریالیزمی وەدەبیاتی ئەمریکای لاتین بوو، دەرکەوتنی هەردوو ڕۆمانی (یادەوەری براوەیەکی بچوك – ١٨٨١)و(دۆم کاسمۆرۆ – ١٩٠٠)توانایی تەکنیکی باڵاو گێڕانەوەیەکی ناوازەی ماسادۆیان پیشاندەدا .

چەندان نووسەری تریش جەختیان لەسەر دابونەریتی خۆجەیی ونەریتەکانی ئەو هەرێمانە دەکردەوە کە بەزمانی ئیسپانی قسەیان دەکرد، ئەمەش لە رێگەی ئەو گێرانەوەو وێنەوە پیشاندەدا کە لە دووتۆی رۆمانەکانیان تۆماریان دەکرد، کارەکانی ئەم کۆمەڵە نووسەرە بەناوی" کۆستمبرسمۆ" ناوبانگی دەرکرد، دیارترین نووسەرانی ئەم شێوازە، "خافێر دۆ ڤیانا" لە ئەرگوای، "رۆبرتۆ جی بایرۆ" لە ئەرژەنتین، "تۆماس کاراسکیلا" لە کۆلۆمبیایە، ئەم نووسەرانە جەختیان لەسەر وەسپدانەوەی دیمەنەکانی لادێ وشێوازە مرۆییەکان لەچیرۆکەکانیان دەکردەوە، "فلۆرەنسیۆ سانشیز" لەئەرژەنتین، بەناوبانگترین نووسەرانی دەقی شانۆی بوو لە رێبازی ریالیزم، کە لە شانۆکانیدا چارەسەری ململانییە مرۆییەکانی لادێیەی ئەرژەنتینی دەکرد .

مۆدێرنە

قۆناغی مۆدێرنە لەساڵی ١٨٨٨ تا ١٩١٠ ی خایاندو بە یەکێك لە دیارترین قۆناغەکانی ئەدەبی ئەمریکای لاتین دادەنرێت ، لەم قۆناغەدا شاعیران سەرقافڵە بوون، "رۆبن داریۆ" شاعیری نیگاراگوایی فۆرمێکی تازەی بەخشییە مۆدێرنە پێشی وابوو کە پێویستە شاعیر لە پاکترین شوێن بەدوایی جوانیدا بگەڕێن هەروەها خۆی ئازاد بکات لەشێوازە باوەکان، عەودالبوونیش بەدوایی شتە نائاساییەکاندا شاعیرانی ئەو قۆناغەی ئاڕاستە کرد بەروە سەرچاوە رۆژئاواییەکان بەتایبەت ئەفسانەکانی گریك ورۆژهەلات وئەسکەندەناڤیا .

لەسەرەتایی مۆدێرنەدا دیوانێکی شیعری بەناوی " ئەزۆل – ١٨٨٨" بلاوکرایەوە، شاعیری ئەرژەنتینی "لیۆ پۆلدۆ لۆگۆنیس" یەکێکی تر بوو لە ریبەرانی ئەم قۆناغە، "خۆزیە ئەنریك رۆدۆ"نووسەری ئۆرگوایی لەرێگەی نووسینەکانیەوە بووە هێمایەکی دیاری هزری ئەمریکای لاتین وهەمان کاریگەری "رۆبن داریۆ"ی بەجێهێشت وتاری"ئەریال – ١٩٠٠" بە پۆپی کارەکانی رۆدۆ دادەنرێت، لەم وتارەدا رۆدۆ بانگهێشتی گەنجانی ئەمریکای لاتین دەکات روو لە ئایدیالیست وئامانجە بالاکان بکەن، ئەو ئامانجانەی کە ماتریالییەتی نوێ هەڕەشەی لێدەکات .

"خۆزیە مارتێ"ی کوبایی،هزرڤانێکی تری دیاری ئەمریکای لاتین بوو، وەکو رۆژنامەنووس و وتارنووس وشاعیر ناوبانگی هەبوو، پاش مردنیشی لە جەنگی سەربەخۆیی کوبا وەکو نیشتمان پەروەرێك خەڵات کرا .

سەدەی بیست

لەبەراییەکانی سەدەی بیستدا کۆمەڵێك کچە شاعیری داهێنەر دەرکەوتن، ئەمانە لە هۆنراوەکانیاندا چارەسەری هەستی خۆشەویستی وهەستی مێنەبوونیان دەکرد لە کۆمەڵگەیەکی باوکسالاردا، یەکێك لەو کچە شاعیرانە "گابرێلا میترال "ی چیلی بوو کە لەساڵی ١٩٤٥دا خەڵاتی نۆبلی وەرگرت، بەمەش بووە یەکەمین ژنە نووسەری ئەمریکای لاتین ئەم خەڵاتە وەربگرێت، بەناوبانگترین کچە شاعیرەکانی تریش "دلمێرا ئۆگستینی"و"خوانا دو ئەیاربۆرۆ"ی ئەرگوایی و"ئەلفۆنسینا ستۆرنی"ی ئەرژەنتینی بوون .

ڕۆماننووسەکانی ئەم سەردەمەش بایەخیان دەدا بە بابەتە ناوچەییەکان بۆ نموونە ڕۆماننووس"خۆسیە بۆستاسیۆ ریڤێرا"ی کۆلۆمبی، لە ڕۆمانی (گەردەلول – ١٩٢٤) وێنەی جەنگەڵە باراناوییەکانی ئامازۆنی دەخستە ڕوو، وەکو شوێنێکی جوان وترسێنەر پیشانیدەدا .

" ڕۆمۆلۆ گوێر ئەلدیس"ی ئەرژەنتینی لە ڕۆمانی (دۆنا باربرا) باسی لە دەشتاییە مەدارییەکان دەکرد، "ریکاردۆ گوێر ئەڵدیس"ی ئەرژەنتینی لە ڕۆمانی (دۆن سیگۆندۆ سۆمبرا – ١٩٢٦) باسی لە مهاجرای لاوێك دەکرد کە ڕێنمایی ڕوحی لە گاوشۆیەك وەردەگرت، هەروەها "خۆسیە لینیز دۆریگۆ" لە ڕۆمانی(خولی بەنجەری شەکر – ١٩٣٢/١٩٤٣) باسی منداڵێتی خۆی دەکرد لە کێڵگەکانی بەنجەری شەکر لە بەرازیل .

زۆرینەی ڕۆمانە ناوچەییەکان چارەسەری کێشە کۆمەڵایەتی وسیاسییەکانی دەکرد، ڕۆمانی (شۆڕش لە ناوچە ناوخۆییەکان – ١٩٠٢)ی ڕۆمانووس "یۆکلیدس داگونا" وێنەیەکی دراماتیکی ململانێیەی نێوان جوتیارە هەژارەکان وهێزەکانی حکومەت پیشاندەدا .

شۆڕشی مەکسیك ١٩١٠ بووە سەرچاوەی ئیلهامی "ماریانۆ ئزویلا" بۆ نووسینی ڕۆمانی(چەوسێنراوان – ١٩١٦)، هەروەها هەردوو ڕۆمانی(حیوات العمیقە – ١٩٣٨)ی "کراسیلیانۆ رامۆس"و ڕۆمانی(سەرزەمینی توندوتیژ – ١٩٤٢)ی"جۆرج ئامادۆ" ڕەخنەیان لەبارودۆخی کۆمەڵایەتی بەرازیل گرت .

ڕۆمانی(هۆاسیبنجو – ١٩٣٤)ی ڕۆماننووس"جۆرج ئاکازا" لە ئیکوادۆر،ڕۆمانی(هندییەکە – ١٩٣٥)ی "گریگۆریۆ لۆپیز ئای ڤانتێز" لە مەکسیك، ڕۆمانی(یاراوفێستا – ١٩٤٠)ی ڕۆماننووس"خۆسیە ماریا ئەرگۆاپد" لە پیرۆ، وێنەی ئەو مامەڵە خراپەیان خستە ڕوو کە بەرامبەر بە هندییە سوورەکان دەکرا .

لە بیستەکانی سەدەی بیستدا، چەندان شاعیری ئەمریکای لاتین دەستیان دایە چەند ئەزموونێك لە سەر فۆرم وتەکنیك، دیارترین ئەو شاعیرانەش (فیسنت هۆیدۆبرۆ، باپلۆ نیرۆدا لەچیلی – سیزار فالیگۆ لەپیرۆ – ماریۆ دو ئەندراد لە بەرازیل – گۆرگی لویس بۆرخیس لە ئەرژەنتین) بوون، ئەم شاعیرانە دژی فۆرمە سوننەتییەکان بوونەوەو هەوڵیاندا شیعر بە خەیاڵە نائاساییەکان بنووسنەوە، مەبەستیشیان دۆزینەوەی عەقڵی ناوەکی بوو، قەسیدەی (المدینە المهلوسە – ١٩٢٢)ی شاعیر ماریۆ دو ئەندراد باڵاترین نموونەی شیعری ئەزموونی ئەم سەردەمە بوو .

لەناوڕاستی سەدەی بیستدا چەندان بابەتی جۆراوجۆر گۆڕەپانی ئەدەبی ئەو دەمەی داگیر کرد، " ئیدواردۆ مالیا"ی ئەرژەنتینی لە هەردوو ڕۆمانی(کەنداوی بێدەنگی – ١٩٤٠)و ڕۆمانی (هەموو ئەوانەی کەسکن نامێنن – ١٩٤١) گوزارشتی لە هەستی تەنیایی و نەمانی پەیوەندی دەکرد بە دەوروبەرەوە، "سیرۆ ئولگێریا"ی پیرۆیی لە ڕۆمانی (پان ونامۆیە ئەم دونیایە) پرۆتستۆی ئەو مامەڵە خراپەی دەکرد کە بەرامبەر بە هندییە سوورەکان دەکرا، "گۆرگی لویس بۆرخیس" کۆمەڵێ چیرۆکی کورتی فەلسەفی نووسی لە ژێر ناونیشانی (هونەری چیرۆك – ١٩٤٤) .

لەناوڕاستی چلەکانی سەدەی بیست، نووسەران کەرەستە ئۆرگناڵ وبابەتی جۆراوجۆریان دۆزییەوەو ئەزموونی زمانەوانی نوێیان بەکارهێنا بۆ تۆمارکردنی دەقی نوێ، ڕۆماننووسەکان زیاتر درکیان بە شوناسی کەلتووری خۆیان کرد، بەبێ ئەوەی بەرهەمەکانیان بە شێوەیەکی توندوتیژانە گوزارشت لە مەسەلە نەتەوایەتییەکان بکات، دیارترین کارە ئەدەبییەکانی ئەم ماوەیە ڕۆمانی(جەنابی سەرۆك –

١٩٤٦)ی رۆماننووس "میگێل ئەنخل ئەستۆریاس" لەگواتیمالا،(کەناری گەرداو – ١٩٤٧)ی رۆمانووس"ئۆگستین یانیز" لەمەکسیك، رۆمانی(ئەدان یۆنیو سیریس)ی "لیۆپۆڵدۆ مارشال" لەئەرژەنتین، (بەتاوانبار لەدایکبوو – ١٩٥١)ی رۆماننووس"مانیوّل رۆگاس" لە چیلی، (پلە ونبووەکان – ١٩٥٣)ی رۆماننووس "ئەلیگۆ کارپنتێر" لەکوبا، (پیدرۆ پارامۆ – ١٩٥٥)ی رۆماننووس "خوان رلفۆ" لە مەکسیك بوون .

بەناوبانگترین شاعیری ئەمریکایی لاتینیش لە ناوڕاستی سەدەی بیستدا، شاعیری مەکسیکی"ئۆکتافیۆ باز"ە کە لە زۆر لە هۆنراوەکانیدا چارەسەری شوناسی مەکسیکی ومێژووی مەکسیکی کردووە، هەروەها چەندان وتاری لەبارەی رەخنەی ئەدەبی وهونەرو سیاسەت نووسیووە .

گرنگترین پەرەسەندنەکانی ئەدەبی ئەمریکای لاتین لەپەنجاکانی سەدەی بیستدا، ئەو بایەخدانە جیهانییە بوو بە رۆماننووسەکانی ئەمریکای لاتین، ئەم بایەخەش لەپێشتردا بەو شێوەیە نەبوو، تەنانەت نازناوی "گەشەسەندن" یان بە سەر زۆر لەو رۆمانانەدا بڕی کە ئەو نووسەرانە بەرهەمیان هێنابوو، رۆماننووسە گەشەکردووەکانیش(کارلۆس ڤۆنتیس لەمەکسیك – خۆلیۆ کۆرتازار لەئەرژەنتین – ماریۆ فاراگاس یۆسا لەپیرۆ – گابریل گارسیا مارکیز لەکۆڵۆمبیا) بوون، ئەم رۆماننووسانە پەنایان بردە بەر دۆزینەوەی ئەدەبی لەو چیرۆکانە تا بتوانن گوزارشت لە پاشخانی کەلتووری خۆیان بکەن، بۆیە چەندین ئەزموونیان لە بواری زمان وژینگەی رۆمان کرد، هەروەها خەیاڵی زۆریان خزاندە ناو بەرهەمەکان، ئەمەشیان بە دابەشکردنی کات وشوێن لە بەرهەمەکانیان، ئەم گەشەسەندنەش بووە مایەی سەرهەڵدانی شێوازێکی نوێکە ئەمڕۆ بە (واقعییەتی جادوگەر – الواقعیە السحریە)دەناسرێت کە تیایدا خەون وجادوو تێکەڵ بە واقیعی رۆژانە دەبێت . رۆمانەکانی "کارلۆس ڤۆنتیس" وێنەیەکی گشتی دەربارەی ژیانی هاوچەرخی مەکسیك پیشان دەدات، سەرەکیترین رۆمانەکانی کارلۆس رۆمانی(هەوای خاوێن – ١٩٥٨) و رۆمانی(کۆچی ئەرتیمیۆ کروز – ١٩٦٢)ە، دیارترین وکاریگەرترین رۆمانەکانی "کوارتازار" رۆمانی (الحجلە – ١٩٦٣)ە، کە تیایدا ئەزموونی تەکنیکەکانی هونەری چیرۆك دەکات، زۆریش لە رەخنەگران لەو بڕوایەدان کە چیرۆکە کورتەکانی کورتازار زۆر لە رۆمانەکانی جوانترو بەهێزترن، ناوبانگترینیان کۆمەڵە چیرۆکی(گۆڕانکای لە رۆشنایی – ١٩٧٤)یە کە پڕە لە خەیاڵ وهێماوفەلسەفە .

"فارگاس یۆسا"ش دەربارەی گۆمەڵگەی هاوچەرخی پیرۆ نووسیووە ودیارترین رۆمانەکانیشی (جەنگ کۆتایی جیهان – ١٩٨١)ە، کە رۆمانێکە مێژووییەو پڕ لە مهاجرایە، هەروەها پشت بە رووداوەکانی ناو رۆمانی(شۆڕش لە هەرێمە ناوخۆییەکان)ی "یۆکلیدس دا کونا "دەبەستێت .

دیارترین رۆماننووسەکانی سەردەمی گەشەسەندن "گابریل گارسیا مارکیز"ە، کە ساڵی ١٩٩٢ خەڵاتی نۆبڵی وەرگرتووەو رۆمانی (سەد ساڵ تەنیایی – ١٩٦٧) بە رووداوێکی دیاری رۆمانی ئەمریکای لاتین دادەنرێت، ئەم رۆمانە چەندان حەقیقەتی مێژووی لە خۆ دەگرێت، ئەگەر چی نووسەر میتاڵی سەیرو کەسایەتی نائاسایی و رووداوی سەیرو ورووژێنەرو گاڵتە ئامێز خزاندووەتە ناو بەرهەمەکەوە .

لۆرکا
شاعیریی ژیانو مەرگ

پێشەکی دیوانی لۆرکا بە عەرەبی

هیچ یەك لە شاعیرانی ئیسپانیایی هاوچەرخ نەگەیشتنە ئەو ناوبانگییەی کە لۆرکا پێیگەیشت ، بە تایبەت وەرگێڕانی کارەکانی لە ساڵانی پێش جەنگی جیهانی دووەم وایکرد ناوبانگییەکی زۆری لە بریتانیاو هەردوو ئەمریکای باکوورو باشوور هەبێ ، هەندێك لەو بڕوایەدا بوون کە ناوبانگی لۆرکا دەگەڕێتەوە بۆ تراژیدیایی تیرۆرکردنی لەکاتی جەنگی ناوخۆیی ئیسپانیادا ، بەڵام ئەم بڕوایە وا دەرنەچوو ، چونکە سۆزو عاتیفەی لۆرکایی شاعیر پایەیەکی بەهێزبوو بۆ ناوبانگبوونی ، تێپەڕبوونی ساڵانیش ئەو راستییەیی سەلماند کە شیعرەکانی لۆرکا و وتارەکانی لە بارەی (روحی ئەفرێنەر)ەوە لە پێشەوەی ئەو بابەتانەوە دێن کە ئەدەبیاتی ئیسپانی پێشکەشی ئەدەبیاتی جیهانی کردووە .
فیدریکۆ گارسیا لۆرکا لە شاری فۆنیتا فاکیرۆسی کە دەکەوێتە دەشتاییەکانی گرناتەوە ، لە ٥ ی حوزیرانی ١٨٩٨ لە دایکبووەو لە تەمموزی ١٩٣٦ بە دەستی تاقمێکی نادیار تیرۆر کراوە ، وەکو دەریشکەوتووە لە (ڤیسنار) کە دەکەوێتە بەرزاییەکانی گرناتەوە تیرۆرکراوە ، بەڵام تا هەنوکە هەر وەکو خۆی پێشبینی کردووە تەرمەکەی نەدۆزراوەتەوە :

زانیم من کوژراوم
قاوەخانەو گۆڕستان و کڵێسەکان گەڕان
بەرمیل و ئەمبارەکانیان کردووە
سێ پەیکەری ئیسقانیان دزی ، تا دانە ئاڵتونییەکانیان هەڵکەنن
بەڵام منیان نەدۆزییەوە !
ئایا منیان نەدۆزییەوە ؟
بەڵێ منیان نەدۆزییەوە ! ...

لۆرکا لە هەڤپەیڤینێکی دا لەگەڵ یەکێك لە رۆژنامەنووسان وتوویەتی :"باوکم جوتیارێی دەوڵەمەندو ئەسپ سوارێکی بە توانا بووە ، دایکیشم لە بنەماڵەیەکی ناوبانگبووە .."، باوکی برا گەورەی خێزانێك بووە کە لە دوو براو دوو خوشك پێکهاتووەو لۆرکا ساڵانی بەرایی تەمەنی لەکێڵگەی خێزانەکەی بەسەر بردووە، لۆرکا بەهۆی نەخۆشییەکەوە کە تا تەمەنی چوار ساڵان لەگەڵیدا بووە نیتوانیووە رێ بکات ولە لاوێتیشدا بەهۆیەوە تۆزێ شەلیوە، بە رای (ر . م . نادال)ی هاوڕێی"ئەو شەلییە کاریگەری بە سەر ژیانی لۆرکا بەجێهێشتووە، بەڵام نەبووتە هۆی ئەوەی کە بەسەر گیانی گاڵتەجاڕی لۆرکادا زاڵ بێت"، لەئەنجامی نەتوانایی یاریکردن لە تەمەنی منالیدا توانایی خەیاڵکردن وهەستکردن لەلای لۆرکا بەهێز بووەو هەوڵیداوە لە رێگەی دروستکردنی جیهانێکی تایبەت بە خۆیەوە چێژ لە دەوروبەری خۆی وەربگرێت ، لۆرکا بە هۆی شانۆی بووکەڵەوەو خۆ خەریککردن بە نواندنەوە خێزانێکی بچوکی بۆ خۆی

دروستكردبوو ، یەكەم شتیش كە بە پارەی مەسروفی رۆژانەی خۆی كڕی ، شانۆیەكی تەواوی بووكەڵەبوو ، نەبوونی دەقی شانۆیش نەبووە تەگەرە لە بەردەمیدا ، چونكە خۆی دەقەكانی ئامادە دەكرد، ئەم كارەیشی بوو بە بنەڕەتێك بۆ كارە گرنگەكانی – واتە نووسینی دەقی شانۆیی – .

هیچ شتێكی سەرنجراكێش لە ساڵە بەراییەكانی تەمەنی لۆركادا بەدی ناكرێت تا لێی وردبینەوە ، تەنها ئەوە نەبێت كە لە سەر دەستی دایكی فێری ئەلفوبێ بووەو ژیانی زۆر بە هێمنی لە ناو خێزان و كێڵگەكەیاندا بەسەر بردووە ، كە ئەمەی دوواییان بۆ خۆی بووە هۆی دروستبوونی پەیوەندییەكی پتەو لە نێوان لۆركا و لادێ و ژیان و نەرێتە پاكیژەكانی لادێو بەیت و گۆرانییە میللیەكان .. تەنانەت پێش ئەوەی فێری قسەكردن بێت ئاوازی چەندان گۆرانی باوی لەسەر لێوان بووە ، كە ئەمەش وەكو خۆی دانی پێدا دەنێت " بابەت گەلێك بوونە بۆ دەوڵەمەندكردنی ئەزموونی شاعیرێتی " .

كاتێك تەمەنی لۆركا گەیشتە ئەوەی روو بكاتە قوتابخانە ، خێزانەكەی چوونە گرناتە ، تا لەوێ لۆركا بچێتە قوتابخانە ، كە گەورەش بوو روویكردە زانكۆی گرناتە بەڵام خوێندنی لەوێ تەواو نەكرد ، پاشان چووە زانكۆی مەدرید ، بە هەمان شێوە نەیتوانی خوێندن لەوێش تەواو بكات ، ئەمەش لەبەر ئەوەی كە هەرگیز ئارەزوومەندی ئەوە نەبووە خوێندنی ئەكادیمی تەواو بكات ، چونكە هەمیشە جیهانی دەرەوەی زانكۆو ژیان لە نێو هاوڕێ و قاوەخانەو پیاسەی ئێوارانی باخە نزیكەكانی گرناتەو كەشوهەوای لادێ سەرنجی راكێشابوو مەستی كردبوو .

ئاشنا بوونی لۆركا بە قەرەجەكان سروشی زۆر بابەتی پێبەخشی كە پاشان لە چوارچێوەی مەزنترین كاری شیعریدا پێشكەشی كرد ، تەنانەت لە ناویاندا فێری ژەنینی پیانۆو گیتار بوو ، ئاشنا بوونی لۆركاش بە (مانویل دی ڤالا) كە پاشان بوو بە نزیكترین هاوڕێی خاڵی وەرچەرخان بوو لە ژیانی لۆركادا ، چونكە ڤالا جگە لەوەی هاوڕێی بوو ، رێ پیشاندەریشی بوو ، ڤالا هەمیشە هانیدەدا بۆ كۆكردنەوەی گۆرانییە میللیەكان و نووسینەوەی نۆتەكانیان ، هەروەها خوێندنەوەی شاكارە كلاسیكیە مەزنەكانی وەك: شكسپیر ئەپسن – فیكتۆر هۆگۆ – ماترلینگ و هەموو ئەوانەی كە بە نەوەی (٩٨) ئاماژەیان بۆ دەكرێت وەك : ماچادۆ – ئانامۆنۆ – ئاسۆرین و هەروەها شاعیرە رۆمانتیكەكانی هاوتەمەنی خۆی وەك : داریۆ – خوان رامۆن خمینس .. هەر لە رێگەی هاندانی ڤالاوە ئاشنا بە شانۆیی گریكی بوو كە یەكێك لە بابەتە پڕ بایەخەكان بوو بە لای لۆركاوە .

لۆركا لە گراناتە دا چەندان تاقمیی هاوڕێی هەبوو ، لەوانە شێوەكارو پەیكەرتاش و مۆزیكست و شاعیر و توانی لەگەڵ (دی ڤالا)ی هاوڕێی فێستیڤاڵی (ئەلكانتی خۆندۆ) تایبەت بە گۆرانییە میللیەكانی باشووری ئیسپانیا رێكبخات .

هاوكات پەیوەندی لەگەڵ قەرەجەكان لە بواری گۆرانی و سەما پتەوتر دەبوو ، لەم باریشەوە " خ . ب . تریند " دەڵێت : رووناكبیرانی ئیسپانیا لەو ماوەیەدا عاشقی (ئەلكانتی خۆنیدۆ) ببوون ، چونكە عەوداڵی گەڕان بوون بە دوایی كەلتووری نیمچە دوورگەیی ئیبیریا " ، گومانیش لەوەدا نییە كە لۆركا یەكێك بوو لەوانەی ئەو كەلتوورە سەرنجی راكێشاوەو پەلكێشی كردووە بۆ لای قەرەجەكان .

ساڵی ١٩١٨ لە گرناتە لۆركا یەكەم كتێبی بە چاپ گەیاند لەژێر ناونیشانی (تێڕامان و دیمەنەكان)ئەم كتێبە بریتی بوو لە سەرنج و تێڕامانەكانی لەبارەی ئەو گەشتانەی كە بە ئیسپانیادا كردبووی ،لەگەڵ

تیمێکی زانکۆیی گرناته ،کە مامۆستایی ئەدەب سەرپەرشتی دەکرد، ساڵی پاش ئەمەش بە ئومێدی تەواوکردنی خوێندنی ئەکادیمی روویکردە زانکۆیی مەدرید ،بەڵام جارێکی تر مەیلی بە لای ئەو ئومێدە لاواز بووەوە ،لەگەڵ ئەمەشدا بەخت یاوەری بوو بەوەی پەیوەندی بکات بە بەشی ناوخۆیی خوێندکارانەوە کە ئەو دەم دەزگایەکی خاوەن نەریتی ئازاد بوو ، لەم دەزگایەشدا بە گەورە شاعیرانی ئیسپانیا ئاشنا بوو ،لەوانە :(ئەنتۆنیۆ ماچادۆ – خوان رامۆن خمینیس – بدرۆ سالیناس – خوان مۆرنیۆ ڤێلا – رافائیل ئەلبرتی – گۆرگی جیلین) لەگەڵ (دۆن ئەلبرتۆ خمینیس) سەرۆکی دەزگاکە ، کە پاشان بوو بە هاوڕێ و مامۆستایی – ئەم پیاوە لۆرکایی پەروەردە کرد لە رووی رووناکبیریی و گەشەپێدانی کەسایەتییەوە – لەو شوێنەشدا لۆرکا زۆرینەی شتەکان فێربوو وەك (پێشکەشکردنی شانۆگەری و دانانی ئاواز بە ئامێریی پیانۆ و وێنەکێشان بە زەیت و قەڵەم و تۆمارکردنی گۆرانییە میللییەکان و شێوەی خوێندنەوەی شیعرەکانی) .

ئەم کەشوهەوایە فاکتەر بوو بۆ ئەوەی لۆرکا پەیوەندی لەگەڵ رووناکبیرانی هاوتەمەنی خۆی دروست بکات لەوانە (ئۆنامۆنۆ – ئۆرتیگا – گاسێت) کە لەدەزگاکەدا ژیانیان دەگوزەراند ، هەر لەو شوێنەدا پەیوەندی لەگەڵ رابەرانی هزری جیهانی ئەو دەمە دروستکرد لەوانە (برکسۆن – فالێری – کلۆدێل – ئاراگۆن – جیستر تۆن – کینیز – هـ . ج . ویلز ... هتد) .

لۆرکا لەو شوێنەدا چەند ساڵێك ژیا بێ ئەوەی بتوانێ خوێندنی زانکۆیی تەواو بکات .. دوایی جەنگی جیهانی یەکەم زۆرێك لە هاوچەرخانی لە مەدرید کەوتنە ژێر کاریگەری (فیوچەریزم و دادایزم و بزوتنەوە شۆڕشگێڕو قوتابخانە نوێیەکانی ئەوروپا ، بەڵام ئەم کاریگەرییە لەسەر لۆرکا رەنگدانەوەی زۆر کەم بوو ، چونکە سروشتی لۆرکا مەیلی نەبووبێ بە لای سومبل و هێما ، ئەم کاریگەر نەبوونەش بەردەوام بوو تا ئاشنایی پەیدا کرد لەگەڵ (سلفادۆر دالی) گەورە رابەری سوریالیزم ،کە ئەمیش ماوەیەکی کەم لە بەشی ناوخۆیی ژیابوو ، ئەو کات لۆرکا دەستی دایە گرنگیدان بە کارایی هەندێك لە شەپۆلە هاوچەرخەکان و توانی لە ئەزموونی شاعیرێتی خۆیدا کەلتوری رابردوو ئاوێتە بەو شەپۆلە هاوچەرخانە بکات ، ئەم کارەش کەم جار بە ئاگایی و زۆر جار بە بێ ئاگایی لە ئەزموونی لۆرکادا رووی داوە ،لەم رووەوە (گیلۆر مۆدی تۆری) لە بارەی پەیوەندی لۆرکا بە رابردووەوە – گۆرانییە میللییەکان – دەڵێت : " لۆرکا گۆرانییەکانی دەوتەوەو خەونی پێوە دەدیت ، پاشان بە یەك وشە دەیانیدوۆزییەوە، دەیکردن بە هونراوە " ، لەم رووەوە (فرانسیسکۆ)ی برای دەگێڕتەوە " جارێکیان لە گەشدا بووین لە سێرا نیڤادا ، رێپیشاندەرەکەمان ئەمەی دەگوت : –

" لەگەڵ خۆمدا بردمە سەر رووبارەکە

وامدەزانی هێشتا پاکیزە

بەڵام ئەو مێردی کردبوو .... " .

پاش تێپەڕبوونی ماوەیەکی زۆر ، رۆژێکیان لە بارەی هۆنراوەی (هاوسەری خائین) گفتوگۆمان کردو رووداوەکەم بۆی گێڕایەوە ، بەڵام واقم وڕما کاتێك جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کە ئەو کۆپلەیە کەلە هۆنراوەکەیدا دایناوبوو وەکو کۆپلەکانی تری هۆنراوەکە هی خۆیەتی ، تەنانەت پێی لەسەر ئەوە دادەگرت کە من لەسەر هەڵەم و خۆی لەسەر راستە .

هاوڕێیانی زۆر جار پەنایان دەبردە بەر فێڵ و هەڵخەڵتاندن تا وەکو هۆنراوەیەکی لێ بسێنن و لە گۆڤارە وەرزییەکان بڵاوی بکەنەوە ... ساڵی (١٩٢١) یەکەمین دیوانە شیعری بە ناونیشانی ﴿ کتێبی هۆنراوەکان ﴾ بڵاوکردەوە ، بەڵام هیچ دەنگدانەوەی نەبوو بێجگە لە نێو هاوڕێیەکانی ، پاش شەش ساڵی تر دوایی بڵاوکردنەوەی دیوانی یەکەمی بڕیاری دا لە ساڵی (١٩٢٧) دیوانی دووەمی ﴿ گۆرانییەکان ﴾ بڵاوبکاتەوە .

لۆرکا هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدا بووە هۆنراوەکانی بۆ جەماوەر بخوێنێتەوە چونکە لەو بڕوایەدا بوو ، هەر وەك لە ﴿ روحی ئەفرێنەر﴾ دا ئاماژەیی پێکردووە کە " هۆنراوە پێویستی بە ناوەندێکی گواستنەوە هەیە ، واتا بە بوونەوەرێکی زیندوو " بەم ڕێگەیە لۆرکا تاقی کاریگەری توانایی خوێندنەوەی شیعری دەکرد ، بەم تاقیکرنەوەیەش لۆرکا توانی شاعیرانی تر بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە .

(رۆی کیمبڵ) لە بەراوردکردنی (لۆرکا) بە (دیلان تۆماس) ئەوەی روونکردەوە کە هەردووکیان عاشقی پێشکەشکردنی وشەی هۆنراوەکانیانن بە شێوەیەکی ئیقاعی ، چونکە هەر دووکیان لە ژینگەیەکەوە هاتوون کە خاوەن کەلتورێکی مۆزیکی و دەنگی بە ناوبانگە .

بۆ ئەوەی لە کەسایەتی ئەفرێنەر و پڕ جادووی لۆرکا بگەین ، پێویستە وتەی هەندێك لە هاوچەرخانی لۆرکا بخەینە روو ، بۆ نموونە (رافائیل ئەلبرتی) شاعیر وتوویەتی : " لۆرکا ئەو کاتەی قسەی دەکرد یان شیعرو دیمەنێکی شیعری دەخوێندەوە یان ئەو کاتەی پیانۆی دەژەنی و گۆرانی دەوت ، بە وێنە تەزوویەکی کارەبایی ناسك و پڕ جوانی لە ناخییەوە ئەوانە هەر هەموویان هەڵدەقوڵان و هەموو گوێگرانی لە کەشێکی جادووی دیل دەکرد (ئەمەش وایکرد) لۆرکا روو بکاتە هەر کوێیەك ، پیانۆیەك هەبێ تا لەسەری بژەنێ " .

(پدرۆ سالیناس) ی شاعیر ، کە حەوت ساڵ لە لۆرکا گەورەترە ، لەبارەی لۆرکاوە وتوویەتی " لۆرکا هەمیشە کەشێکی جەژن ئاساو دڵخۆشانە بە سەرماندا دەبەخشییەوە ، ئێمەش هەموو کات نەمانتووانی شتی تر بکەین و لەو کەشە رزگارمان بێت " هۆکاری ئەم کەسایەتییە دڵڕفێنەش دەگەڕێتەوە بۆ ئارەزوومەندی لۆرکا بۆ نواندن ، کە بە خۆرسك لە ناخیدا چێنرابوو تا رشبینی لە خۆی دوور بخاتەوە ، (لەم پێناوەشدا) (فێسەنتی ئەلکسەندەر)ی شاعیر ،کە هاوڕێیەکی نزیکی لۆرکا بووە دەڵێت " کاتێك مانگ چواردە دەبوو لە دەموچاوی لۆرکادا ، لە درەنگانی شەو لە پڕا هەڵدەستاو لە بانێژە تەڵخەکەیەوە دەیڕوانییە بەرزاییەکانی گرناتە ، ئەو کات هەستم دەکرد کە دەستەکانی پاڵدەدەنەوە بە با و پێیەکانیشی نووقمی زەمەن دەبن ، بگرە ئەو پیاوە رەگی روو دەچێتە قوڵاییەکانی خۆڵی ئیسپانیا " .

ئەوانەی سەرەوە دەمانبەنەوە بەردەم ئەو راستییەی کە ئەو دوو رووییەی لە کەسایەتی لۆرکادا هەیە هەمان ئەو دوو رووییەیە کە لە کەسایەتی ئیسپانیادا هەیە ، واتا دڵخۆشی و دلتەنگییەکی تەڵخ لە هەمان ساتە وەختدا .

لە ساڵی ١٩٢٠ یەکەمین دەقی شانۆیی لۆرکا لە مەدرید کرا بە شانۆگەری ، ئەم شانۆگەرییە لە بەشی یەکەمی شانۆگەریی (رقیە الفراشە المشؤومە) وەرگیرابوو ، یەکەمین مهاجەرایی سەرکەوتووی شانۆیی لۆرکاش لە ساڵی ١٩٢٧ دا بوو کاتێك لە مەدرید دا دەقە مێژووییەکەی (ماریانا بینیدا) کرا بە شانۆگەریی ، سەیرترین مەسەلەش لەوەدا بوو کە گەشەکردنی لۆرکا وەکو نووسەرێکی شانۆیی

هاوتەریب بوو لەگەڵ گەشەکردنی وەکو شاعیر ، ئەم بارەی لۆرکا لەگەڵ ئەو وتەیەیی (ت . س . ئیلیۆت) دێتەوە کە وتوویەتی " شانۆ ژینگەی گونجاوە بۆ شیعر ، هەروەها باشترین ئامرازە بۆ ئەوەی کۆمەڵگە سوودی لێببینێت " .

پێویستە ئەوە بڵێین کە لۆرکا خاوەنی ویجدانێکی کۆمەڵایەتی بوو ، بڕوایی وا بوو کە پێویستە شاعیر لەم جیهان و لەم زەمەندا شانۆیی بێت ، واتا ئەو کاتەی خەڵکی دەخاتە پێکەنین لە هەمان کاتدا دەیانگرێنێت .

لە ساڵی ١٩٢٧ پڕ رەواجترین دیوانی لۆرکا لە چاپدرا ،کە ئەویش دیوانی (حیکایەتی کچە قەرەجێك) ە ، ئەم بەرهەمە سەرکەوتنێکی زۆر باشی لە ئیسپانیاو لەو وڵاتانەی بە ئیسپانی قسە دەکەن بە دەست هێنا ... لەو دیوانەدا (حیکایەتی کچە قەرەجێك) گێڕانەوەی شیعری زۆر بەدی دەکرێت دەربارەی قەرەجەکان ، تەنانەت شێوازی نووسینەوەی دەقەکەش بە شێوازی شیعری سووننەتی ئیسپانیایە ، کە هەموو دوو بەیتێك قافییەی خۆی هەیە ، لۆرکا لەم بەرهەمەیدا زۆر بە سانایی کاریکردەوەو هەوڵی داوە توانایی شیعریی خۆی دەربخات ، تەنانەت لەو دەقەدا زۆرینەی رەگەزەکانی شیعری لۆرکا تیایدا بە دیدەکرێت لەوانە : توندوتیژی و هەستیابوون بەرامبەر هەموو مەسەلەکان کە ئەم دوو حاڵەتە میتۆلۆگیایی قەرەج بەرهەمی دەهێنێ ، هەروەها تێبینی ئەوە دەکرێت کە لۆرکا لە دووتۆیی وشەکانیدا لە پاڵ ئەو خوازە جوانانەو ئەو دیمەنە دووبارە نەبووانە پەی بە مانایی (مەرگ) بردووە ، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا هەرگیز ناتوانین ئەو وەیەکچونە فەرامۆش بکەین کە لە (حیکایەتی کچە قەرەجێك) دا هەیە لەگەڵ (حیکایەتی ئەوەی لە خەودا ڕێ دەکات)ی (خوان رامۆن خیمینیس) کە دەڵێت :

کچە سەوزەکە

چاوانی سەوزن

قژی سەوزە ...... هتد

لۆرکا لە (حیکایەتی کچە قەرەجێك) یەکبوونێکی رەها دروست دەکات لە نێوان شیعریی میللی و شیعریی هونەری ، یان بە واتایەکی رووتر تر ، لە نێوان شیعری سوونەتی و شیعریی هاوچەرخ ، رەنگە ئەمەش هۆکاری دەنگدانەوەی شیعریی لۆرکا بێت لەو کاتەوە تا وەکو ئێستا ، چونکە لەلای لۆرکا هیچ هێڵێك نییە لە نێوان مۆدێرنەو کەلتوور .

لۆرکا وەکو زۆربەی هاوچەرخانی خۆی بۆ کۆمەڵێکی تایبەت نەینووسیووە ، بەڵکو وەکو خۆی دەڵێت :" دەمەوێ وێنەکان لە کەسایەتییەکانی خۆمەوە وەرگرم ، ئەو کەسایەتییانەی کە بە ئاسانی خۆیان لە خۆیان تێدەگەن "، واتا لۆرکا ئارەزووی ئەوەی هەبووە کە هەموو مرۆڤێك لە شیعرەکانی تێبگات ، بە دڵنیایشەوە لۆرکا توانی ئەوەی ویستی بیکات، چونکە ئەوانەی کە لە بواری ئەدەبیشەوە دوور بوون لە شیعرەکانی تێدەگەیشتن و ئەگەر لە ساتە وەختێکیشدا تێنەگەیشتبان ، ئەوا هەستیان بەو شتانە دەکرد کە شاعیر دەیویست بیڵێت .. بۆ ئەمەش (ئەرتۆریۆ باریا) لە کتێبی (لۆرکا : شاعیر و میللەت) دەڵێت :" کرێکارە هەژارەکان هەمیشە بە بیستنی شیعری لۆرکا دەجۆشان ، چونگە شیعری لۆرکا لە رێگەی بێژە هەستییەکانەوە دیمەنی بینراویان پیشاندەدا ، ئەمەش وایکرد – حیکایەتی کچە قەرەجێك – ئەو کاریگەرییەی هەبێ کە هەیەتی ، چونکە هەست بەو پێکدادانە بە هێزە دەکرێت کە لە نێوان ئەو سۆزە

بنەڕەتیانەدا هەیە کە ئەو چیرۆکە دەچنن ، وەك : خۆشەویستی و دلتەنگی و مردن کە زۆرینەی حیکایەتی قەرەجەکان لە بازنەو فەزایاندا دەخولێتەوە ، هەروەها کۆنترۆڵ کردنی عەقڵ کە گرنگترین توخمەکانی ئەو چیرۆکانەن ، لەم بوارەشدا لۆرکا دەڵێت :" روحی داهێنەر ناتوانێ تەجەلای هەبێ ئەگەر پێشبینی مەرگ نەکات " ، هەروەها دەڵێت: " ئیسپانیایش بە روحە داهێنەرەکانییەوە دەچێت بەڕێوە " ، " ئیسپانیا میللەتی مەرگە ... میللەتێك کراوەیە بۆ مەرگ ... لە ئیسپانیادا پیاوی مردوو بەڕێزتر و نەمر ترە تاوەکو ئەو پیاوەی لە ژیاندا مابێت " ... " گرنگترین شتیش لە ئیسپانیادا مەرگە ، کە ئەوپەڕی وێنەی توندوتیژییە " .

هەموو ئەوانەی لە سەرەوە باسمان لێوە کرد حەقیقەتە بنەڕەتییە بەردەوامەکانی گۆرانییە کۆنەکانی ئیسپانیان ، دەبێ ئەویش بووترێ کە جوانترین شیعرەکانی لۆرکا ئەو شیعرەیە کە بۆ مەرگی هاوڕێیەکی (ئیگناسیۆ سانشیس میگیاس) زۆرانبازی گا وتوویەتی .

لۆرکا کاتێك هەلی سەفەرکردنی بۆ رەخسا تا سەردانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بکات ئەو هەلەی لە دەست نەداو لە هاوینی ١٩٢٩ گەیشتە نیویۆرك و بە هاوکاری هاوڕێیانی جارانی لە بەشە ناوخۆییەکان لە زانکۆیی کۆلۆمبیا وەرگیراو چووە کۆرسی فێربوونی زمانی ئینگلیزییەوە ، بەڵام دوایی تەنها یەك هەفتە وازی هێنا ، چونکە هەستی بەوە کرد کە ناتوانێ فێری زمانەکە بێت ، لەگەڵ ئەوەشدا تا بەهاری ساڵی داهاتوو لە نیویۆرك مایەوەو خۆی بە سەفەری کورت بۆ لادێیەکانی فێرمۆنت خەریك کرد .. لەو ماوەیەدا دەستدایە نووسینەوەی ئەو شیعرانەی کە پاشان لە ساڵی ١٩٤٠ لە ژێر ناونیشانی (شاعیرێك لە نیویۆرکەوە) چاپیکرد .. لۆرکا لەوێدا وێنایی ئەو هەموو وەهمەی دەکرد کە لە ئەمریکادا بینی بۆیە لە شیعرێکیدا دەڵێت :-

هاتم خوێنی سوور ببینم ،

ئەو خوێنەی کە تیایدا ئامێرەکان خوێنمان بۆ تاڤگەو

روحمان بۆ زمانی مار

هەڵدەگرێت و دەات ..

لە روانینی لۆرکا دا نیویۆرك ئەو شارە بوو کە زیاد لە پێویست مرۆڤ هونەری شارستانی تیایدا بەکارهێنابوو .. شارێك بوو خاوەن ئیقاعێکی قەرەباڵغ و ئەندازیاری و وروژێنەر ، ئەمەش وای لە لۆرکا کرد بە دەنگێکی جودا لە دەنگی دیوانی (گۆرانییەکان) و وەك حیکایەتبازێکی جودا لە حیکایەتبازی دیوانی (حیکایەتی کچە قەرەجێك) گوزارشت لەو جیهانە نامۆیە بکات کە جیاوازە لەو کەتەلۆنیایەی کە تیشکی هەتاو هەموو کوچەو کۆڵانەکانی دەتەنێ ، تەنانەت گەیشتە ئەو باوەڕەی کە پێویستە بە شێوازێکی تازە گوزارشت لەو هەستە ئاڵۆزانە بکات ، لە ئەنجامیشدا جگە لە وێنە سوریالی هیچ ئامرازێکی تری نەدۆزییەوە بۆ گوزارشتکردن – پێویستە ئەو روون بێت لە لای خوێنەر کە لۆرکا پێش رۆیشتنی بۆ نیویۆرك ئەزموونی لەم جۆرەی هەبووە لە مەدرید دا وەك لە هونراوەی (قەسیدەیەك بۆ سانت سیمۆ ساکرانینتۆدی ئەلتار)و(قەسیدەیەك بۆ سیلڤادۆر دالی) نووسیویەتی هەروەها هەندێك پارچە پەخشانی تر کە بە شێوازی سوریالی نووسراون .. هەموو ئەمانەش بەرهەمی ئەو پەیوەندییە بوون کە شاعیر لەگەڵ سیلڤادۆر دالی و هونەرمەندە سوریالیستەکان دا هەیبوو هەروەها لۆرکا پێش ئەزموونی

(شاعیرێك لە نیویۆركەوە) تابلۆی ئەبستراكتی كێشاوەو هەمیشە بەرگری لە كارەكانی (خوان میرۆ و دالی) كردووە ، تەنانەت بەشداری لە داڕشتنەوە بەشێك لە مانیفێستی پێشنیار كراوی سوریالیستەكان كردووە .

بێگومان ئەوانەی پێیانوایە دیوانی (شاعیرێك لە نیویۆركەوە) كارێكی سەربەخۆ و گوزارشت لە كارەكانی لۆركا ناكات ئەم پێشینەیان لە بیر چووتەوە ، ئەمەش ئەومان روون دەكاتەوە بۆ چی ئەو دیوانە زۆر روون نییە ؟ بە تایبەت لەو وڵاتانەی كە بە ئیسپانی قسە دەكەن ، لە راستیشدا زۆرینەی خسڵەتە سەرەكییەكانی شیعر لۆركا لەو دیوانەدا بەدی دەكرێت بەڵام لە سیاقێكی سوریالیانەدا .

ئەگەر (شاعیرێك لە نیویۆركەوە) كارێكی سوریالی بێت ، ئەوا ئەو كارە لە ژێر كاریگەری شێوازێكی تایبەت دایە ، بۆ نموونە لەو دیوانەدا شڵەژانێك هەیە كە لە كاری سوریالیستەكانا بە دی ناكرێت ، لۆركا لە بابەتەكانی تردا چۆن فۆلكلۆری ئیسپانی بەكارهێناوە بۆ مەبەستەكانی خۆی ئەوا لەم كاریشیدا سوریالییەتی بەكارهێناوە بۆ پێكانی مەبەستەكانی .. هەروەها ئەو شێوازە سوریالیستییەی لە قەسیدەكانی ئەو دیوانەدا بەكاریهێناوە لە واڵت وایتمان نزیكی دەكاتەوە ، كە لۆركا لە نیویۆرك كارەكانی بە وەرگێردراوی خوێندووتەوە ، ئەم حاڵەتەش (كۆنراد ئەیكن) بە وردی تێبینی كردووە كاتێك دەڵێت :" لۆركا هەموو بنەما سوریالییەكانی هەرس كردووە ئەمەش وای لێكردووە وەك سیحرێك روومەتەكانی لە شیعر پڕ بكات و پاشان لە دەمیەوە بیڵێتەوە " .

سەرەڕایی جیاوازی دیوانی (شاعیرێك لە نیویۆركەوە) لە رووی شێوەوە لە هێڵی گشتی كارەكانی لۆركا، بەڵام بە یەكێك لە كارە پڕ بەهاكانی شاعیر دادەنرێت لە رووی بەهایی شیعری و شانۆییەوە چونكە لە رادەبەدەر ئاڵۆزو واقعیانەیە .

لە ساڵی ١٩٣٠ هەستی بەوە كرد كە پێویستی بە دیتنی دیمەنی جوانتر و رازاوەتر هەیە بۆیە كە بانگهێشت كرا بۆ وتنەوەی وانە لە هاڤانا ، بێ یەك و دوو بانگهێشتنامەكەی قبوڵكردو ماوەی دوو مانگ بە دڵخۆشییەوە مایەوە ،هەر لەوێ دەستی دایە لێكۆڵینەوە لە ئیقاعی گۆرانییە كوبییەكان و زۆر لە خسڵەتەكانی فۆلكلۆری ئیسپانی لەو گۆرانییانەدا دۆزییەوە ئەم كارەش بۆ لۆركا زۆر گران نەبوو چونكە لۆركا زۆر لە نزیكەوە ئاشنایەتی هەیە بە فۆلكلۆر ، رەنگە ئەمەش وای لێكردبێ یادی سەرچاوە بنەڕەتییەكانی ئیلهامی بكاتەوە بە تایبەت پەیوەندی بە كەتەلۆنیا بە تایبەتی و هەموو ئیسپانیا بە گشتی و لایەنە روحییەكانی ئایین ، كە ئەمانە بە بنەمای كارەكانی لۆركا دادەنرێن .. ئەو دوو وانەیش كە لە كوبا وتیەوە ، یەكێكیان دەربارەی گۆران مناڵان و ئەوی تریان لە بارەی روحی زیندووی ئەفرێنەرەوە بوو كە هەموو هونەرمەندێكی كەتەلۆنی پێی ئاشنایە .

كە گەڕایەوە بۆ ئیسپانیا ماوەیەك لەماڵی باوكی لە لادێیەكی نزیك گرناتە بەسەر برد ئەو ماوەیەش بە پڕ بەرهەمترین ماوەی ژیانی دادەنرێت ، بۆ نموونە لە كۆتاییەكانی ساڵی ١٩٣٠ داو لە مەدرید شانۆگەرییە شیعرییەكەی (ژنە جوانەكەی ئیسكافێیەكە) نمایشكرا ، ئەم شانۆگەرییە سەرەتاكانی لە نیویۆرك نووسرابوو ، پاشان وردە وردە شیعرەكانی نیویۆركی لەسەر لاپەڕەی گۆڤارە وەرزییەكاندا دەركەوتن بە تایبەت (گۆڤاری رۆژئاوا) كە ئۆرتیگاو گاسیت سەرپەرشتییان دەكرد ، ساڵی پاشتریش واتا لە ساڵی ١٩٣١ دیوانە نوێكەی (قەسیدەی گۆرانییەكی قوڵ) لە چاپدا – ئەم دیوانە پێش دیوانی گۆرانییەكان

چاپکراوە – ئیلهامی ئەم دیوانە نوێیەش لەو ڕۆژانەوە سەرچاوەی گرتبوو کە لۆرکا بە هاوکاری (دی ڤالا)ی هاوڕێی فێستیڤاڵی (ئەلکانتی خۆندۆ) یان ریکخستبوو ، لەم دیوانەشدا لۆرکا ڕەگەزە ئەدەبییە میللییەکان – ئەوانەی بە بێئاگایی لە سەرەتایی ژیانییەوە لە دەروونی دا ئەمباری کردبوو یان ئەوانەی لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەوە لە بارەی ئەدەبی میللییەوە پێی ئاشنا ببوو – بەکارهێنابوو .

لۆرکا زۆر باوەڕی بەبەهای شاعیری لادێیی نەناسراو بوو، ئەو شاعیرەی کە بەسێ بەیت یان چوار بەیت باڵاترین ساتەکانی هەستکردن بەژیان بەبێ هیچ ئاڵۆزییەك پێشکەش دەکات، تەنانەت هەندێك جار دووانەیەك پێشکەش دەکات کە سۆزی لیریکی تیایدا بەرادەیەکە تەنها شاعیرە ناوازەکان دەتوانن پێی بگەن .

شووراکە مانگ دەشارێتەوە،

خۆشەویستەکەی منیش مرد ...

لەم دووانەیەدا کە زۆر باوە، نهێنی زیاتر لە شانۆگەرییەکانی (ماترلینگ) ئاشکرا دەکات بەڵام ئەمەیان نهێنی ئاسان وروون، لەگەڵ دامەزراندنی کۆماردا (کۆماری ئیسپانیا پێش فرانکۆ – وەرگێڕ) لۆرکا هەلێکی بەدەستهێنا بۆ پێشکەشکردنی شانۆ بۆجەماوەر، پاشان پرۆژەیەکی خستە بەردەم حکومەت لەبارەی شانۆیی گەڕۆکەوە کەتیایدا خوێندکارانی زانکۆ کاری نواندن تیایدا دەکرد ئەم خەونەشی لەگەڵ هاوڕێیانی (لابارکا) هاتەدی، بەوەش وەك هونەرمەندە گەڕۆکەکان دەستی دایە سەفەرکردن بۆلادێ دوورەکانی ئیسپانیا تا شانۆگەرییەکانیان نمایش بکەن شانۆگەرییەکانیش بەزۆری "لۆبی دی فیگاو گاڵدرۆن وکارە کلاسیکییەکان ئیسپانیا "بوو کە ئەوکات لەگەڵ کارەکاندا هەموو جارێك مۆزیکایەك دەژەنرا کە بەڕێوەبەری گشتی یان خود دەرهێنەری شانۆکە ئامادەی دەکرد، لەبەرامبەریشدا زۆربەی ئەو جوتیارانەی کەیەکەم جاریان بوو شانۆگەری ببینن زۆر بەرێزو سوپاسەوە گوێیان بۆ وتەی ئەکتەرەکان شل دەکردو لەگەڵ کەشوهەوای گشتی شانۆکەدا دەگونجان، ئەم گونجانە بۆخۆی ئەزموونێکی دەروونی بەخشییە لۆرکا تا لەنووسینەوەی دەقە شانۆییەکانی تردا کەڵکی لێوەربگرێت .

یەکەمین شانۆگەری شیعریشی لەمەدرید ساڵی ١٩٣٣ بەناوی (شایی خوێن) نمایش کراو سەرکەوتنێکی بێ وێنەیی بەدەستهێنا، ئەم سەرکەوتنەش هانی لۆرکایی دا شانۆگەرییەکە بباتە بۆینس ئایرس ولەوێ نمایشی بکات ولە ڕۆژانی نمایشیشی بووە جێگەی ڕەزامەندی بینەران، ئەمەش وای لێکرد تا بەهاری ساڵی داهاتوو لە ئەرژەنتین بمێنێتەوە، لەو ماوەیەدا لۆرکا خۆی بەوانە وتنەوەو ئامادەکردنی دەقی شانۆیی خەریککرد، دواتریش بە سەرکەوتووی شانۆگەری" لۆبی دی فیگا "نمایش کرد .

کاتێك گەڕایەوە بۆئیسپانیا لەساڵی ١٩٣٤ لەمەدرید دووەمین تراژیدیای خۆی"یرما" نمایشکرد، کەباسی ژیانی لادێ لەهەرێمی کەتەلۆنیاو نەخۆشی نەزۆکی دەکات دەکات، پاشانیش سێیەمین شانۆگەری خۆی بەناوی " ماڵی برناردا ئەلبا " نمایشکرد کەزۆربەی بەشەکانی بەپەخشان نووسرابووەوەو پاش مردنی نمایش کرا، ئەم شانۆگەرییە شانۆگەرییەکی ریالیزمانەیە، باس لە پێنچ کچ دەکات عاشقی یەك پیاو دەبن ولەبەرامبەریشدا دایکانیان دەیانچەوسێننەوە .

شانۆگەرییەکانی لۆرکا لە هەمان ئەو کانییەوە سەرچاوەی دەگرت کە شیعرەکانی سەرچاوەیان لێوە دەگرت، بەشێکی زۆری ژیانیشی لە سەر ئەم مەسەلەیە بەند ببوو چونکە بڕوایی وابوو شانۆ شیعرەو

پێویستە مرۆییانە بۆی بڕوانین، ساڵی ١٩٣٥ دوو شانۆگەری تر تەواو کرد کە یەکەمیان بەناوی (زمانی گوڵەکان) یان (دۆنا رۆزیتای قەیەرە) کە هەمان ساڵ لە شاری بەرشەلۆنا نمایش کرا، شانۆگەرییەکە شانۆگەرییەکی رەخنەییانەی تەنز ئامێزە، هەروەك خۆی پێشتر ئامارژەی بۆ کردبوو، لەپاڵ ئەم بەرهەمەی شانۆگەرییەکی تریشی نووسیبوو بەناوی (دوایی تێپەڕبوونی پێنچ ساڵ) کە پاش تیرۆرکردنی لەچاپ درا، بابەتەکەشی کۆمیدیایێکی سوریالیانەیە .

لەماوەی ساڵە پڕ بەرهەمەکانی ژیانی، لۆرکا دوور نەکەوتەوە لە شیعر نووسین، لەو کاتەی خەریکی نووسینی دیوانی (تماریت) بوو، مردنی دۆستێکی ئازیزی وەك (ئیگناسیۆ سانشیس میگیاس) زۆرانبازی گا، زۆر ئازاری دا بۆیە جوانترین لاوانەوەی بۆ نووسی کە چوار جوڵەی شیعرییەو هەر جوڵەیەکیش کێشی تایبەتی خۆی هەیە تا لەکۆی قەسیدەکەدا خزمەتی لایەنی درامایی بکات، ئەم لاواندنەوەیە بە شاکارێکی شیعری ئەدەبی ئیسپانی هاوچەرخ دەژمێردرێت .

لەو کاتەش کە خەریکی تەواوکردنی بەشی سێیەمی شانۆگەری (ماڵی برناردا ئەلبا) بوو، دیوانێکی غەزەلی تریش بەناوی (نجوی الحب المحزون) ئامادە دەکرد بەڵام نەك تەنها دەستنووسی ئەم دیوانە لە گەرمەی شەڕی ناوخۆدا ون بوو، بەڵکو لۆرکا خۆیشی بوو بە قوربانی ئەو شەڕ نەگریسە، فێسەنتی ئەلکسەندەری هاوڕێی لەبارەی ئەم زیانە گەورەیەی کە لە ئەدەبی ئیسپانی کەوت دەڵێت :" هەمیشە هۆنراوەی عشقێکە مەحزونی بۆ دەوتم، لێوان لێو لە عاتیفەو خۆشی وپڕ لە ئازار، ئەو لەسەر وێرانە پەیکەرێکی بۆ خۆشەویستی دروست کردبوو کە کەرستە خاوەکەی روح ودڵە کراوەکەی بوو، سەیرم کردو پێیم وت: فیدیریکۆ ! تۆ چ دڵێکت هەیە ! چەند زۆرن ئەو شتانەی خۆشت ویست و چەند گەورەن ئەو ئازارانەی چێشتت " .

تێکست
ئاسۆ وەهاب